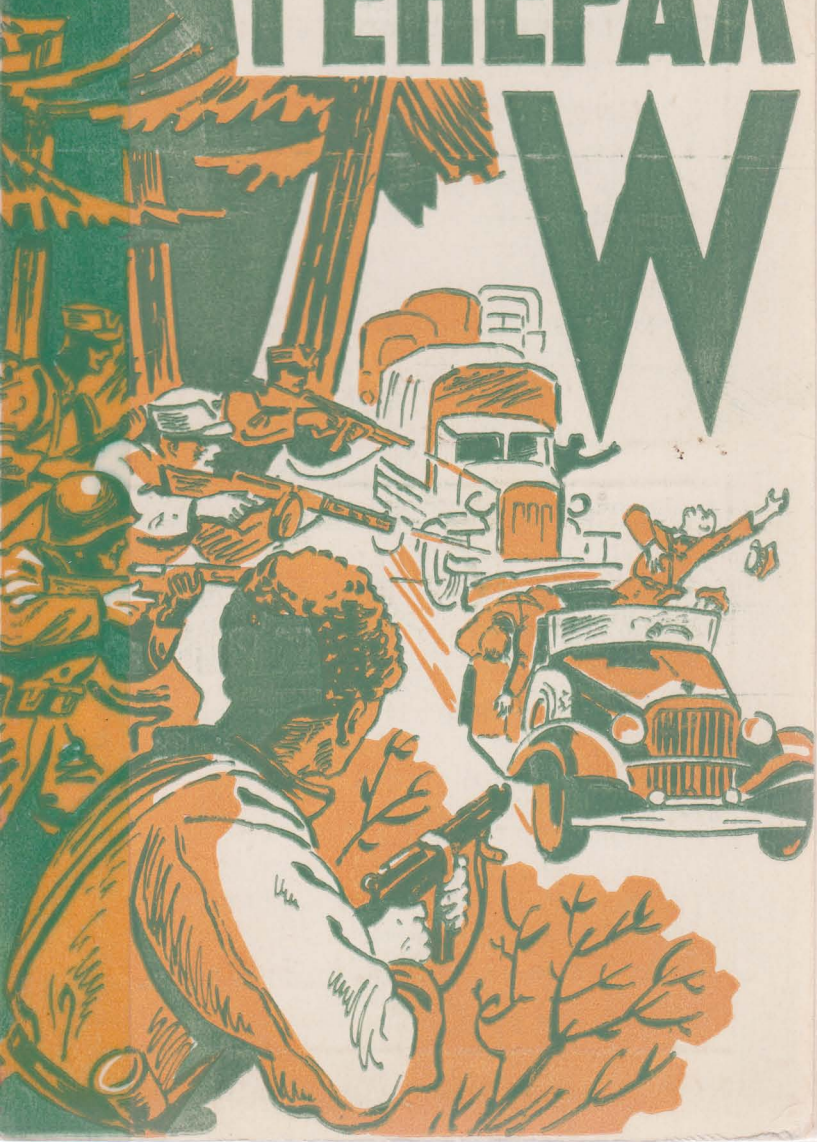

Б. Полянич

ГЕНЕРАЛ

W

СКЛАДАЙТЕ БІБЛІОТЕКУ

найвизначніших українських поетів
і письменників і придбайте собі збір-
ку поезій

Миколи Зерова — САТАЛЕРТОН

в якій зібрані всі недруковані досі та маловідомі по-
езії, пародії, епіграми, жарти та висловлювання
цього найвизначнішого представника української не-
оклясичної поезії, талановитого літературного кри-
тика та перекладача.

Ціна \$1.00. Поштова пересилка 10 центів.

“KYIW”, 859 N. Franklin St., Phila. 23, Pa.

ВИ КОНЕЧНО ПОВИННІ
ПЕРЕДПЛАТИТИ СОБІ НАШ
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ЖУРНАЛ-ДВОМІСЯЧНИК **„КИЇВ”**

в якому друкуються визначні українські
поети, письменники, літературознавці
й мистці.

Річна передплата (на 6 чисел) \$3.00
Передплатники „КИЄВА“ одержувати-
муть всі видання нашого В-ва по зни-
женій ціні.

“K Y I W”, 859 N. Franklin St., Phila 23, Pa.

ГЕНЕРАЛ W

Б. ПОЛЯНИЧ

ГЕНЕРАЛ

Шпигунська повість

diasporiana.org.ua

ФІЛЯДЕЛЬФІЯ 1951

ПОПУЛЯРНА БІБЛІОТЕКА В-ВА „КИЇВ“

1. ГОЛОС З ГРОБУ

Миючи руки по операції, доктор Самані глянув на годинник: було точно 11.30.

— Ще встигну на цвинтар! — подумав.

Сестра Терезита, тримаючи рушник і дивлячись теж на годинник, промовила:

— Вже три години тому ви повинні бути дома, докторе!

— Докладно бравши, дві й пів! — відповів доктор Самані. — І не відомо, чи це добре для пацієнта, якого перед дев'ятою привезли до шпиталю, чи ні.

— Вибрав собі вас і вже! — кинув з другого кута доктор Валлядарес, придивляючись до світла скляній рурочці, в якій червоніли краплі крові.

— А може йому вибрали? — спитав Самані.

— Якщо навіть і так — додала сестра Терезита — то добре вибрали.

Доктор Валлядарес моргнув жартівливо до Самані:

— Усім відомо, сестро, що доктор Самані тішиться вашою особливою увагою...

Сестра Терезита легко почервонілась й перепрошуюче глянула на Самані.

Самані почав сміятися.

— Ви не вірте Валлядаресові, сестро, ви ж добре знаєте, що він любить жартувати...

— Але в кожному жарті є частина правди, — докинув Валлядарес.

— Я навіть і перечити не стану, що тут може бути ціла правда, не тільки частина... — тихо сказала сестра Терезита, опустивши очі.

Доктор Самані узяв від сестри рушник і почав старанно витирати руки.

— Я дуже вам вдячний, сестро, за ваше довіря до мене, але людина є завжди тільки людиною. Часом вдасться, часом не вдасться.

— Але вам, докторе, дотепер завжди вдавалося! — сказала тихо сестра Терезита.

Доктор Самані пригадав, що сестру Терезиту недавно тільки приділили до шпиталю і, подивившись на неї, завважив, що вона має блискучі чорні, повні вогню очі.

— Дивно, що я дотепер не завважив її очей, — подумав Самані і спитав, подаючи їй рушник:

— Таж ви тут недавно, сестро?!

— Минуло три місяці, саме вчора, — відповіла сестра й узяла від Самані рушник.

— Отже бачите! — вирішив Самані. — За ці три місяці мені всі операції вдавалися, але до цього часу, як вас тут не було, не одна не вдалася.

— Словом, — добавив Валлядарес, — сестро, відколи ви тут, доктор Самані має щастя й успіх у праці. А як вас тут не було, то в нього не було щастя. А тепер скажіть, чому це так?

Сестра Терезита знову почервоніла й швидко пішла до дверей.

— Я вже мушу йти, прошу вибачення, добраніч! — І швидко замкнула за собою двері.

Валлядарес голосно засміявся.

— Ця мала закохана у вас, докторе, — сказав підходячи до Самані.

— Дурниця! — здвигнув плечима Самані й витягнув папіросницю. — Закурите?

— Дякую! — відповів Валлядарес. — Мушу зробити аналізу.

— А чому ви не казали це зробити Терезиті?

— Не вірю жінкам! — відповів підходячи до дверей Валлядарес.

— Ну, це правило, мабуть, важко застосувати в цьому випадку! — сказав закурюючи цигарку Самані.

— Е, що ви знаєте, докторе! У вас тільки три речі: дім, шпиталь і церква. Що ви знаєте про життя!

— Так наче б ви знали його більше від мене, — сказав тихо усміхаючись Самані.

— А більше! Бо я ще не жонатий, — сказав усміхаючись свавільно Валлядарес. Але побачивши легкий вираз болю на обличчі Самані, похопився і швидко підійшов до нього.

— Вибачайте, — сказав щиро. — Я вас не хотів вразити.

— І ви не вразили мене, — відповів спокійно Самані. — Ви й тоді не вразили б мене, коли б ви сказали не дім, а цвинтар, шпиталь і церква, бо це правда, що в цьому трикутнику проходить мос життя...

— Ви ж знаєте, докторе, що я не хотів вас обидити.

— Знаю, і тому щераз повторюю, що ви мене зовсім не обидили. Автім, яка тут обида.

— Ні, безумовно ні, тільки ми лікарі (а ви самі про це добре знаєте) часом буваємо трохи шорсткі!

— Це в більшості тому, що хочеться придусити своє співчуття, яке ми соромимось виявити!

— Так, це правда, — усміхнувся Валлядарес. — І тому ми часом поневолі можемо торкнутись болючого місця, як оце я і зробив вам.

Двері широко відчинились і в них появилася постать дижурного лікаря, який побачивши доктора Самані, звернувся до нього.

— Докторе, 23-ка кличе хірурга.

— Це не до мене, я в 9-тій закінчив свій дижур, а тепер, бачите, уже 12-та минула, — відповів Самані. — Кличте доктора Кольома.

— Це погано! — кинув знехотя дижурний лікар і легко вклонившись, зачинив двері.

Самані й Валлядарес підійшли до дверей.

— Ви завважуєте, — спитав Валлядарес відчиняючи двері й пускаючи першим Самані, — що Кольоми ніхто не любить. А він такий здібний хірург!

Самані спинився на ясно освітленому, довгому коридорі, затагнувся ще раз цигаркою і кинув

зручно недокурок в широку, наповнену водою попільницю, що стояла під вікном.

— Так, — сказав, — але я думаю, що тільки з приводу його соціалістичних переконань. Він як людина й лікар без закиду.

— Зовсім слушно, — погодився Валлядарес. — Я стільки вже разів ставав у його обороні і то зовсім не тому, що він мій старший колега, отже не з професійного обов'язку, а просто тому, що кожному вільно мати свої переконання, може для когось і невігідні.

— Безумовно! — Але не кожному приємно, коли йому намагаються доказати, що він був до-тепер темний і неграмотний, а тепер соціалізм зробив його правдивою людиною.

— Цікаво було б побалакати з вами на ці теми, докторе! Особливо тому, що нас щораз більше окутують соціалістичні хмари.

— Я б сказав навіть — комуністичні. А з цих хмар уже й громи б'ють! — додав Самані. — Ви слухали сьогодні радіо?

— Так! — хитнув головою Валлядарес. — З Мадриду вістки погані.

— І з Барсельони теж не кращі! Але потішаймося, що наша Іспанія не такі уже лихоліття переживала, і не так легко її знищити. Але покищо добраніч!

І Самані подав руку Валлядаресові.

Валлядарес затримав хвилину руку Самані й нахилиючись до його вуха, шепнув:

— Кажуть, що Кольома є комуністичним агентом.

— Не є виключене, — відповів спокійно Самані, — він є сином робітника, отже повинен або ненавидіти комунізм, або бути його передовим носієм.

На коридорі тихо задзвонив дзвінок і здалеку почувлись кроки.

— Але я сумніваюся, — сказав Валлядарес.

— Сумніваєтесь, чому?

— Бо тут серед нас є не один, але ціла низка

комуністів, в це не має сумніву, але що вони не є синами робітників, тільки з нашої сфери, це теж певне.

— А це чому? — здивувався Самані.

— Просто: тайні агенти мусять мати хоч на вид з'єднуюче довіря минуле, щоб дістатись туди, куди не дістанеться, скажемо, ця людина, походження якої не є рівне їм.

Самані глянув уважно в очі Валлядаресові:

— Знаєте, ви готові мене переконати! А я так не думав.

— А, бачите, докторе. А ви казали, що я не знаю життя! — засміявся Валлядарес, стискаючи руку Самані.

— Відкликую, — усміхнувся Самані, — і всім повторятиму, що я ще не стрічав людини, яка б так знала життя, як його знає доктор Валлядарес.

Валлядарес сердечно розсміявся.

— Дякую, але тепер, коли я домігся від вас такого признання, пушу вже вас спати. Добраніч!

— Добраніч! — відповів доктор Самані і пішов сходами вгору, на другий поверх, до своєї кімнати. Передягнувшись, Самані взяв підручну лікарську валізку, перевірів, чи всі речі покладані, і вже хотів іти, коли нараз завважив, що на його письмовому столі між чорним хрестом з Розп'яттям і світлиною його покійної дружини стояли в склянці дві чудові багрянні рожі.

— Гм, передтим їх тут не було — подумав, — напевно не було. Хто це їх приніс?

Поклав валізку на бюрку й узяв склянку з рожами до рук. Одна з них була уже повністю розцвіла, із широко, розкішно розложеними пелюстками, друга щойно розцвіталась, згорнувши соромливо свої пелюстки в маленьку трубочку. Легкий, ніжний запах овіяв його обличчя.

— Цікаво, — шепнув до себе доктор. — Не вже це сестра Терезита відважилася б?..

Поклав склянку на те саме місце й відчув якусь неприємність.

— Правду казавши, над тим не варто навіть за-

становлятися, дрібниця. Хто приніс, то приніс! Двері до кабінету не зачинені й кожному вільно зайти!

Вбрав капелюх, згасив світло й зачинив двері. Подумавши хвилинку, чи має замкнути їх на ключ, вирішив таки замкнути; дижурний дверник має другі ключі. Витягнув з кешені ключі, замкнув двері і пішов сходами в долину.

І саме на закруті, коли рішив, що при нагоді зустрічі з сестрою Терезитою, він спитає її, чи це вона йому принесла рожі, сестра Терезита йшла нагору.

— Добраніч, сестро! — сказав підносячи легко капелюх і, не знаючи чому, спинився.

— Добраніч, докторе! — тихо відповіла сестра й схиливши голову, неначе б не бачила, що він спинився, пішла далі.

— Напевно соромиться свого вчинку, — подумав Самані, кивнув рукою дверникові, що сидів в дижурній кімнаті й перейшовши швидко широкі сіни шпиталю, вийшов на вулицю.

Хоч ніч була тепла, свіжий воздух мило його вдарив. Віддихнув глибоко і пішов вгору вулицею Св. Павла. Місто спало. Де-не-де тільки мигтіло світло у вікнах, де-не-де якийсь запізнений прохожий стукав кроками на опустілому хіднику.

Перейшовши площу св. Павла, Самані завернув ліворуч, перейшов ще тиху в цю пору площу Кальдерона, минув музей, церкву Тіла Христового, далі ввійшов на Східну площу й пішов Цвинтарною вулицею догори, на цвинтар. Бо цвинтар, як про це згадав доктор Валлядарес, був тепер його домом. Кожного ранку й вечора, йдучи до шпиталю й вертаючись додому, Самані вступав на цвинтар, щоб сказати своїй дружині, яку похоронив там два тижні тому, „добрийдень“ і „добраніч“, як робив це колись за її життя. Смерть коханої дружини, з якою одружився „старий гульвіса“ Самані (так звали енергійного й веселого, завжди усміхненого й постійно

в доброму настрою доктора Самані) зломала його зовсім. Бо не минув рік від шлюбу, коли в цю щасливу подружню пару вдарив грім: молода, здорова дружина, яка мала незабаром стати матір'ю, нагло захворіла, як ствердили пізніше лікарі, на затруєння крові. З якої причини, чому — це досі не розв'язана загадка. Не допомогла ніяка лікарська поміч, не допомогла прихильність таких визначних лікарів-науковців як професори університетів з Барсельони й Сарагосси. До 48 годин Дольорес Самані померла, а разом з нею завмерла душа доктора Самані.

Свідок сотень смертей, — як колись писали про нього, один із найталановитіших хірургів Еспанії та визначний науковець, Самані, що поселився з дружиною в її маєтку, в маленькому містечку Ріполі, у стін Піренеїв, не міг усвідомити одної смерті, смерті своєї дружини. Той, що колись умів потішати інших, що вмів підготувати до цього „порогу життя“, як називав смерть, інших, тепер втікав від людей, які хотіли його потішити. Не прийняв запрошення хірургічної клініки в Барсельоні на начального лікаря і відкинув запрошення університету в Гренаді на викладача. Після смерті дружини він кілька днів пізніше зголосився до директора шпиталю Святого Хреста в Ріполі і просив дати йому працю.

Відомого лікаря, автора багатьох праць з ділянки хірургії, перед яким було велике й світле майбутнє, директор шпиталю Святого Хреста прийняв дуже сердечно, але й з деяким заклопотанням.

— Я дуже радий, дуже радий, що ви... але... — м'явся директор, не знаючи, що власне відповісти на таке прохання лікаря, якого хотіли мати столичні клініки в себе.

— Вибачте, директоре, — сухо кинув Самані, — я не професор. Професор Самані не живе. А до вас прийшов, як звичайний собі лікар-хірург Самані.

— Але ж, професоре, о, вибачте, докторе, —

клопітливо старався оправдатись директор шпиталю, — Самані в Еспанії є тільки один і ним є ви.

— Так, я теж Самані, але не той, що колись. І прошу зі мною тільки так говорити. Забудьте все моє минуле. Тут мої посвідки, де я працював, на доказ, що я не обманець...

— Але, але!.. — замахав руками директор. — Що ви? Навіщо мені посвідок! Хто ж не знає Самані!

. — Власне, цього Самані, який стоїть перед вами, ви не знаєте, ви знали колишнього Самані. І тому я вам приніс свої посвідки й прошу дайте мені працю у своєму шпиталю.

Директор обтер хусточкою чоло:

— Пане професоре, о, вибачте, пане докторе, це для мене найбільша радість і гордість, але зрозумійте, що для такої людини, як ви, в нашому малому шпиталику немає відповідного місця. А я не можу вам дати такого місця, яке в нас дістає лікар-початківець.

— Саме такого я й хочу! — сказав твердо Самані.

Директор знову обтер хусточкою чоло зрошене краплистим потом і вищептав з трудом:

— Це не можливе, це був би величезний скандал, таки справді неможливе, — і немов хапаючись останньої стебелинки надії, різко промовив:

— Але ж з тієї платні, яку ви одержали б як лікар-початківець, ви не змогли б навіть прохарчувати себе... А я не маю можливості дати вищої платні.

— Я взагалі не хочу платні. Майно моєї покійної дружини мені вповні вистачає на життя.

Обличчя директора прояснилось.

— О, як так, то справу улаштуємо, безумовно. Ви будете в нас на окремій листі гостей-лікарів.

— Мені зовсім байдуже, на якій я листі буду, — сказав сухо Самані. — Річ у тому, що я хочу працювати у вас.

— О, ясно, це буде для нас велика честь, це буде...

— Вибачте! — перебив йому Самані. — Я власне не хочу, щоб це було для вас честю, чи окрасою вашого шпиталю.

— Чому? — здивувався директор. — Ви хіба не уявляєте, яку ви нам зробите рекляму, як нам будуть завидувати столичні клініки, ми навіть готові придбати нове хірургічне устаткування...

— Ні, я на це не погоджуюсь, — рішуче заявив Самані. — Я буду у вас працювати як звичайний, нікому ближче невідомий лікар, або шукатиму праці в іншому шпиталю...

— Але ж будь ласка, як бажаєте, як бажаєте, — повторяв директор. — Безумовно, кожному вільно мати свої завваги, але я не знаю, чи воно вам так удасться, як ви думаєте...

— Чому?

— Бо вас і так тут усі знають. Ріполі маленьке місто, а ви...

— Знають мене сьогодні, знатимуть ще кілька тижнів, а згодом забудуть, це так завжди між людьми...

— Це правда, правда! — potwierдив директор. — Але ваші товариші — лікарі...

— Про це поговорите з ними ви, директоре!

— Я? — здивувався директор. — А то чому?

— Бо тільки ви можете їм представити мене, як звичайного лікаря, а як хочете, то лікаря-гостя, який нічого спільного з колишнім Самані не має.

Директор хитнув головою.

— Так, я це можу зробити.

І на цьому скінчилась ця перша й остання розмова доктора Самані з директором шпиталю Святого Хреста в Ріполі.

А як представив директор Самані шпитальним лікарям, він не знав, але мусів це зробити вміло, бо ніодин лікар не зрадився, що знає щось про його минуле. Вони прийняли його щиро й поважно і, хоч видно було, що знали, хто він, ніколи не зраджували того. Тільки як операції переводив Самані, то всі старалися помагати йому, або бодай

бути при ньому й часто, але зовсім по-товариськи, питались про раду.

Поволі Самані звик до того, що він звичайний, пересічний лікар і йому було з тим добре. Мету свою він досягнув: був близько могили своєї дружини, щоденно відвідував її, мешкав і спав у тих кімнатах, де вона жила, й далі духово був з нею. І працював у тій ділянці, яку любив та без якої здавалося не міг би жити. Стати невидним, хоч бути далі тим самим, було його метою. І якби не сьогоднішня розмова з сестрою Терезитою та дві багрянні рожі, йому б це все тепер не пригадалося. Може й на думку не спало б пригадувати своє рішення лишитись в Ріполі і розмову з директором шпиталю, і своє теперішнє становище. Ці спогади про недавнє минуле викликав сьогоднішній вечір.

Доходячи до цвинтарної брами, а радше фіртки, бо браму наніч замикали, Самані почув якийсь неспокій. Тому дуже втішився, коли, відчиняючи фіртку, відчув цвинтарну тишу, що наче втягала його в себе.

Знаючи напам'ять дорогу до гробниці, де лежала його дружина, Самані йшов певно і швидко. Хотілось бути якнайскорше з Дольорес і розказати їй усе, що сьогодні трапилось та порадитись, бо після цієї розмови у шпиталю на душі йому було якось невиразно. Скрутив у темряві ліворуч і, мінаючи великий мавзолей родини графів Бустаментів, що стояв самотньо серед дерев у долині, підійшов до малої, на дві особи, свіжо збудованої із рожевого мармору гробниці. Тут спала вічним сном його дружина Дольорес і тут був властиво його дім.

І як колись, прийшовши додому, і привітавшись із дружиною, він закурив цигарку, бо на вулиці ніколи не курив, так і тепер — скинув капелюх, поклав біля себе лікарську валізочку й витягнув папіросницю.

Нагло почув якийсь здушений зойк, хтось крикнув глухо наче з-під землі. Крикнув несамо-

вито, пронизливо й замовк. Самані здригнувся і оглянувся. Хоч ніч була безмісячна, ясні зорі й відблиск міських ліхтарень освічували трохи тихий, захований в кущах і деревах, цвинтар. Тримаючи в руках невідчинену папіросницю, Самані надслухував. Але довкруги було тихо й спокійно.

— А може це мені причулося? — подумав.

Та в тій хвилині здушений зойк з-під землі повторився знову, може навіть голосніше, як передтим. Самані міг навіть вказати напрям, звідкіля доходив зойк: десь із долини, де стояв мавзолей графів Бустаментів.

— Когось закопали в летаргу, треба закликати цвинтарного сторожа, — подумав Самані і сховавши папіросницю підвівся з лавки.

Та в тій хвилині усвідомив собі, що він не знає де є хата цвинтарного сторожа. Мусіла бути при головній брамі, отже з другого боку цвинтаря. Треба було вертатись до Східної площі й обійти довкола цвинтар. А за цей час живцем похований може вдушитися.

— Вибіжу на вулицю, — подумав Самані, — може когось з прохожих закличу, а хтось приведе поліцію. Треба спішитись.

І коли Самані, зробивши ще кілька кроків, находився проти гробниці Бустаментів, зойк повторився, але так якось зловіщо, що дрож пройшла по тілі Самані. Спинився, не знаючи, що робити. Кричав хтось замкнений в гробниці, не було вже сумніву, бо зойк добувався звідти, а довкруги гробниці не було ніяких могил.

— Може злочин? — подумав Самані.

Витягнув сірники, підійшов до мавзолею і завіттів. При слабому світлі сірника не побачив ніяких слідів на траві коло гробниці. Тоді обійшов з сірником гробницю довкруги, нахилився, чи не побачить денебудь слідів на траві. Ні, живцем не закопано нікого, земля була не рушена.

— Значить, когось живцем поховали в гробниці, — вирішив вкінці.

Мавзолей Бустаментів був запущений, бо рід переїхав на південь Іспанії і від десятків років у гробниці нікого не хоронили.

— А може не звідти доходить зойк? Може мене слух зводить? — спитав себе Самані. — Може за цією гробницею є інша?

Присвічуючи собі сірничками, Самані обійшов гробницю і нагло спинився: зойк повторився знову, хтось крикнув несамовито, розпучливо.

— Ні, це таки в гробниці Бустаментів, — вирішив Самані й завернув назад.

Знову засвітив сірника й підійшов до входу. Придивляючись до великої камінної плити, яка закривала вхід, побачив, що між плитою і стіною є велика щілина. Було відразу пізнати, що мавзолей хтось відчиняв.

Не довго думаючи, Самані кинув сірник й обома руками підважив залізну штабу, що спочивала на двох гаках, вбитих у протилежні стіни мавзолею і придержувала плиту. Штаба легко подалась і Самані ледве встиг відскочити вбік, бо плита захиталась і впала з глухим грюкотом на землю.

Великий, чорний отвір дихнув якоюсь несамовитістю на Самані.

Засвітивши сірника й тримаючи його високо над головою, Самані переступив плиту, що лежала на землі, й увійшов до мавзолею. У великій й чотирикутній кімнаті з цементовою долівкою стояли понід одною стіною зліва уложені побіч себе домовини, покриті цвіллю й порохом. Праворуч стояла тільки одна домовина, здавалось, нова.

— Це вона! — майнула йому думка. Засвітив знову сірника і підійшов до самотньої домовини. Та в цій хвилині з неї видобувся, хрипливий, здушений звук, але такий повний розпуки, що в Самані на душі похолело. Прикусуючи губи, щоб заспокоїтись, Самані підійшов ближче й нахилився до віка, оглядаючи його береги: віко було пришрубоване, але не щільно.

— Не задушиться, — подумав Самані заспокосний і знову засвітив сірник. Людина, що ле-

жала в домовині побачила, мабуть, світло крізь щілину, бо в домовині щось безсило забовталось і почувся стогін. Самані легко постукав по віку домовини й голосно сказав:

— Я вас врятую! Будьте спокійні!

Бовтання замовкло, замовк і стогін.

Самані вирішив витягнути домовину на стежку й аж тоді відкрити її. Сірників залишилось уже небагато, а в мавзолею царила цілковита тьма. Пошукав спереду ручки й сильно потягнув домовину до себе. Пронизливий скрегіт стоголосим гомоном відбився об стіни мавзолею, Самані щераз потягнув і за кілька хвилин домовина була на плиті. Глибоко віддихнувши, Самані почав відкручувати ножиком шруби, які ховав до кишені. За хвилину все було готове. Уважно здійняв віко, відложив на бік і глянув у домовину.

Там лежала якась жінка. Звиклі до темряви очі Самані виразно відрізняли від білого оббиття домовини, одягнену в чорне, жінку. Чорне волосся розкуйовдилось, жінка лежала боком. Один рукав був подертий, а суконка на колінах теж.

— Нещасна, хотіла ліктями і колінами відкрити віко домовини, — подумав Самані.

Жінка була непритомна. Самані взяв її руку й дошукався живчика. Серце ще билось.

— Живе! А це найголовніше! — подумав.

Уважно вийняв жінку з домовини й переніс на траву. Потім вернувся, швидко заложив віко на домовину, закрутив шруби й затягнув домовину назад до мавзолею. За хвилину вийшов знову надвір і хотів підважити плиту, щоб замкнути отвір мавзолею, але не міг її ніяким способом зрушити з місця, плита була страшенно важка.

— Краще залишити, а ранком прийти ще з кимсь і зачинити отвір, — подумав і підійшовши до жінки, клякнув біля неї.

Жінка була дальше непритомна. Торкнувся її чола: воно було вкрите холодним перлистим потом. Хвилину слухав віддиху, і якби не легке

дрижання живчика, могло здаватись, що вона не жиє.

Підвівся з колін і глянув на годинник: минула третя ранку.

— Незабаром буде світати! — подумав.

Хвилину вагався, але швидко рішився і пішов до лавки, де залишив капелюх і валізку.

— Добраніч! — шепнув. — І вибач, що сьогодні якимось так вийшло... — звернувся до дружини.

В тій хвилині здавалось йому, що Дольорес є коло нього. Здавалось, що вона поклала йому руку на рамя, як колись і сказала:

— Який ти недогадливий! Таж я сама тебе сюди закликала, щоб ти врятував їй життя. Дякую тобі, що ти послухав мене.

Усміхнувся до себе.

— Може й справді Дольорес мене закликала!?

В цій хвилині внизу почувся тихий зойк. Самані швидко збіг в долину.

Жінка, оперта на ліктях, несамовито розглядалась довкруги. Побачивши Самані, зойкнула, хотіла схопитись і впала на землю, шепочучи:

— Ласки! Ласки!

Самані прилякнув біля жінки й обняв її рукою. Почув, що тілом її пройшла дрож.

— Будьте спокійні, не хвилюйтесь! Ви на волі, врятовані. Я лікар, випадково почув ваші зойки й висвободив вас. Будьте спокійні. Опріть голову на моє рамя і глибоко віддихайте. Як наберете трохи сил, підемо звідсіля до мого дому, де будете зовсім безпечні.

Бачив, як старалася щось пригадати і знову дрож пройшла її тілом.

— Пити! — ледве вимовила.

— За хвилину підемо звідсіля і тоді нап'єтесь чого захочете! А тепер глибоко віддихайте.

Одною рукою піддержував жінку, а другою відчинив валізку і, перебираючи щось на дні, витягнув маленьку плящину, яку відчинивши підніс їй до носа.

— Понюхайте!

Жінка втягнула запах з плящинки і знову здригнулась. Згодом помалу сіла й уважно, тепер уже, здавалось, притомно, глянула довкруги, а за хвилинку наче щось нагадала й закрила очі руками.

— Ходім звідсіль, — шепнула, — ходім звідси!

— Відпочинь ще трохи, — сказав Самані.

— Ні, ні! Ходім! Ходім! Вони можуть прийти сюди кожної хвилини! Ходім!

— Цікаво, хто це вони? — подумав Самані, але не питав.

Жінка почала вставати. Самані поміг їй, і вона, легко заточуючись, зробила кілька кроків. Самані подав їй руку. По кількох кроках одначе вона спинилася важко задихуючись.

— Я не зможу вийти звідсіль, — сказала тихо, розпучливо. — Я тут залишусь, ви йдіть!

— Будьте спокійні, на все знайдеться рада. Ось возьміть мою валізку, вона не важка, а я вас візьму на руки, і підемо далі.

І Самані почав швидко йти до виходу.

— Тихо! Хтось іде! — шепнула жінка.

Самані дійшов до цвинтарного муру і спинився. Здалеку чутно було чийсь кроки.

— Це вони! Це вони! — дрижала й тихо зойкнула жінка. Самані хвилинку надслухував.

— Ні! — сказав твердо. — Ці кроки віддаляються.

І справді кроки за хвилину стихли.

— Може я вже спробую йти сама? — спитала. — Ви втомилися.

— Ні, ні, я ще не втомився, ще донесу вас до Східної Площі, нам треба якнайшвидше звідси вибратись.

Самані відчув, що жінка осувається йому з рук.

— Вам погано? — спитав приспішуючи ходу.

— Погано! — шепнула жінка.

— Ще хвилину, ще тільки коротку хвилинку і ми вже будемо на Східній Площі, а там візьмемо авто й за 10 хвилин будемо дома.

За якусь хвилину Самані дійшов до рогу вулиці й легко опустив жінку на хідник.

— Ось, і ми вже на місці. Оце власне і є Східна Площа. Ми вже безпечні. А тепер сядьте отут на лавку, а я за хвилинку вернусь.

— Ні! Ні! Не залишайте мене тут саму. Я не хочу.

— Хвилинку тільки, я лише забіжу до телефону закликати авто, — оправдувався Самані.

— Я піду з вами. Не хочу лишатись сама.

— Гм! Якось незручно вам іти до цього кабарету... Автім... ходіть!

— Ви хочете закликати таксі? — спитала.

— Так! — відповів Самані і приглядався при світлі вуличної ліхтарні обличчю жінки. Її глибокі чорні очі надавали обличчю якогось несамомотивитого виразу, вузькі, гарно закросні уста говорили про незвичайну енергію, тонкий, рівний ніс із легко рухливими ніздрями вказував на характер, гнучка, виспортована постать веліла догадуватись, що предки цієї жінки фізично не працювали.

— Я таксівою не поїду, — сказала рішуче.

— Чому? — здивувався Самані.

— Мене ніхто не повинен бачити і я теж нікого! Ви розумієте мене?

— Ваша правда, — погодився Самані. — Я забув про це. Тоді я зателефоную додому по своє авто.

— У вас є авто? — спитала з полегшею жінка. — Це добре! Я врятуюсь!

— Ви вже врятувались, — сказав Самані й узяв її ніжно під руку. — Будьте спокійні, я вам кривди не дам зробити!

— Дякую! — шепнула жінка. — Дуже дякую!

— Коли вже мені поручила вас моя дружина, то нема що й говорити.

— Ваша дружина мене вам поручила? — спитала здивовано жінка. — Не розумію. Як це?

— Нічого! Усе вам розкажу дома, а тепер ходім, щоб якнайшвидше дістатись додому.

Переходили коло ясно освіченого готелю, де Самані спинився.

— Заждіть хвилинку. Не будемо йти до кабаре-рету, коли можна телефонувати з цього готелю. Ходім туди! Ви спічнете в готелю, а я за той час задзвоню додому. Ходім!

— Можна мені випити склянку води? — спитала жінка.

— Можна! Ходім!

Самані кинув оком на чорну плиту перед входом готелю, на якій золотими буквами стояло „Асторія“, і вони ввійшли до середини.

В голю не було нікого, а в кімнаті дижурного дрімав нічний портієр. Побачивши входячих, швидко підвівся і з усмішкою, поправляючи вбрання, поздоровив:

— Добрий день!

— Добрий день! — відповів Самані і підвів жінку до фотелю, а сам пішов до портієра.

— Я хочу телефонувати, а ви принесіть, будь ласка, моїй дружині склянку води.

Самані накрутив число й глянув на жінку, що сиділа тихо в фотелі, заплющивши очі. За хвилинку він почав говорити.

— Родріґо, не багато вдягаючись, бо справа пильна, давай негайно авто до готелю „Асторія“ на Східній Площі. Я жду в готелю. Але швидко!.. Що?.. Не розумію?.. Хто телефонував?.. І що казав?.. Добре!.. Швидко, я жду! — І Самані відложив слухавку.

За той час портієр приніс склянку води, яку жінка жадібно випила. Самані витягнув з кешені банкнот і всунув портієрові в руку.

— Дуже дякую! — кланявся портієр. — Дуже дякую!

За хвилинку задзвонив різко телефон, аж жінка легко стрепенулась. Самані нахилився над нею.

— Може бажаєте чарку вина? Воно вам додасть сили.

— Ні, тут ні, — заперечила жінка.

— Добре! — погодився Самані. Вміжчасі порт'єр приймав якесь замовлення:

— Так, прошу дуже, дві кімнати, від вулиці, добре, на першому поверсі...

— А може закурите? — спитав Самані.

— Дякую! — відповіла жінка. — Не курю! Тільки дуже хочу пожитися.

— Гарзд! — Зараз приїде Родріго й незабаром будете спати.

Дрож пройшла всім тілом жінки.

— Що вам? — спитав нахилиючись Самані.

— Нічого! Так якось зробилось нагло холодно.

Самані взяв її руку й слухав живчика.

— А, очевидно, з лазничкою, так, все окреме, так, безумовно, прошу дуже, так, число 17 і 18, кімнати сіпками злучені, прошу... а можуть бути безпосередньо! — галасував біля телефону порт'єр.

— Ні, усе в порядку! — сказав по хвилині Самані. — Тільки треба добре відпочати.

Жінка підняла голову й глянула уважно на Самані:

— Як я вам віддячуся, докторе? — спитала, вперше вживаючи цього титулу.

Самані усміхнувся, втягнув дим папіроски й тихо відповів:

— Не треба тепер про це думати... Ані про минуле. Треба бути здоровою, а потім поговоримо. Але за один нетакт мушу вас перепросити.

— Перепросити, мене? — здивувалась жінка.

— Так, вас! Ми заговорились, а я ще й досі не сказав вам, хто я. — І нахилиючись до жінки, сказав:

— Називаюсь Самані, доктор Самані.

Витягнула до нього обі руки, віддано, щиро:

— А я Мануеля де Кастро.

Стиснув сердечно її руки і низько схилив голову.

Втім під готель заїхало авто й легко затрубило:

— От і є вже Родріґо. Ходім, — звернувся до Мануелі.

Мануеля помалу встала і спитала:

— Це ваш шофер, докторе?

— І шофер, і лакей, і приятель, і моя хазяйка. І що найважлише: дуже маломовний, — відповів Самані, виходячи на вулицю.

Дверцята авта були відчинені, біля них стояв Родріґо.

— Дякую, Родріґо, — сказав Самані. — Будь ласка, сідайте! Поміг Мануелі всісти до авта і всів за нею сам. Авто рушило.

Мануеля оперла голову на спинку й заплющила очі.

На дворі сіріло. Легка мряка отулювала дерева й будинки, вуличні ліхтарні виглядали в сірому ранку втомлені й споловілі. Авто швидко переїхало кілька вулиць, виїхало на вузьке шосе й повним бігом погнало вперед.

— Ви живете за містом? — спитала тихо Мануеля.

— Так, за містом, під горами, — відповів Самані.

— Це добре, — чомусь наче втішилася Мануеля.

— Як почуваетесь? — спитав Самані.

— Щиро кажучи, якось дуже... безпечно, — відповіла, не відриваючи голови від спинки сидіння і звертаючи обличчя до нього.

— Дуже радий... — подякував кивком голови Самані.

— І все минуле виглядає наче сон!

— А про це взагалі не треба говорити..

Авто скрутило на бічну доріжку й в'їхало в тінисту алею, потім закрутило великим луком і спинлось перед брамою самотнього дому. Родріґо вискочив і відчинив дверцята. Самані висів і подав руку Мануелі. Виходячи з авта, Мануеля заточилася й оперлась сильно на руці Самані.

— Закрутилась голова? — усміхнувся Самані.

Спинилась і покрутила головою:

— Щось не служать мені ноги!

— Опріться на мене! — велів Самані.

Родріго відчинив входові двері й засвітив світло. Самані обережно повів Мануелю через широкий гол, покритий м'якими, пушистими килимами, східцями нагору. Перейшли вітальню й увійшли до похмурої, із важкими завісами на вікнах кімнати, обставленої книжками. Самані засвітив світло.

— Сідайте, прошу, і відпочиніть.

В дверях з'явився Родріго.

— Родріго! — звернувся до нього Самані. — Приготуй ліжко в гостинній, біля кабінету.

— Так, пане докторе! — сказав Родріго й вийшов. Самані глянув на Мануелю, що безсила сиділа в м'якому фотелю, і вийшов, відгорнувши важку завісу, до бічної кімнати. За хвилину вернувся з пляшкою вина, склянкою і коробочкою якихось порошоків.

— Прощу! — сказав наливаючи повну склянку вина. — спершу візьміть два порошки і запийте вином.

Мануеля послухно взяла із коробки два порошки, притулила склянку до уст і випила кілька ковтків.

— Випийте цілу склянку. Це вас зміцнить і розігріє.

Душком випила цілу склянку. Самані знову вийшов до бічної кімнати.

Мануеля відчула наче до її жил вливалось якесь життєдайне тепло. Захотілось ще трохи випити. І коли ввійшов Самані з білим, новеньким халатом на руці, Мануеля запитала:

— Докторе, чи можна ще трохи вина?

— Можна, але тільки чверть склянки! — усміхнувся Самані, наливаючи.

Випила знову душком.

— А тепер ходіть, я вам покажу лазничку, де ви помиєте холодною водою руки й обличчя. Але тільки руки й обличчя! Ходіть!

Увійшла до лікарського кабінету, а звідти малими бічними дверима до лазнички.

А Самані тим часом підійшов до скляної шафи, вийняв впорскавку, наповнив її якимсь плином і уважно поклав на скляну тафлю письмового стола. По хвилині Мануеля вийшла з лазнички, вдягнена в довгий лікарський халат. Побачивши її так вдягнену, Самані усміхнувся.

— Ще мабуть в такому костюмі ви ніколи не виступали? — зажартував.

— Відколи пам'ятаю! — відповіла щиро.

— А тепер дайте, будь ласка, ліву руку, зробимо маленьке впорскнення і завтра будете зовсім здорові.

— Дякую! — сказала Мануеля.

— І лікування на разі скінчене. Але якби ви не могли спати, візьміть ще один порошок з водою.

— Добре! Дякую!

— А тут ваша кімната, — показав Самані рукою на бічні двері, підійшов до них і відчинив. Мануеля ступила кілька кроків і нагло зупинилася вп'яливши очі у великий олійний портрет, що висів недалеко дверей до її кімнати. І замість до дверей підійшла до портрету.

— Вибачте, докторе, хто це?

З портрету гляділа чудової вроди молоденька жінка, вдягнена в темну вечірню сукню, з двома багряними рожами в руці.

— Це моя покійна дружина, — сказав глухо Самані.

— Вона... покійна... дружина, — якимось беззвучно повторила Мануеля. — А як вона звалась з дому.

— Дольорес де Саляс Барбаділльо. Ви може знали її?

Мануеля хотіла підійти ближче до портрету й нагло захиталась. Самані миттю підбіг і схопив на руки. Зомліла звисла йому на руках. Він глянув на неї і застиг: береги халату Мануелі розійшлися на грудах, і Самані побачив випечений гарячим

залізом знак **W**. Знак був свіжий, бо беріжки букви були ще червоні й не засохлі. Це можна було зовсім добре бачити при яркому, електричному світлі.

Самані заніс Мануелю на софу. Щераз уважно оглянув страшний знак, заслонив береги халату, узяв рушник, покропив його плинном з плящини й приклав до чола. По хвилині Мануеля відчинила очі й неприємно глянула на Самані. Він стояв над нею і усміхався. Потерла чоло рукою і помалу піднеслась. Уже сидючи схопила за поли халата на грудях і побачивши, що все впорядку заспокоїлась.

— Вибачте мені! А сама не знаю, що це мені сталось.

— Нічого, нічого! Положіться і візьміть ще порошок. — Поміг їй стати й умисне йдучи по тому боці, де висів портрет, щоб заслонити його від неї, запровадив до ліжка. Потім узяв її руку, послухав живчика й усміхнувся.

— Все гаразд! Спіть спокійно! Добраніч!

— Добраніч! — відповіла, стискаючи йому руку.

— А як буде чогось треба, натисніть цей сучок у стіні, бачите? Це дзвінок до мене! Я зараз прийду!

— Дякую! Добраніч!

Згасив світло, зачинив двері за собою і підійшов до стола. Витягнув папіросницю, закурив, а зір його спинився на телефоні. Нагадав, що Родріго говорив про телефон від доктора Валлядареса. Зняв слухавку й накрутив число лічниці.

— Доктор Валлядарес? Ви дзвонили до мене?.. Ні, я не слухав радія... Невже?.. Добре!.. Дякую!.. Революція?..

І чомусь, у цій хвилині, коли Валлядарес повідомив його, що в Іспанії вибухла громадянська війна, перед його очима ставав випалений на грудях жінки таємничий знак **W**.

2. „НІЧ НЕ МАЄ КІНЦЯ“

Зійшло сонце. У відчиненій гробниці графів Бустаментів стояло двоє мужчин. Обидва були молоті й елегантно одягнені. Один, високий на зріст, тримав у руках чорну паличку із срібною головкою, другий, нижчий ростом і більш огрядний, сидів біля нього і розказував:

— Прослідивши, що домовина порожня, хоч і зашрубована зверху, я зараз же старався розгадати, яким чином Мануеля могла втекти звідси. Та, на жаль, хоч як дбайливо й докладно я все переглянув, ніякого сліду, окрім хіба кількадесяти недопалених сірників, не знайшов.

І мужчина, тримаючи кільканадцять недопалених сірників на долоні, показав їх другому.

— Як думаєте? — спитав цей. — Чи можливо, щоб Мануеля сама видобулась із домовини?

— Виключене! — запевнив огрядний мужчина. — Їй мусів хтось допомогти, і то, на мою думку, не один, а щонайменше двох. Гробниця відчиняється легко, це правда, її може хтобудь відчинити, але щоб одна людина могла витягнути з гробниці домовину, в якій лежала Мануеля, це дуже сумнівне. Спробуйте, шефе, яка вона важка!

Цей, якого звали шефом, підступив до домовини, в якій лежала була Мануеля, і спробував піднести її одною рукою, тримаючи в другій руці паличку із срібною головкою.

— Так! — сказав. — Важка.

— Правда? — наче втішився огрядний мужчина. — Тому я й думаю, що мусіло бути найменше двох спільників, якщо не більше.

Шеф глянув уважно докруги.

— І сумніваюся, щоб звідсіля чути було на вулицю навіть і найголосніші стогони Мануелі в домовині.

— Виключене! — погодився огрядний мужчина. — Це неможливе.

— Як же ж ви в такому випадку поясните втечу Мануелі?

Огрядний мужчина розвів безрадно руками.

— Ніяк не можу собі пояснити, ніяк, — промимрив. — Але ми про це довідаємось, шефе, будьте спокійні! І ще зловимо пташків, які допомогли Мануелі втекти. А тоді одне, шефе: ви їх віддасте мені, мені особисто, чуєте? Я їх буду карати, не ви, шефе, добре?

При цих словах в огрядного мужчини легко задрожали руки, пальці скорчилились, якби вже хотіли рвати кусники тіла, а на устах появилася слина.

Шеф відвернув голову з легкою відразою і сказав:

— Віддам їх у ваші руки навіть з Мануелею...

— О-о-о! — захихотав огрядний мужчина зло-радісно, і його тілом наче якась таємна дрож пройшла. — О-о-о! Разом із Мануелею! Тоді я вам зроблю видовище, шефе, якого ви ще не бачили! Ми його влаштуємо за містом, там, на опустілій арені, вблизи трьох доріг... Ха-ха-ха! О! Це буде видовище!

Але шеф не слухав. Його зір блукав довкруги й урешті спинився на лавочці, що стояла біля гробниці Дольорес Самані.

— Тін! — промовив коротко шеф.

Огрядний мужчина закусив уста й слухняно спитав:

— Слухаю, шефе!

— Ви переглядали докладно околицю цієї гробниці?

— Так, шефе, докладно.

— І ви були біля цієї лавочки?

Огрядний мужчина, що називався Тін, глянув

на лавку, яку вказувала чорна паличка з срібною головкою, і заперечив головою.

— Ні!

Шеф без слова пішов стежкою вгору. Йшов уважно й пильно глядів на стежку. По кількох кроках зігнувся і підняв щось, пригнувся докладно й сховав до кешені. Вийшовши нагору, спинився біля лавки, хвилину постояв, і відчитував напис на гробниці дружини доктора Самані. Відтак сів на лавку, щераз докладно обкинув зором довкруги і сказав до Тіна:

— Чи крім цієї лавки є впоблизу ще якісь лавки?

— Я не бачив, шефе, — відповів Тін і підійшов ближче до лавки.

— Покажіть мені щераз ті недопалені сірники, які ви визбирали коло гробниці.

— Прошу!

Тін сів на лавці побіч шефа й витягнув з кешені недогарки сірників. Шеф витягнув з кешені теж один і порівняв. Сірники були ті самі. Шеф щераз сягнув до кешені, витягнув знайдений недокурок і подав його Тінові.

— Думаю, що ми найшли слід! Сховайте добре цей недокурок і довідайтесь, які цигарки курить цей... Самані. Так він, здається, повинен називатись? Чоловік тут похованої? Що?

І шеф щераз уважно перечитав напис на гробниці Дольорес.

Тін задумався на хвилину.

— Що ви? — спитав шеф.

— Мені це прізвище Самані чомусь дуже знайоме! — відповів Тін. — Самані! Де я чув про нього і від кого?

— Нагадаєте пізніше! На всякий випадок слід є. А коли зачепимось за нього, то найдемо все, що нам потрібно. Цю справу передайте кому слід... Вести її треба обережно, не спішучись... Ви знаєте наш ключ: „La poche non se acaba!“ — „Ніч не має кінця!“.

— Так, шефе! — слухняно відповів Тін і з подивом дивився на шефа.

Шеф глянув на ручний годинник і продовжував:

— Значить, цю справу ми поладнали. А далі, як знаєте, ми почали вже акцію. Сьогодні їду до Барсельони й до тижня вернуся. Думаю, що до тижня вернуться теж наші „нічні птахи“.

— Вони вийшли вчора досвіта.

— Так, вчора, значить, завтра вранці вони повинні бути у Франції. Там один день, вночі поворот, разом п'ять днів — числив шеф, — значить генерала треба сподіватись не пізніше як в суботу. Чи все приготоване?

— Так, шефе. Вчора був звіт від сестри Франціски.

— Ну, і як там? — зацікавився шеф.

— Пише, що генерал зможе бути в них або садівником, або послугачем в їхньому шпиталю. Вона говорила з ігуменею в тій справі, і вона погодилась прийняти генерала.

— Це добре!

— Писала ще сестра Франціска, що з тактичних причин лежала хрестом цілу ніч у каплиці.

— Чому?

— Бо мала враження, що якась інша сестра доглянула, як вона передавала листа Якову.

— Це погано!

— Але пише, що це тільки їй здавалось. Треба, мовляв, особливо тепер, бути дуже обережним, і тому вона це зробила.

— Не писала, як зветься та сестра, що доглянула передавання листа?

— Ні!

— Перекажіть їй, щоб подала вам її ім'я. Якщо справді так, то та мусить щезнути.

— Добре, шефе, так і буде.

— Це справа великого значення. Ви знаєте, що сестра Франціска вже п'ять і пів року перебуває в монастирі СС. „Горючого Серця“ з наказу компартії. Це було не так легко її туди післати. І до-

вір'я, яке вона сьогодні має, добула важкою й на-полегливою працею. Це одна з найкращих наших агенток. І тому, коли б щонебудь їй загрожувало, треба захищати її за всяку ціну.

— Так, шефе!

— Тепер ми переведемо на терені Еспанії випробу сил. Це буде вишкіл для тих, що в майбутньому стануть вождями всесвітнього пролетаріату. І тому нам треба розложити з середини найбільшого нашого ворога, „чорний інтернаціонал“, яким є в цілому світі католицька Церква. З-зовні її не розіб'ємо, розбити зможемо її тільки з-середини. Організація міського босяцтва — це діло кількох місяців і грошей. У всі світські організації цілого світу просунулись наші люди, й при помочі грошей та зручних інтриг, ці організації вже в наших руках. Залишається ще найбільший наш ворог, Церква, й тому випробу сил на терені Еспанії починаємо від Церкви. Зрозуміло?

— Я виконую всі ваші накази, шефе!

— Я знаю! — погодився шеф. — Я тільки поясню вам деякі справи, щоб ви, як приїде генерал, знали про що йде.

— А яку ділянку перебере генерал?

— Про це він сам повідомить вас. Ви майте все приготоване. Усі вогнища нашої праці, від монастиря Кармелітанок до пачкарів включно, мають бути готові до вибуху. Наказ до вибуху дасть генерал. Це буде тут його район. Коли наші повстанці займуть Барсельону, можливо, що перенесеться туди, хоч це все ще невідомо. Зрозуміли? — спитав шеф і піднісся з лавки.

— Так, шефе! — підвівся теж і Тін.

— Думаю, що нам тут уже зайво сидіти, хоч ви, здається, хотіли ждати тут спільників утечі Мануелі?

— Так, я думаю таки ще пождати, шефе. Вони напевно прийдуть, а може й вона з ними...

- Ну, то ждїть! — погодився шеф. — А я йду!

- Дозвольте, що я вас проведу до брами!

— Добре, ходім!

Зійшли вниз стежкою і саме тоді, як мали повернути на головну алею ліворуч, проти них вийшло двох мужчин.

— О, чи це не вони? — шепнув Тін.

— Можливо, — відповів шеф. — Ходім помалу проти них. Минайте їх з правого боку, щоб я міг зняти їх на фільм.

Мужчини йшли поволі, розмовляючи стихшено. Молодший жваво вимахував руками, старший уважно слухав.

Шеф недбало вложив під паху своєї лівої руки паличку і, переходячи попри мужчин, наче ненароком скерував головку на їх обличчя, натискаючи невидний сучок. В цьому моменті, коли обидві пари миналися, почувся легкий тріскіт.

Зараз же після того шеф узяв полчку в праву руку й, вимахуючи нею, сказав до Тіна:

— Вони вже зняті. І зараз дам вам рольку фільму.

Але кілька кроків за ними, один з мужчин другої пари спинився.

— Докторе, ви чули той дивний легенький тріскіт, коли ті добродії проходили попри нас?

— Ні, — відповів старший мужчина. — Ви розказували про заворушення в Барсельоні і я, заслуханий, не звертав уваги на них. Ви їх знаєте?

— Ні, зовсім не знаю. Але вони нас сфотографували.

— Що ви! — здивувався старший. — Яким же чином!? І навіщо їм наших світлин?

— Докторе, залишіться тут хвилину, я йду за ними. Зараз вернуся.

— Та що ви, докторе, а хто зачинить гробницю?... Я ж говорив вам...

— Докторе, я зараз... я в цій же хвилині...

І молодий мужчина зник за деревами цвинтаря.

Старший мужчина підійшов поволі до гробниці Дольорес Самані, сів на лавку й, дивлячись на гробницю, сказав у голос:

— Нічого не розумію! І куди це Валлядарес побіг?

3. НІЧНІ ПТАХИ

Хуан ішов зараз за провідником. Не бачив нічого довкруги себе, тільки під ногами й над головою чув якийсь шелест та якісь начебто зойки. Деколи провідник давав шнурком, який тримав у руці, умовлені знаки, де треба спинитись чи схилитись, а чи таки просто повзати по землі. А це було найважче. Тримаючись шнурка, мандрівники повзали тихенько один за одним і посувались вперед. Хуанові здавалося, що він пройшов уже бодай кілька миль, а насправді це було заледве кілька кроків, бо посуватись було дуже важко. До одягу чіплялися якісь колючки й галузки, які треба було відкидати, але це треба було робити дуже непомітно, щоб провідник не чув і не завважив, бо зараз потягненням шнурка давав гострий наказ: „Безоглядна тиша“.

Минуло заледве кілька годин, як вони вирушили з останнього місця відпочинку. Відпочивали коротко, в якійсь дебрі чи в проваллю між недоступними скелями над потічком, вогню не розкладали, щоб не виявляти себе, але добре, що хоч можна було закурити, бо це давало велику полегшу. А Хуанові так хотілося полежати трохи довше і послухати журчання потічка, такого відмінного від міського галасу, і тих розмов, які велися між пачкарями! Але провідник довго відпочивати не дав. На даний знак усі мовчки підвелися, взяли свої мішки на плечі і, перевібивши один одного, чи мішок добре держиться, станули рідком. Провідник, бачивши втому Хуана, хоч цей і не мав ніякого тягару на плечах, поставив його зараз за собою, бо казав, що в середині легше

йти. Потім подав супутникам шнурок, що його дехто закрутив на ліву руку, а дехто отак просто держав у руці, і рушили вперед. Провідник заповів ще один відпочинок перед кордонами Франції, щоб набрати сил до найважчого переходу. А перехід кордону був саме найважчий, бо французи вмють стерегти своїх кордонів перед пачкарями. Перед ними вже кілька груп загинуло, деяких застрілила прикордонна сторожа, а деяких зловила. Особливо тепер, коли в Іспанії почалася домашня війна і багато еспанців утікало до Франції, французька влада скріпила прикордонну сторожу та розмістила в горах додаткові стійки, щоб не пропустити нікого.

Легким потягненням шнурка дав знак спинитися. Хуан, якого очі привикли вже до темряви, вдивлявся напружно в темінь і намагався побачити провідника, що стояв два кроки від нього, щоб дізнатись про причину зупинки. Довкруги царила тиша. Часом лише якийсь птах перелітав понад ними, або з кущів давалися чути якісь дивовижні звуки. Але хоч як напружував Хуан свій зір, не міг доглянути нічого. Два кроки від нього майоріла тінь провідника, але Хуан не знав, чому він дав наказ спинитися. Та довго не треба було ждати. Провідник підійшов до нього і тихо, майже нечутно, шепнув до вуха:

— Перед нами кордони Франції. Зараз вийдемо узбіччям нагору і хвилину відпочнемо. Треба йти дуже уважно. Передай це іншим.

Хуан обернувся і тихо передав наказ провідника своєму сусідові. Ще хвилину заждали, аж останній одержав наказ, і рушили вперед. Дотепер ішли глухим і темним проваллям. Небо було захмарене і місцями здавалося, що йшли тунелем. Зробивши кілька закрутів, почали нараз, на даний шнурком знак провідника, спинатися на гору. Хуан нагнувся й почав помалу йти під гору. Спершу було легко, бо узбіччя гори було лагідне, але що далі ставало важче, бо узбіччя було стрімкіше, і Хуан мусів помагати собі руками.

Провідник мабуть догадався, що Хуанові було важко, і шнурок натягнувся, як струна, так що Хуан міг швидше йти. Узбіччя ставало щораз стрімкіше. Коли Хуан глянув угору, здалося йому, що тій мандрівці кінця не видно. Але похід посувався нечутно вперед. Хуан щодлиш тепер зрозумів скільки відваги й витривалості треба було мати, щоб бути пачкарем.

Нарешті узбіччя скінчилося і стало наче трохи видніш. Вийшли на широку поляну й дихати стало легше. Ще пройшли кілька кроків і провідник дав знак спинитись. Пачкарі вже мабуть знали це місце, бо не чекаючи чергового наказу, почали скидати з плечей свої клунки й лягати. Хуан ліг горілиць, підклавши руки під голову. Зразу ж відчув приємність відпочинку.

Провідник підійшов до Хуана й нахилився до вуха:

— Тепер ти теж дістанеш клунок, як переходитимемо кордон.

— Навіщо? — здивувався Хуан.

— Як зловлять тебе як пачкаря, то відсидиш за незаконний перехід кордону кілька тижнів і вийдеш, але як не будеш мати ніяких доказів, що ти пачкар, то ти шпигун.

— Але ж і не матимуть доказів, що я шпигун.

— Коли ти переходиш границю „на зелено“ і ти не пачкар, то ти непевний. А доказів на те, що ти шпигун, вони вже тобі самі найдуть.

— Це правда! — шепнув Хуан. — Чи вільно закурити?

— Тепер ще ні, але за яку годину питимеш шампанське і куритимеш досхочу, — відповів провідник, усміхаючись.

Хуан помітив у провідника ряд золотих зубів, хоч поляну огортала півтьма. Саме тому й прозвали його „Золотим зубом“. Він був одним із чільних членів комуністичної партії і її заступником серед пачкарів. Хуан чув уже про нього чимало, і тепер лежачи на поляні та вдивляючись у захмарене півблде небо, пригадував собі, як

він радів, коли йому доручили познайомитись із Золотим Зубом. Ледве чи знав хто його правдиве прізвище, але під цим прибраним прізвищем знали всі, і ті, серед яких він жив і працював, і поліція, яка надаремно старалася переловити його на якомусь незаконному вчинку, і прикордонна сторожа, французька та еспанська, яка не раз уже робила на нього засідку, щоб дістати його в свої руки. Але Золотий Зуб був несхопний, і нікому дотепер не вдалося зловити його на гарячому вчинку. Всі знали про його протизаконну діяльність, знали, що він людей переводить, що товари перепродує, але конкретного доказу не мав ніхто. Нераз поліція заходила до підміської корчми з чудачною назвою „На одній нозі“ (на таблиці корчми так і була намальована жіноча нога), де збиралося босяцтво і де була його „канцелярія“. Часто перепитувала його, часом навіть арештовувала, але, подержавши кілька днів, випускала, бо не мала достатніх доказів. І Золотий Зуб знову вертався до своєї „канцелярії“, пив своє пиво й понижкуючи файку, роздумував.

Старий шинкар Дієго, про якого говорили, що він має за собою дуже темне минуле, і його дрібна з виду дочка Ліза казали, що в таку хвилину небезпечно підходити до нього, бо він не любить, як йому перешкоджають в роздумі. І ніхто не наважувався підійти до нього в таку хвилину, бо склянка з пива чи пляшкі, що стояли перед ним на столі, могли нехибно зударитись з головою такого смільчака. І не тільки склянки й пляшки літали тоді в повітрі, але й важчі предмети, як стільці й столи. Правда, з цього мав неабиякий прибуток Дієго, бо після кожної такої розмови Золотий Зуб витягав стодоларовий банкнот — він інших грошей не визнавав, тільки долари — і мовчки кидав Дієгові на прилавок.

Про це все довідався Хуан від Дієгової дочки, блідолицької Лізи (казали, що вона не Дієгова дочка, але якась еспанська маркіза), яка була в комуністичній партії зв'язковою. Ідучи раз до

корчми „На одній нозі“ на розмову, Хуан одержав докладні інструкції, якими був просто захоплений, бо на власні ніби очі побачив, якою організованою й могутньою є комуністична партія. Всі кільця працювали, як у годиннику, всі знали своє місце і свої функції, ніхто нікому не перешкоджував, ні не входив у дорогу. Хуанові і його товаришам на вечірніх вишкільних курсах партії нераз говорили, що комуністична партія непереможна, бо нема ніодної ділячки життя, де б не було комуністів. „Ми є всюди, і нас нема ніде“, казав нераз молодим членам партії керівник курсів.

Зразу не вірив цим словам Хуан, але коли йому доручили перевести з Франції „професора“ і сказали, що за нього він відповідає своїм життям, він повірив.

Одного вечора зайшов він несміливо до корчми „На одній нозі“ (він студент університету, син гімназійного вчителя, що навіть не знав про існування того рода корчем, про які читав хіба в sensationних повістях) і здригнувся від огиди, як побачив товариство, що в клубах тютюнового диму сиділо при брудних столах за пивом чи горівкою. Ще сьогодні з огидою згадує ті відразливі обличчя і слинявий вираз очей жінок, що сиділи недалеко прилавку, коли він увійшов до корчми. І зараз же всі звернули на нього увагу.

Хуан мав виразні інструкції: за прилавком буде прислугувати худа блідолиця дівчина, звана Лізою. Подати їй умовлене гасло і вона все поладнає. Але коли Хуан увійшов до корчми і відразу підійшов до прилавку, йому назустріч вийшов старий шинкар Дієго, замість блідолицької Лізи. Хуан замовив пиво й шукав очима між столиками Лізи, але ніде її не було. Та коли шинкар подавав йому пиво, з бічної кімнати вийшла з порожніми пляшками бліда худорлява дівчина. Хуан догадався, що це була Ліза. Вона зайшла за прилавок і почала витягати нові пляшки пива. Тоді Хуан нахилився над прилавком і запитав тихо, чи вона

називається Ліза. Дівчина подивилась уважно Хуанові в очі й по хвилині надуми притакнула. „Ніч не має кінця“, сказав їй тоді півшепотом Хуан, а Ліза, не відвертаючи голови, пробігла очима по залі, чи хтось її не обсервує, і відчиняючи пляшку пива, спитала:

— Вам чого?

— Треба бачитись із Золотим Зубом, негайно.

— Заждіть хвилину.

Хуан сперся ліктем на прилавок, випив ковток пива і відчув, яке в нього безмежне довіря до партії, якій варто послужити і працювати для неї. Ліза тимчасом взяла ще кілька пляшок і відійшла в бічну кімнату. Хуан почував, що його особа викликала в корчмі певне зацікавлення, і по його спині пробігали чийсь погляди, хтось шепотом говорив до нього, а може навіть і пальцем показував. Йому хотілося обернутись і глянути на залю, але було якось незручно. Він повернув тільки злегка голову і глянув на столик, при якому сиділи жінки. Вони дивились на нього нахабно й провокаційно. Одна з них, що сиділа боком, повернулася обличчям до нього і глянула йому ввічі та вказала рукою на вільне місце при своєму столику. Але в тій хвилині ввійшла Ліза. Хуан питально глянув на неї.

— Підете цим коридором просто і знайдете там туалет, — сказала вголос, а тишком додала, — і ліворуч буде кімната.

Хуан подякував і пішов коридором. Коридор був вузький і слабо освічений. Ліворуч і праворуч були двері, з-за яких чути було голосні сміхи й розмови. Спинився в кінці коридору і побачив двері до туалети, а ліворуч ще одні двері, що нічим не відрізнялися від інших, тільки ж за ними було тихо. Застукавши по хвилині надуми і почувши відповідь „так“, Хуан увійшов до кімнати і щільно причинив двері за собою. Кімната була невелика і так само задимлена як заля, на середині стояв столик повний пляшок, а при ньому сиділо троє мужчин. Один з них відразу звер-

нувся до Хуана з запитом чого йому треба, не чекаючи навіть на привітання. Хуан глянув пильно на нього і побачив, що це був кремезний чоловіча біля сорока років з пронизливими очима й обличчям, в якому відчувалося якусь твердість і залізну волю. Хуан сказав, що приходить в справі „професора“. Золотий Зуб, а це власне і був той чоловік, до якого прийшов Хуан, широко усміхнувся і блиснув рядом золотих зубів. Перекинувшись кількома словами, Золотий Зуб, запропонував Хуанові зайти на його квартиру, а одному з тих, що сиділи біля стола, Карльосові, наказав провести юнака до себе. Хуан кивнувши головою, вийшов з кімнати і вернувся до залі, де на прилавку стояло його недопите пиво. За прилавком стояла Ліза, і коли Хуан підійшов, запитала:

— Чи все добре?

— Так, — відповів Хуан, — дякую.

— Ви маєте щастя, сьогодні Золотий Зуб в добром настрою, — сказала ще Ліза, — а то був би вас зустрів пляшкою. При тому розказала йому дещо про настрої Золотого Зуба.

За хвилину ввійшов до залі Карльос, який мав провести Хуана на квартиру Золотого Зуба. Ліза запропонувала Хуанові напитись ще пива, але Хуан побачивши, що вже не буде часу випити пиво, витягнув гроші і хотів платити та Карльос підніс руку і заперечив:

— Залиши це, — сказав до Хуана і звернувся до Лізи, замовляючи дві великі міцні. — Адже ж нам треба познайомитись з цим безвусим юнаком.

Ліза налила дві великі чарки, а Карльос взяв одну з них і промовив:

— На знайомство! — і випив одним духом. Хуан випив теж одним духом, але йому той дух заперло, а очі засклилися сльозами.

— Ти ще не привик до нашої горілки, — промовив Карльос, — але не журися, привикнеш, бо ми іншої не п'ємо. Може закусиш?

— Ні, дякую, — ледве промовив Хуан.

— Молодець! Вип'єш ще одну?

На саму згадку про ще одну чарку вогнистого плинину, яку треба б вляти до горла, Хуан аж здригнувся і відмовився. Тоді Карльос замовив собі ще одну, випив її теж одним духом, сплюнув на долівку і витягнув срібну папіросницю та запропонував Хуанові закурити. Хуан закурив з приємністю і вийшов з Карльосом з корчми.

Хуан і досі не може собі пригадати якими вулицями вони йшли і коли зайшли на квартиру Золотого Зуба. Він пригадує про що вони говорили, пригадує слова Карльоса, що його, Хуана, зватимуть не Хуаном, але „новачком“, бо вони мають уже аж трьох Хуанів, Хуан Голий (бо не любить одягатися), Хуан Скупар (бо позичає все гроші на пиво, щоб своїх не видавати) і Хуан Маркіз (бо ходить у моноклі і крізь зуби вимовляє „р“). Отже найкраще називати його новачком. Коли вони зайшли до дому Золотого Зуба й застукали, відчинила їм сестра Золотого Зуба Заїра.

— Заїра!

Хуан примкнув очі, намагаючись відтворити образ Заїри, але нагло легкий свист збудив його з задуми. Сіріло вже і час було йти в дальшу дорогу, бо це була саме найвідповідніша пора переходити кордон. Легка мряка спливала з гір і серпанком окутувала постаті пачкарів, що почали вставати, і, зібравшись в ряді, ждали наказу. До Хуана підійшов Золотий Зуб і подав йому мішок.

— Ось і тобі товар. Клунок невеликий, але цінний. Товар дорогий, — сказав Золотий Зуб. По обличчі його майнула усмішка, яку Хуан завважив у Заїри.

Хуан станув у черзі, і пачкарі рушили в дальшу дорогу. На переді йшов, як звичайно, Золотий Зуб. Ішов уважно й відважно, наче б краще визнавався в сірій мряці, як при погоді. Часом приставав, надслухував і йшов далі.

Кілька разів переходили гірські потічки, галявини, горбки й ярки, врешті почали виходити на гору. Золотий Зуб підніс руку й пачкарі зрозуміли.

міли, що треба зосередити всю увагу, бо вже і кордон. Йти було щораз важче. В черевиках було повно води і камінців, що глодали ноги, але Хуан, як і всі його товариші, йшов швидко й осторожно. За якийсь час Золотий Зуб спинився і, звертаючись до своїх супутників, сказав голосно й свободно:

— Ми вже у Франції, товариші. За кілька хвилин будемо „в себе дома“ і відпочнемо. Отам он і стоїть наш дім, — сказав, вказуючи рукою на недалеку хатину, що стояла на горі. — Туди ми завжди заходимо на відпочинок і там збуваємо свій товар, — сказав, звертаючись до Хуана.

„Наш дім“, був звичайним туристичним захистом у горах, якого пачкарі вживали для своїх цілей. Він не був порожній, бо його замешкували пачкарські посередники, які приймали пачкарські товари й перепродували.

Коли пачкарі вийшли на гору, Золотий Зуб підійшов до хатини й постукав до вікна, зачиненого віконницею. За якусь хвилину віконниця відчинилася і в вікні появилася чиясь голова. Золотий Зуб пошептав щось до неї і віконниця зачинилася знову. Золотий Зуб підійшов до пачкарів і дав знак до відпочинку. Один із них відчинив шопу, що стояла обіч хатини, і пачкарі ввійшли до середини. Приємний запах свіжої гірської трави залоскотав ніздря. Пачкарі поскидали свої мішки і порозлягалися на сіні. Було приємно й затишно. Незабаром у шопі появилася присадкувата й товста жінка, що в обох руках тримала невеликі коші з харчами для пачкарів. Привітавшись непривітно з пачкарями і відповівши шорстко на кілька їх жартівливих запитів, жінка вийшла, а за нею вийшов і Золотий Зуб. За хвилину одначе він вернувся і викликав Хуана. Треба було запровадити його до „професора“, який саме перебував тепер у цьому захисті. Його Хуан і мав забрати до Іспанії.

Коли всі троє ввійшли до хатини, Хуан обкинув оком довкруги, але бачити не було чого, бо

вони були в невеликих сінях, звідки вели двері ліворуч до великої світлої кімнати, мабуть їдальні, і праворуч вузькі дерев'яні сходи нагору, на перший поверх. Товста жінка звернулася до Хуана і, показуючи сходи, сказала:

— Цими східцями підеш нагору і там праворуч побачиш двері до кімнати професора. Але передтим іди до кухні помитися.

З цими словами ввійшла до просторої кімнати, а за нею пішли Хуан і Золотий Зуб, що відразу попростував до кухні за цією їдальнею. Помившись, Хуан одягнувся, пішов до сіней і вийшов скрипучими східцями нагору до кімнати професора. Постоявши хвилину під дверима, несміливо постукав. У відповідь з кімнати почувся різкий голос „так“. Хуан відчинив двері й увійшов до кімнати. Це була невелика і вбого обставлена кімната з ліжком, столиком та шафкою. Проти дверей у відчиненому вікні стояв здоровий і кремезний мужчина, який, на думку Хуана, професором аж ніяк не міг бути. Вся його постать вказувала на військову людину. Його постава, голос і рухи свідчили про це незвичайно виразно. Він був піводягнений, у сорочці з закоченими рукавами поза лікті. Питальним поглядом він зміряв Хуана від стіп до голови і хрипким низьким голосом запитав Хуана:

— З чим приходиш?

— „Ніч не має кінця“, — відповів Хуан.

„Професор“ мовчки кивнув головою і привітався. В тій хвилині Хуан побачив на його лівій руці вище ліктя витатуйований знак W.

4. СЕСТРА ТЕРЕЗИТА

Стояла душа літня ніч. На міських годинниках уже давно вибила дванадцята, світла в вікнах домів погасли й гаряча ніч огорнула місто. Здавалося, що над містом зависло щось важке й гаряче, чого не можна було усунути.

Сестра Терезита не могла заснути. Вузьке віконце з решіткою в монастирській келії не допускало з-надвору повітря, яке й так було липке й гаряче, наче б виходило з гарячої печі. І все довкруги, чого тільки диткнутись, було гаряче, і ліжко, і постіль, і столик, і навіть ручник, яким сестра Терезита щохвилини витирала піт з обличчя. А останні новини, які розповідала при вечері мати-ігуменя, були сумні. Домашня війна в Іспанії розгорілась у цілій країні. Комуністи захопили владу по великих містах, населення втікало, горіли монастирі й церкви, а Божі слуги приймали мученичу смерть.

Ігуменя зарядила триденні спільні молитви, щоб виблагати милосердя в Бога й відвернути криваве нещастя, що нависло над Іспанією. Щоночі дві черниці мали відбувати цілонічні молитви в монастирській каплиці. На першу ніч зголосилася добровільно сестра Амалия, „таємнича сестра“, як її звала про себе сестра Терезита. Знала її сестра Терезита більш як три роки, але якби запитали її, яка вона, ота сестра Амалия, Терезита не вміла б відповісти. Вона була, можна сказати, зразкова черниця, совісно й дбайливо виконувала всі свої обов'язки, завжди була услужлива й добра, ніколи нічого не занедбувала і ніколи майже не виходила поза мури монастиря,

словом, була справді зразковою людиною, а проте майже ніхто не мав до неї симпатій. Навіть ігумена, що дуже часто ставила її за зразок іншим сестрам, не любила її. Не можна було, властиво, сестрі Амалії нічого закинути, але в неї було щось, чого словами не можна було визначити, і це щось не давало її любити ані заприятелитись із нею. Дуже часто, коли сестри відпочивали в городі, Амалія ходила самотно, або сиділа самотно на лавочці десь у якомусь закутку, куди мало хто заходив. Деякі сестри намагались нав'язати з нею розмову, але розмова не в'язалась. Довкруги неї стояв наче якийсь невидний мур, яким вона відгородилася від усіх інших. Зразу Терезита думала, що це тільки вона не має довіря до Амалії і не може зблизитися з нею, тимто й вважала це собі за гріх. Сповідалася старенькому о. Родрігові, який був сповідником черниць, і просила поради. Але о. Родріго казав, що треба тільки бути доброю людиною. Треба змусити себе бути доброю і цілковито відданою сестрі Амалії. Просто треба сказати собі, що Амалія є найдорожчою істотою, яка постійно потребує помочі. І тоді все буде добре, бо так має бути. Так треба відноситись до кожної людини, а тоді всі люди будуть добрі і буде царство Боже на землі. Всі люди, казав о. Родріго, є добрі, бо їх створив Бог, але злими стали вони тільки тому, що не могли пізнати, що є добро, бо так зложилися для них обставини.

Серед такої духоти й роздумувань сестра Терезита не могла заснути. Врешті сіла на ліжку й почала втирати піт з обличчя. Духота проходила крізь віконну решітку й наповнювала маленьку келію. Бліде світло місяця, заслоненого деревами, теж продиралось слабо до келії і створювало півсутінь. Терезита подумала, що вона могла б вийти в город для прохолоди, бо надворі все таки трохи холодніш і свіжіш. Тому довго не думаючи встала й босоніж підійшла до вікна. Надворі стояла не порушна тиша, ніде найменшого шелесту, наче все завмерло. Тільки з каплички, що стояла по-

серед городу, пробивався крізь відчинені двері вузький промінь світла. Там молилася сестра Амалія за душу о. Родріґа, що згинув мученичою смертю.

Спершись ліктями на підвіконню, Терезита дивилася в город. Думала все ще про Амалію і про її дивну поведінку цього вечора. Дивним вида-лось їй хвилювання сестри Амалії, коли ігуменя розповідала про смерть о. Родріґа. Це вперше таке трапилось, що Амалія так розхвилювалась на очах усіх, обличчя її було мертвецьки бліде, а очі якісь дивні й несамовиті. Такого стану, як того дня при вечері, в сестри Амалії ще ніколи не було. Вона попала в якийсь шал і відганяла всіх, хто підходив до неї. Треба було виляти на неї дзбан води, щоб її опам'ятати. Але тоді вона захлисну-лась і впала з конвульсійним плачем на землю. Ігуменя веліла занести її до келії і сама вийшла за нею. Аж потім, коли вернулась, пояснила, що це смерть о. Родріґа, якого прибили чи прив'я-зали в парку до дерева, а потім спалили серед насміхів і глузувань товпи, так схвилювала Ама-лію, що вона зазнала нервового розстроєння.

Терезита одначе не могла зрозуміти, чому Ама-лія так схвилювалась з приводу смерти о. Родріґа. Адже він був уже в Бога і був щасливий; Бог дав йому ласку вмерти мученичою смертю. Хіба можна дізнати більшого щастя?!

Довго ще роздумувала Терезита про ті події та про себе. Думала, що це може вона така грішна, що не може цих річей збагнути. Здавалось їй, що вона щораз більше втрачає віру й чернечого духа через те, що працює в шпиталю серед світських людей. Може це світ її полонив і вона не може вирватись з його обіймів і перестала бути справж-ньою Божою слугою — правдивою черницею, може вона грішна чимсь, сама не знаючи чим, коли не може ясно думати й не знаходить ясної відповіді на питання, які томлять її голову. Ось вона ті-шиться мученичою смертю о. Родріґа, а це може гріх, може вона не повинна тішитись. А може

вона повинна молитись, замість отак роздумувати... Справді, вона повинна молитись, як сестра Амалія.

Ця думка привела її до дійсності й збудила з роздумувань. Вона швидко підійшла до шафи, накинула на себе рясу й вийшла з келії. Швидко теж пробігла на пальцях коридор й зійшла сходами вниз. Уважно відчинила входові двері, що вели в город і пішла до каплиці. Але кілька кроків перед каплицею нагло спинилась. Двері каплиці були злегка відхилені, а на сходах лежала сестра Амалія. Хвилину вагаючись підбігла до неї, але в цьому моменті здавалося їй наче в блідому місячному сьвітлі мигнули якісь тіні і швидко зникли за каплицею. Страх стиснув їй горло. Вп'яливши очі в гущу городу, Терезита намагалася побачити щось більше та тіні зникли безслідно.

— Може це мені тільки привиділось, — подумала Терезита, але в тій хвилині почула якийсь шерех, наче б хтось тихо й обережно скрадався. Терезита стояла мов укопана і з переляку не могла рушитись з місця. Хотіла закричати, але не могла добути голосу. За хвилину одначе все стихло й Терезита насилу перемогла страх. Глянула на Амалію, що стояла на сходах каплиці, схиливши голову в руки, наче б боялася, що вона її розпадеться, і підійшла до неї:

— Що тобі, сестро? — спитала Терезита.

Обличчя Амалії було болюче скривлене, очі горіли, а цілим тілом проходила якась нервова дрож. Терезита зразу боялась підступити до неї, але пригадала собі слова о. Родріґа і змусила себе підійти ближче. Та сестра Амалія зробила руками віднихальний рух, наче хотіла здержати її:

— Не підходь до мене, — сказала різко, — не підходь!

Але Терезита нагадувала собі слова о. Родріґа і, не звертаючи уваги на заперечення Амалії, підступила до неї і взяла за руки:

— Будь спокійна, сестро, я прийшла допомогти тобі, — сказала і старалась притягнути Амалію до

себе. А Амалія після цих слів наче заворожена піддалася і вже не чинила спротиву. Підійшла ближче до неї і, хлипаючи, обнімала її судорожно. Терезита мовчала. Знала з практики, що плач втихомирює біль. Їй самій здавалося, що цей плач, ці струмки сліз з очей сестри Амалії, усувають той невидний мур, що стояв між ними, і сестра Амалія стає їй щораз ближча й рідніша. Вона легко взяла Амалію за руки й сіла разом з нею на сходах. Але нагло відчула на руці щось липке й мокре. Придивившись непомітно ближче, побачила на руці кров. Амалія була ранена або скалічена. Але яким чином? Дрож пройшла по тілі Терезити, вона не знала звідки ця кров, але питатись не наважувалась. Амалія тимчасом успокоїлась і піднесла голову, глянула на Терезиту, потім на двері каплиці, і, важко відхнувши, промовила:

— Дякую тобі, сестро, але йди вже.

— Куди ж мені йти, сестро, адже я ради тебе сюди й прийшла, — відповіла Терезита, лагідно усміхаючись. — Я не залишу тебе, бо я прийшла, щоб бути з тобою. Ходім до каплиці, помолимося і нам легше стане. Бог тобі допоможе.

— Ні, — сказала Амалія глухо. — Бог мені не допоможе. Він мені ніколи не допоможе, бо Він прокляв мене...

Сестра Терезита заніміла. Вдивлялась у бліде мертвецьке обличчя Амалії і піднесла руку христитись.

Амалія закусила уста.

— Ти христишся, сестро! О так, від мене треба відхрищуватись, я грішниця, велика грішниця, сестро. Мені вже ніщо не pomoже, хіба той отам... — промовила Амалія і показала рукою в сторону відхилених капличних дверей.

Сестра Терезита глянула в показаному напрямі й помітила в каплиці крізь відхилені двері голову вужа й його блискучі очі. Швидким рухом вона відчинила двері нарзтіж. Посередині каплиці стояла освічена велика статуя Богоматері, що наступила ногою на голову вужа, який вився, нама-

гаючись вирватись. Терезита щераз перехристи-
лась і, повернувшись до Амалії, яка мовчки вди-
влялась у статую Богоматері, сказала лагідно:

— Зложи, сестро, своє горе у Її стіп. Вона не
відкине тебе. Вона всім помагає, хто приходить
до Неї.

Амалія нічого не відповіла, тільки мовчки осу-
нулась на сходи й закрила лице руками. Рукави
її ряси опали, й Терезита побачила у світлі, що
пробивалося з капиці, струмки крові на руках
Амалії. Вона нахилилась до неї й промовила:

— В тебе руки в крові, сестро, що тобі сталося?
Ходи, я перемію й перев'яжу тобі рани.

— Не треба, я вся у крові, — сказала глухо
і стиснула руками голову Амалія.

— Ходім звідси, сестро, ходім! Незабаром сві-
татиме й до капиці будуть сходитися сестри на
молитву. Не треба їм тебе тут бачити.

Амалія піднесла голову, глянула якомсь дивно
на Терезиту і мовчки підвелася та й пішла з нею
до монастиря. Але коли Терезита хотіла повести
її до умивальні, Амалія спинилася.

— Ні, не треба, я не буду митись, ходім до
келії.

— Але ж рану треба промити, сестро, — запер-
ечила Терезита.

— Ні, не треба, це невелика рана. Я промію
собі сама, — відповіла спокійно Амалія.

Терезита послухала й пішла з Амалією до келії.

— Сестро, — сказала тихо Амалія в келії, —
вийди на хвилину, я роздягнуся й положуся, а ти
прийдеш пізніше. Тільки прийди, конечно, не
забудь.

— Добре, сестро, я прийду і принесу пере-
в'язку, щоб перев'язати тобі рани, — погодилася
Терезита і вийшла. Це вперше почула вона якесь
прохання Амалії. За три роки перебування в цьо-
му монастирі з Амалією, вона не чула ніколи, щоб
Амалія просила чогось у когонебудь. Роздумуючи
про це, пішла навщиньках до своєї келії. Не за-

чиняючи дверей, вона витягнула з шухляди перев'язку, плястер, якусь масть і ножички, потім узяла ще чотки, і поглянувши на Розп'ятого Христа Спасителя, що висів над ліжком, перехристілася й шепнула:

— Христе, поможи мені.

На коридор із келії сестри Амалії падало світло. Терезита підійшла тихо й заглянула до келії. Амалія лежала в ліжку в нічному халаті й дивилась непорушно в стелю. Помітивши Терезиту, вона повернулася до неї й тихо промовила:

— Дякую тобі, сестро, що прийшла. Зачини, прошу, двері й сядь біля мене.

Терезита положила принесені речі на нічному столику, сіла на ліжку й промовила лагідним голосом:

— Дай, сестро, руку, я перев'яжу тобі рани.

— Ні, не треба, сестро, ось бачиш, нічого немає. — Вона підтягнула рукав до ліктя й показала руку, що була вкрита синіми, наче від побиття, смугами. Місцями шкіра потріскала і з ран сочила легко кров. Терезита взяла руку й почала стирати кров, але коли хотіла закотити рукав вище, Амалія вихопила руку й задрожала. Терезита не могла зрозуміти того дивного стану. І тільки на наполегливі прохання Амалія нервово випростувала руку, піднесла рукав аж до рамени і вп'ялила очі в Терезиту, наче б ждала від неї якихсь страшних слів. На лівій руці в неї, вище ліктя, був випалений знак W.

Терезита не звернула на нього найменшої уваги. Спокійно промивала рани і приліпляла плястер. А коли це скінчила й хотіла взяти другу руку, Амалія відмовилась. Тоді Терезита почала лагідно промовляти до неї і просила повірити їй своє горе. Важке зідхання вирвалося з грудей Амалії:

— О, коли б я могла довірити тобі свою тайну! Але я нікому не можу виявити її...

Терезита мовчала.

За хвилину Амалія підвелася й сіла на ліжку.

В її очах заблиски нагло вогники рішучості. Вона вхопила Терезитину руку й промовила:

— Терезито, поможи мені, зроби мені одну прислугу. Велику прислугу, добре?

— Кажі, сестро, я зроблю для тебе все, що буде можливе.

— Ти знаєш доктора Самані, він працює в тому ж шпиталі, що й ти.

— Так, знаю, — шепнула Терезита, й легка червонь облила її обличчя.

— Ти мусиш йому це сказати, мусиш конечно, чуєш?

— Не розумію тебе, сестро, що мушу йому сказати?

— Ох, так, це важко зрозуміти, дуже важко, — сказала Амалія, похиливши голову. — Ти мусиш його врятувати!

— Врятувати, від чого?! — запитала здивована Терезита, широко відкривши очі.

— Так, так, врятувати! Врятувати від смерті, чуєш? Докторові Самані грозить смерть, або в найкращому випадку схоплення й запроторення туди, звідки повороту немає. Остережи його, сестро! Скажи йому зараз завтра, щоб він дуже вважав і пильнувався, особливо в цих найближчих днях. Хай завжди хтось буде коло нього, хай він нічого не їсть ні не п'є поза своїм домом, словом, хай дуже-дуже бережеться. А на доказ правди скажи йому, що все говорила людина, яка має на тілі випалений знак W, оце, бачиш? — Гарячковим рухом Амалія закотила рукав лівої руки і показала випалений знак W.

Терезита дивилася паче непритомна на Амалію. В її голові роїлося від думок, але вона нічого не могла зрозуміти. Пам'ятала лише одне, що докторові Самані грозить звідкись смерть. Але від кого? Чому? Завіщо?

— Це неможливе! Немоżliве, щоб доктора Самані хтось хотів убити, — вимовила насилу Терезита.

Амалія прикусила уста й витерла рукавом чоло. По хвилині мовчанки почала спокійно говорити:

— Терезито, ти сьогодні врятувала мене може від смерти, сама не знаючи про те. Я... я винна у смерті о. Родріго, може посередньо, але всеодно винна, тому я вирішила, щоб там не сталося, врятувати від смерти тих людей, яких ще можна врятувати. А врятувати можу тільки при твоїй допомозі, бо коли б я пішла до нього остерегти його, я б живою до монастиря уже не вернулася. А мені треба ще жити, щоб спокутувати гріх, який я вчинила. Отже поможи мені сестро. Не питай мене нічого, не питай, звідки я знаю про це, бо я тобі нічого сказати не можу, як не могла сказати о. Родріго, що через те згинув мученичою смертю. Не питай нічого, але допоможи мені, поможи мені йти іншим шляхом, поможи мені вирватись з обіймів того вужа, якого я тобі показувала. Він є коло мене, я відчуваю його завжди так близько-близько...

Сестра Терезита мимоволі оглянулась довкола й перехристилась.

— О, ні, сестро, тепер його тут немає. Я відчуваю це, інакше б я тобі про все це не могла говорити. Але прошу тебе й благаю, поможи мені. Остережи доктора Самані, але так, щоб ніхто не чув, не бачив і не здогадувався. Ніхто не повинен про це знати. Коли будеш говорити з ним, нарисуй собі на долоні олівцем знак W і покажи йому непомітно для чужого ока. Щоб навіть руху твоїх уст ніхто не помітив, розумієш?

— Розумію, сестро, і виконаю все, як кажеш.

— І ще одне: нікому не говори про нашу сьогоднішню розмову. Нікому, сестро, чуєш!

— Добре, сестро, не скажу нікому, будь спокійна, — відповіла Терезита і з тими словами вийшла з келії. Пустилася в сторону своєї келії, але нагло зупинилась, хвилину подумала й завершила замість до виходу в город. Надворі почало вже сіріти. Швидко побігла туди, де чула вночі шерех і бачила тіні. Обійшла довкруги каплицю

і пристанула наслухуючи. Ніяких слідів, що хтось був тут вночі, не бачила. Всюди було тихо й спокійно.

— Кін, Гетта! — закликала півголосом, але на цей заклик не відізвилися собаки, що завжди прибігали до неї навіть із найвіддаленішого кутка городу. Ще хвилину постояла і пішла помалу в сторону подвір'я. Та пройшла заледве кільканадцять кроків і побачила на траві двох великих мертво простягнутих собак. Це були власне Кін і Гетта, яких вона перед хвилиною кликала. Терезита обійшла їх довкруги, приглядаючись, і зрозуміла, чому вони не відізвились на її голос. Недалеко від місця, де вони лежали, побачила на траві кілька кусників нез'їденого м'яса. Все було ясно. Хтось тут вночі таки був і дав собакам за троєного м'яса, від якого вони негайно згинули.

Думки Терезити перервав голос монастирського дзвінка, що пролунав нечаяно в передранковій тиші, скликаючи черниць на вранішню молитву. Терезита пішла поспішно до монастиря.

5. БАГРЯНІ РОЖІ

Мануеля пробудилась під враженням, що хтось є в кімнаті. Спершу не знала де вона, але за хвилину усвідомила собі всі події вчорашнього дня. В кімнату пробивався крізь рожеві віконні завіси день. Довкруги було так тихо, що здавалося, наче надворі ще ніч. Поневолі заплющила очі, але спогади минулого не давали вже заснути. Щоб переконатися, що це не сон, а тільки жахна дійсність, поклала руку на груди й під дотиком пальців почула випечений залізом знак W. Зойкнула з болю і схопилась на рівні ноги, та зараз же сіла знову на ліжко, затиснувши п'ястуки.

— Треба бути спокійною й холоднокровною, не хвилюватись, — повторяла собі в думці і, всуваючи ноги в туфлі, завважила на кріслі побіч ліжка чисте білля і якусь скромну, домашню суконку.

— Хтось таки, значить, був тут! — ствердила і кинула оком на двері. Не були зачинені. Навмисне не замикала їх на ключ, боячись, що вночі потребуватиме лікарської помочі. Отже міг бути тут або Самані або Родріго. Це напевно Самані приніс їй білля й суконку, щоб вона передягнулась, бо її суконку навряд чи можна було ще одягати. І певно Самані виходячи грюкнув дверима та й збудив її.

Цікаво котра це година? Годинника в кімнаті не було, а на її ручному, що лежав на нічному столику, вказівки показували пів другої, але годинник стояв. Легка дроз пройшла по тілі: пів другої було саме тоді, коли її півпритомну поклали в домовину. В пивниці, де це відбувалось,

висів на стіні годинник і коли її клали в домовину, один з її катів, вказав на нього із словами:

— Бачиш? Тепер пів другої. Двадцятьчотири години лежатимеш живцем похована, а завтра в тому часі прийдемо по тебе... і ти або...

Швидко встала й стиснула руками виски. Уся дрижала на згадку минулого, але рівночасно бажання помсти наче полум'ям огортало її істоту. Зробилось гаряче і разом з тим холодний піт виступив на чоло. Підійшла до вікна, відгорнула віконні завіси і притулилась чолом до шибки.

— Боже! Боже! — подумала. — Зроби мене знаряддям Твоєї кари за мене й за Дольорес!

Перед вікном простягався освітлений повним сонцем город, а за ним блистіла до болю очей білим світлом вулиця. Всюди було тихо й пусто. Маленький городець довкруги віллі виглядав у сонці неначе намальована картина, такий не порушений і тихий. Але Мануеля не бачила його. Вона розгорнула широко завіси і вдвлялась в чоловіка, що спокійно ходив по хіднику проти віллі й неначе ждав когось. Саме в цій хвилині, коли Мануеля його задріла, він ішов у протилежний бік, і видно було його спину.

— Так, це він! Напевно він!

Чоловік ішов помалу і коли дійшов до рогу вулиці, станув і завернув. Але був задалеко від віллі, щоб можна було доглянути його обличчя. Тільки ж те, що він держав у руках і що на тлі його ясного одягу відбивалось у сонці кривавою плямою, було незаперечним доказом, що це був він! Чоловік держав у руках дві багряні рожі.

Не надумуючись Мануеля згорнула поли халата й метнулась до дверей, швидко їх відчинила, вибігла в кабінет і нагло спинилась: східцями нагору йшов поважно Родріго.

— Добрийдень! — сказав поважно і, зупинившись, чемно спитав:

— Чи ви зійдете на сніданок до їдальні, чи подати до кімнати?

Мануеля опритомніла й щопиш тепер усвідо-

мила собі, як вона виглядає. Затискаючи руками поли халату і стараючись надати своєму голосові спокійне звучання, відповіла:

— Дякую, Родріго! Я зйду вниз. Доктор Самані давно вийшов?

— Пан доктор вийшов перед годиною. Просив не турбувати вас, щоб ви могли відпочати після подорожі.

— О! — подумала Мануеля. — Значить я вернулася з подорожі. Добре знати!

— А що подати на сніданок: чай чи каву?

— Чай, Родріго, чай!

Родріго вклонився й обернувся, щоб зійти вниз, коли Мануеля не видержала:

— Ще одне, Родріго!

Родріго спинився і глянув на Мануелю.

— Слухаю, пані!

— Чи... чи хтось не питав... за мною? Ніхто сюди не приходив, ані не телефонував?

— Ні, пані, ніхто не приходив і ніхто не дзвонив.

— Дякую! — сказала Мануеля. — Я зараз зйду вниз. — І завернула назад до кімнати, уважно зачинивши за собою двері та швидко підійшла до вікна. Чоловік стояв саме біля залізної огорожі коло вілли, звернений обличчям до вікна.

— Так! — шепнула Мануеля до себе. — Це Педро, напевно Педро. — Але треба бути спокійною, опанованою й холоднокрівною... — промовляла в думці до себе, хоч руки їй дрижали й знову наче якесь полум'я огорнуло її тіло.

Відчинила одну половину вікна, але мала сумнів, чи той чоловік побачить її в вікні крізь рідкі, щоправда, але галузисті дерева. Не хотіла звертати уваги на себе кивком руки, бо хоч подальші вілли стояли далеко, то все таки знак рукою можна завважити хочби крізь далековид. Треба було дати такий знак, щоб не звернути уваги. Обкинула зором кімнату і, не думаючи довго, підійшла до ліжка, витягнула простирано й почала його

тріпати в вікні. І зразу ж помітила, що чоловік легко схилив голову й підніс до уст, ніби нюхаючи їх.

Ще кілька разів тріпнула простиралом, відтак згорнула його й віднесла на ліжко. Подумала, що все таки тріпанням одного тільки простирала, могла викликати в когось підозріння, бо, мабуть, Родріго ніколи цього не робив. Тріпання через вікно ніяк не підходило до його ролі слуги.

— Хай подумаять, що Самані прийняв нову служницю! — усміхнулась до себе і взяла ковдру та почала її чистити на підвіконню. Чоловіка вже не було на вулиці. Вихилившись незаметно, побачила, що він помалу пішов у другий бік.

— Мабуть зараз подзвонить! Як це добре, що я попередила Родріга! — подумала.

Не зачиняючи вікна, опустила віконні завіси, застелила ліжко, швидко помилась в лазничці, цілий час падслухуючи, чи хтось не дзвонить. Потім вдягнула нову суконку й завважила, що вона їй трохи не під міру, трохи була заширока. Але найважливіше: декольт був маленький.

— Це мабуть з Дольорес. А вона не любила глибоко витятих суконь.

Але суконка мала поясок, так що оперезавшись, можна було думати, ніби вона була куплена тоді, коли Мануеля була товстіша. Роблячи зачіску в дзеркалі, завважила, що суконка була їй до лиця.

— Але чому він не дзвонить? Дав знак, що впізнав і не приходить? Що воно таке?

Щераз заглянула в дзеркало і швидко збігла вниз. В ідальні вже було снідання приготоване, а в кутику на кріслі сидів спокійно Педро, тримаючи в руці дві багряні рожі. Мануеля спинилась, на обличчі заясніла їй радісна усмішка й вона простягаючи обі руки до Педра, скрикнула:

— Дон Педро! Як же ви ввійшли? Я ж не чула, щоб ви дзвонили?

Педро піднявся з крісла, зложив глибокий поклін, підійшов кілька кроків до Мануелі і, з пошаною цілуючи обидві її руки та вручаючи рожі, сказав:

— Чи можуть бути якісь двері для нас зачинені, графине?

Мануеля легко взяла його під руку й шепнула:

— Педро, я в цьому домі звуся тільки Мануеля.

В цій хвилині відчинились двері ліворуч і в них появився Родріго з підносом. Побачивши гостя в їдальні, він легко здивувався, але глипнувши на рожі, що їх держала Мануеля, легко склонив голову в поклоні, підійшов до стола й поклав на ньому піднос.

— Поснідаєте зі мною, Дон Педро, добре? — спитала Мануеля.

— Дуже радо! — погодився Педро. — Тим більше, що я теж щойно сьогодні ранком приїхав.

— Щойно сьогодні? — здивувалась Мануеля сідаючи і вказуючи Педрові місце напроти себе.

Міжтим Родріго вийшов мовчки з кімнати й по хвилині вернувся з новою заставою. Розложивши все на столі, мовчки вийшов з кімнати.

Педро нахилився до Мануелі:

— Докладніше кажучи, я приїхав учора рано, але, як знаєте, нас учили завжди говорити неправду.

— А через ваше спізнення я замало не позбулася життя.

— Знаю! Про те все вже мені розказували. Та повірте мені, що це не наша вина. Нам треба було конечно пізнати того, хто має керувати комуністичною революцією. І через те я на якийсь час мусів стати... ви б і не вгадали чим.

— Ну? — засміялась Мануеля.

— Пачкарем!

— Ха, ха, ха! — сердечно розсміялась Мануеля. — Дон Педро, при найближчій нагоді я мушу це сказати Його Величеству!

— Ні, цього ви не зробите, графине! Але, — із здивуванням промовив Педро, — скажіть, будь

ласка, яким це чином ви попали в їх руки? Адже з вами був Каратті, що мав доручення не відступати від вас ні на крок.

— Каратті не живе! — тихо сказала Мануеля.

— Цього я не знав! — зморщив брови Педро. Витягнув папіросницю і мовчки спитав дозволу закурити. Мануеля мовчки хитнула головою.

— Так! — продовжувала. — Спершу випекли йому залізом знак W на чолі, а відтак замордували. На моїх очах... — докінчила глухо.

Педро глибоко затягнувся димом цигарки і по хвилині сказав:

— Знак W кажете?... Гм!

Мануелі хотілось сказати, що вона теж нап'ятована, але чомусь здержалась.

— Гм! — наче шукав чогось у пам'яті дон Педро й не міг знайти. По хвилині уважно вдивляючись в очі Мануелі, тихо-грізно спитав:

— Може ви пригадаєте собі, як виглядав той, що випікав залізом знак на чолі Каратті? — І побачивши легку дрож, що пробігла по обличчі Мануелі, узяв через стіл ніжно її руку і просив вибачення:

— Вибачте, що роблю вам біль. Але це мені конечно треба знати!

— О, ні! — насилу всміхнулась Мануеля. — Це мені не болять. Я помалу так уже застигаю, що незабаром сама стану катом... Я трохи пригадую його вигляд... Низький ростом, огрядний, з масним обличчям, як говорить, голову хилить в один бік, усмішка ослизла й страшна, але тільки хвилинами, а так, звичайно, піддеслива.

Дон Педро витягнув портфель з кешені й, відчиняючи його, показав Мануелі світлину: На траві лежав горілиць убитий чоловік.

— Так! — потвердила Мануеля. — Це він!

— Шкода! — шепнув дон Педро. — Він заслужив на іншу смерть. Але ніхто з відділу цього не знав.

Мануеля легко здригнулась: її зір упав на розчепірені пальці рук, якими убитий наче тримався

землі. Цими самими розчепіреними пальцями він стискав її за горло, а другою рукою випалював залізом ганебний знак на грудях.

— І може б ще був жив, якби не ця світлина — продовжав Педро, показуючи іншу, меншу, на якій здивована Мануеля побачила Самані ще з якимсь чоловіком.

— А це що знову? — спитала. І приглядаючись ближче знимці, побачила, що вона зроблена на цвинтарі.

— Саме ця знимка й була причиною смерті цієї звірюки. Дуже шкода, що ми так поспішилися. Але це не W.

— Якто не W? — не зрозуміла Мануеля. — Адже W мусить бути якимсь їх умовленим знаком.

— Можна здогадуватись, що цей знак є не тільки якимсь умовленим знаком, але й має якесь інше значення. Так, наприклад, можна б пояснювати вбивство Каратті: вбила його організація W за те, мовляв, що він хотів її вислідити, або шкодив їй, чи врешті, він, як її член (в тому випадку воно виключене, бо ж Каратті був на нашій службі, але я говорю в загальному) зрадив її, або не виконав свого завдання, або що, але тут, маю враження, значення глибше.

— А як ви поясните те, що вони п'ятнуть знаком W і тих, яких не вбивають?

— Ви знаєте таких? — спитав живо Педро.

— Так! — сказала тихо Мануеля.

— Гм! Цікаво! Значить, знак W випалюють не тільки за кару... — Педро живо оглянув кімнату зором.

— Вибачте, чи в доктора Самані є телефон?

— Нагорі, — вказала рукою Мануеля — східцями сюди. Може вас провести?

— Ні, дякую! Дозвольте, що я задзвоню?

— Будь ласка!

Дон Педро встав від стола.

— Дозвольте вам подякувати за снідання!

— Прошу дуже! — усміхнулась Мануеля. — Тільки, що властива подяка належиться докторові Самані.

— Вибачте на хвилинку!

Мануеля хитнула головою на знак згоди. Дон Педро пішов сходами вгору, а вона взяла дві багрянні рожі й притулила до уст.

По хвилині Педро вернувся до їдальні.

— Ні! — заперечив. — W не є знаком приналежності до організації.

— Ні? — спитала Мануеля, кладучи знову рожі на стіл.

— Ні! — повторив Педро. — Тіло вбитого переглянено докладно й не знайдено ніякого знаку. А якби W було знаком організації, то цього роду кат як він, носив би його певно на своїм тілі.

Педро витягнув знову цигарку й закурив.

— Треба буде дослідити цю справу! Чомусь мені здається, що цей знак має зв'язок із так званим „професором“, якому я, як член пачкарської організації, асистував при переході із Франції.

— Думаєте, що це таке важне? — спитала Мануеля.

— Безсумніву, важніше, як ми думаємо... ну, при нагоді треба буде конечно розв'язати цю справу. Але, якщо ваша ласка, то може ми вже підемо?

— Саме я й думала про те, як мені це зробити — відповіла Мануеля. — Якось незручно залишати доктора Самані без подяки, бо якби не він, то хто зна, чи ви мене бачили б живою. Але чи тепер ви мене конечно потребуєте?

— Якщо можна сказати, ласкава пані, то навіть більш, як конечно. Самі знаєте, що ціла Еспанія в огні і що ми тепер у відступі. Врешті — все йде згідно з нашим пляном, ми так і передбачували, що спочатку ми будемо у відступі. Наша централь устійнила трохи інший плян праці, як було передбачено, бо й з другого боку, як ми вже знаємо, інструкції є інші, а радше випадки, які

тепер трапились, вказують на те, що інструкції змінилися.

— Могли б ви, може, мені їх розказати?

— Ні, я тут не почуваюся так свobodно, як у нашому відділі, хоч у вашому товаристві мені незвичайно приємно. Тут стіни можуть мати вуха. Тому краще ходімо.

Мануеля встала, взяла рожі й неначе рішилась:

— Добре, підемо! Але пождіть хвилинку на мене?

Дон Педро легко вклонився.

— Навіть і довшу хвилинку, бо перед нашим відходом треба перевірити околицю.

Мануеля вийшла східцями нагору, увійшла до кабінету доктора Самані й, підійшовши до письмового стола взяла кусник чистого паперу, й широким виразним письмом написала:

Дорогий Докторе,

не маючи змоги подякувати Вам усно, хочу письменно передати Вам слова запевнення, що про Вашу прислугу я ніколи не забуду. І знайте, Дорогий Докторе, що коли час до часу знаходитимете на своїм бюрку дві багрянні рожі, то це знак, що ті, яким ви зробили добро, Вас не забувають.

Мануеля де Кастро

Щераз обкинула зором кабінет і зійшла вниз. й підійшла до портрету дружини Самані, Дольорес. Пильно вдивлялась в обличчя померлої і, наче прощаючись із нею, півголосом, але твердо сказала:

— Присягаю тобі Дольорес, що я пімщу тебе!

Ще раз обкинула зором кабінет і зійшла вниз. Дон Педро стояв при входових дверях і ждав.

— Ідемо, дон Педро?

— Можемо йти. — відповів Педро, відчиняючи входові двері, — але дозвольте, що я вийду перший?

Мануеля усміхнулась:

— Іншими словами, згідно із законом розвідників, хочете прийняти кулю призначену для мене?

Педро не відповів. Відчинивши двері він побачив під дверима лист. Зігнувся і підняв його. Це була порожня коверта, на якій був олівцем накреслений великий знак W, а під сподом незугарно нарисований череп трупа.

— Що це? — спитала Мануеля і нахилилась через Педрове рам'я.

— Нічого! — сказав усміхаючись Педро і ховуючи коверту до кешені: — Це тільки перша пригадка для мене, а може для вас і для мене. — І спокійно зачинив входові двері за собою.

Саме в цю хвилину до їдальні увійшов Родріго, пильно обкинув зором їдальню і східцями пішов до кабінету доктора. Підійшовши до письмового стола, відгорнув рожі з листа, прочитав його, витягнув з кешені фотоапарат, уставив відповідно листа й сфотографував його. Відтак поклав рожі на листа і знову сфотографував, після чого сховав апарат до кешені, зійшов до їдальні й почав прибирати стіл.

6. ХУАНІВ ЩОДЕННИК

П'ятниця.

Починаю свій щоденник в п'ятницю, бо моя мати завжди говорила, що п'ятниця найкращий день починати якесь діло. Щоправда, комуністи, передові революціонери не вірять в такі речі, але мого щоденника і так ніхто читати не буде, навіть не сміє, бо нам, комуністам, не вільно мати ніяких записок, все має бути записане в пам'яті. Та я не можу не писати щоденника, не можу не сказати, не виявити того, який я щасливий, не можу не звіритись перед кимсь, хай це буде тільки звичайний папір, з того, що я тепер переживаю, із своєї тайни, якої ніхто крім мене й Заїри не знає.

І кожного разу, коли думаю про неї, а думаю, мушу признатись, постійно, переживаю ті перші пам'ятні хвилини, коли я познайомився з нею, з великим почуттям щастя. Тому й тепер починаю все від початку, щоб щераз пережити всі ті радісні, а часом й деякі сумні хвилини, які переживав давніше. Були в мене і сумні хвилини, особливо від того часу, коли я покинув своїх батьків і замешкав на квартирі, яку мені призначила партія. Мені було сумно, що я розійшовся з матір'ю. Моя мати ніколи не цікавилася політичними справами і завжди казала, що там, де є Бог, там я повинен служити. Зате батько всією душею ненавидить комуністів. Нераз у наших дискусіях, які він зразу зовсім не хотів починати зі мною, бо я, мовляв, жовтодзюб і неграмотний юнак, переконував мене, що комунізм, це найбільше зло світу.

І мені не сумно, що я розійшовся з батьком. Коли б він був спочатку більше прислухувався до моїх слів і коли б він в заранні подбав був про те, щоб я від нього довідався про те, чого навчився на спеціальних курсах, які влаштувала для нас комуністична партія, я може був би його більше цинив і шанував, хоч наші погляди були б завжди різні й зовсім протилежні. А так батько залишився для мене чужий, бо він для мене людина з іншого, давноминулого світу, який ніколи не вернеться. А коли він вірить ще в інший світ, то він для мене смішна й нереальна постать, наче на сцені, в театрі. Може ми таким постатям і з цікавістю придивляємося, але ж ми свідомі, що це ніщо інше, як тільки театральний реквізит.

Інша справа з матір'ю, яка може й ніколи не розуміла мене своїм розумом, але вона відчувала своїм великим почуттям і відчуттям. І я часто відгадував її почуття. Я відгадував, а може просто теж відчував оте її домагання, що я повинен у своєму життю виконати той обов'язок, який, як вона казала, наложив на мене Бог. Моя мати ще й тепер вірить у Бога, хоч нова наука, яку проголошує комунізм, вже давно довела, що ніякого Бога нема. Це видумка людей, які заробляють на тому. А проте я не викорінюю в себе тієї віри. Не знаю чому, але я завжди любив дивитися, як моя мати, ідучи на спочинок, ставала навколішки біля свого ліжка й молилася. Я почував, що вона тоді має якийсь невідомий мені ближче духовий зв'язок з якимсь іншим світом. І навіть тоді, коли я це сказав учителеві наших курсів, а він мене висміяв, сказавши, що це саме така фантазія, як моя, створила отой неіснуючий „духовий світ“, я не міг позбутися враження, що таки той світ існує і моя мати підчас своєї молитви має з ним духовий зв'язок. Я не раз зовсім навмисне заходив до церкви і придивлявся людям, які молилися, щоб перекопатися і перевірити себе. І окрім моєї матері я зовсім несподівано і нежданно знайшов ще одну таку жінку — Заїру.

Субота.

Вчора я не міг докінчити щоденника, бо мене покликали до генерала Валтера. Від двох тижнів я його ад'ютант. А він властиво є тут головним командувачем. Тепер його звать генерал Валтер, але тоді, коли я його переводив із Золотим Зубом з Франції до Іспанії, він був тільки „професором“. Я вже тоді здогадувався, що він не „професор“, хоч так його всі кликали, але з його поведінки, із слів та з усього було пізнати, що він військовик, не професор. І по-іспанськи він говорить як чужинець, з чужою вимовою, а не як іспанець. Згодом мені і сказали, що він чужинець, поляк чи що, але ніхто його правдивого прізвища не знає. І я не знаю, чому саме мене стрінуло таке відзначення, що я став його другим ад'ютантом — першим є один старий член партії — а не хто інший із цілого вишкільного курсу молодих комуністів. Керівник нашого курсу казав мені, чому, але я й досі не знаю, чи він жартував, чи правду казав. Коли кінчався наш вишкільний курс, ми мали забаву в одному з підміських кабаретів. Ціле наше товариство — а нас було сімох — весело бавилось і пило, а я залишився з керівником, що теж, як я, не вживає алкоголю. До нашого столика присідалися різні дівчата-танцерки і тягнули нас до забави, але ми не пішли і я не покинув його, хоч він і намовляв мене побавитися, бо забава, мовляв, справа молоді. Він розказував мені багато цікавих речей про партію, про геройських комуністів росіян та про інших, які вчать в росіян як будувати новий прекрасний світ, нове щасливе життя. Він говорив і про такі народи, про яких існування я зовсім не знав, оповідав про поляків, чехів, болгарів, румунів, українців, про той чудовий слов'янський світ, який під кермою великого вождя і вчителя та комуністичної партії буде в світі нове радісне життя. Слухаючи його, як начогого свідка, що бачив те щасливе й радісне життя, бо він відбув вишкіл у „білокаменній“, як

її звать, чудовій Москві, я робив порівняння і бачив, які ми бідні й нещасні. Скільки треба зусиль, щоб з нашої Еспанії зробити таку країну як Советський Союз, щоб перевиховати наш нарід на таких громадян, як у Советському Союзі, де найкращі закони й справедливість, бо там нікого не карають смертю, тільки при допомозі праці перевиховують злочинців на чесних і моральних громадян. Чи може бути в світі кращий і людяніший закон!

І після того, як мене назначили адьютантом генерала Валтера, керівник пояснив мені це, коли я його запитав, так: „Для справжнього комуніста-революціонера немає ні жінки, ні забави, ні рідних, ні знайомих, а є тільки партія. Таким комуністом я вважаю тебе і думаю, що не помиляюся, бо бачу, що ти більше цікавишся партією і її ділами аніж дівчатами і забавою“. Він говорив це усміхаючись і тому я й досі не знаю, чи це жарт, чи правда.

Неділя.

Майже цілий день я був з Заірою. Сьогодні маю вільний день, а працюватиму вночі. Генерал кудись виїхав і вернеться вночі, або завтра вранці. А я тимчасом, заки піду до праці, хочу записати все те, чим живе тепер моя душа, все, що додає мені сили й охоти до праці та що робить з мене, як каже генерал „ідейного ударника“. Хочу писати про моє кохання. Трохи важко мені це писати, бо не можу дібрати відповідних слів, щоб передати всі свої почування й думки, які в мене постають. Може це тому, що наша мова така бідна... Мій учитель говорить завжди, що найкраща і найбагатша мова на світі, це російська мова. Якби я знав цю мову, то я пізнав би всю справжню красу і чар мови. Шкода, що я не знаю цієї чудової мови, мені так хочеться голосно говорити про своє щастя, про своє кохання, про те, що я в очах Заіри знайшов усе, що життя може

дати найкраще й найдорогоцінніше. Я щасливий, щасливий такий, що хотів би про своє щастя кричати всьому світові. У нашому штабі пізнають, що я такий щасливий, і вже нераз питалися, що є причиною мого щастя. А я їм сказав просто, що праця в комуністичній партії, робить мене таким щасливим.

І справді, не знаю, чи це кохання справляє, що я найважчі партійні доручення виконую легко й справно, чи може те, що я можу працювати в комуністичній партії, де я почувуюся так гарно й мило. Не знаю. Я навіть не знаю, чи те, що я пишу, має якийсь глузд, але пишу те, що почувую, виливаю свої почування й думки на папір і тішуся, коли можу писати ім'я мого щастя: Заїра! Хотів би я писати це ім'я безпереривно, найбільшими буквами: Заїра! Заїра! Заїра! Бо в ньому скривається все моє щастя.

Хоч уже стільки разів я відтворював собі першу зустріч з Заїрою, наше пізнання, тоді, коли я зайшов до Золотого Зуба дізнатись, як підготувитись до прогульки з пачкарями, я щераз хочу його відтворити і затривалити на папері, щоб воно на завжди заховалось. Зі мною був тоді Карльос, проста але гарна й характерна людина. Він зразу ж пізнав, яке враження зробила на мене Заїра. А коли ми одного разу пізніше зустрілися, Карльос остеріг мене:

— Ти, новачок, гляди тільки і не залюбися в цій дівчині. Через неї вже кілька наших з'їхало з глузду! Вона не для нас!

— Не розумію! — сказав я зовсім спокійно, вдаючи, що мені Заїра зовсім чужа. — Що значить, що вона не для нас? А для кого?

— Вона ні за тебе ні за мене заміж не вийде! Ми для неї замалі!

— Не розумію: чому замалі?! — вдавав я найвірного, щоб якнайбільше дізнатись від нього про Заїру.

— Бо то таке, — почав мені товкмачити Карльос, — якби вона схотіла когось із наших хлопців, то досить їй пальцем кивнути, а череда хлопців ходила б за нею. Але що ми їй можемо дати: грошей вона не потребує, бо Золотий Зуб зложив їй стільки долярів, що вона нас усіх може купити, а все те, що за гроші може купити, її не цікавить. Вона на буржуїв зиркає, на панів, маркізів чи князів. Бо цього ні ти, ні я і ніхто з наших дати їй не може, і за гроші вона теж того не купить. Але це не так легко стати із дочки пачкаря княжною. Начиталась вона всілякого чортовиння, що в книжках пишуть — ти мабуть знаєш, що вона днями й ночами книжки читає, заглянь до її кімнати, то там цілу книгарню побачиш, як базар, і думає, що хтось каритою її до шлюбу завезе. От тому, брате, не втопись в її очах, як уже чимало наших втопилося.

Карльос добре сказав, що в очах Заїри можна втопитися, я потонув у них і знайшов щастя. Врешті, як вперше я ввійшов у вітальню Золотого Зуба й побачив, як вона сиділа за книжкою під великою з абажуром лямпою і читала книжку, я зараз же зрозумів, що в цій молоденькій дівчині з глибокими зеленими очима й чорним волоссям скривається те, чого нема в тих інших дівчат, які я знав, Заїра є якась інша, якась відмінна, словом, є Заїрою із виду, із думки, із слів. Не можу сказати, що це є і врешті навіщо? Так є, як є. І мені з цим добре.

Заїра згорнула книжку й просила нас сідати, заки прийде батько. Карльос згадав, що ми з батьком її бачилися і що він нам казав пождати тут на нього. Ми почали про щось говорити, але я ніяк не можу пригадати про що. Що більше, сьогодні, коли ми, викупавшись в „Зоряному озері“ лежали на траві і згадували цей день, Заїра теж не могла собі пригадати, про що ми тоді говорили. Я сказав сьогодні Заїрі, що я пригадую тільки її очі, бездонні, глибокі, зелені як морська глибіння, очі. Заїра сердечно сміялась (а як вона сміється, то

в кутиках очей робляться дрібненькі морщинки наче сіточка) і сказала, що їй тоді було дуже приємно зі мною сидіти і що вона була сердита на батька, коли він прийшов.

А кілька днів пізніше, коли мені знову треба було зайти до Золотого Зуба, я боявся чогось, я хотів бачити Заїру й боявся бачити її. Коли я підходив до їхньої хати (а був це сумерк), двері відчинилися, і в них з'явилася до виходу Заїра. Батька не було дома, а вона йшла на прохід. Ми пішли разом. І тоді вперше я побачив Зоряне озеро.

П о н е д і л о к.

Я сьогодні дуже втомлений. Генерал Вальтер цілий день був сердитий. З усіх сторін краю приходять щоправда добрі вісті, революція огорнула цілу Іспанію, і ми всі певні перемоги, але генерал невдоволений. Він сказав одверто чільним членам партії, які прийшли до нашої квартири на нараду, що серед нас, в партії, скриваються вороги народу, контрреволюціонери. — Мусимо перевести чистку — сказав генерал, — яка раз на завжди викоринить буржуазне плюгавство, якого ми ніяк не можемо позбутись. В нас ще й досі — казав далі генерал, — наскрізь буржуазні сантименти до батьків, жінок, дітей, до нашого минулого, словом до Іспанії. А це ми мусимо все побороти, мусимо все викинути на смітник і переродитись, як переродились найпередовіші революціонери світу, Ленін і Сталін. А для нас усіх важніша Іспанія, а не комунізм. При цьому генерал вказав, який незвичайно малий відсоток вояцтва стоїть по наших боці, як мало нашої інтелігенції бере участь у комуністичному русі. І властиво не комуністи ведуть повстання, а босячня і пролетаріят. Доказом цього малі місточка не тільки на окраїнах Іспанії, але й недалеко великих міст, яких революція зовсім не охопила. На думку генерала, плян був зроблений зле й недокладно.

Головний удар спрямовано на великоміські скупчення, а окраїни залишилися на ласку долі. І він показав мапу, де були позначені вогнища революції і терени не захоплені революцією. І справді, воно так виглядало, якби на великій пустині горіло кілька вогнищ. Партійці старалися виправдатись, що такий був наказ Москви: в першу чергу захопити центри, а з них поширитись на всю країну, Але це зовсім не переконало генерала. Він просто спитав, що наш центр знає про чужоземну сітку шпигунів? Керівник цих справ, товариш Олівера заявив, що він знає дещо про роботу англійської розвідки, але йому нічого не донесли про якусь сітку чужоземних агентур на еспанській землі. Тоді генерал запитав його чи знає він щобудь про працю німецької розвідки. Олівера трохи збентежився, але сказав, що він нічого ближче про це не знає. Генерал розсердився ще більше, і я мав враження, що він застрілить Оліверу. Він підійшов до нього й загрозив йому революційною карою за занедбування обов'язків супроти партії. — Що мені з того, — кричав генерал — що у вас рахунки сходяться, що ви не розкидаєте грошей, як ви це мені недавно заявили, коли ви не надаєтесь на керівника розвідки! Я вповні погоджуюсь з генералом: або служити беззастережно революції, або... У нас половинних людей не сміє бути.

По засіданні, як уже всі розійшлися, генерал закликав мене й доручив обсервувати шпиталь Святого Хреста. Я мав пильнувати від 7-ої до 11-ої години вечора хто входить і виходить із шпиталю. — Тебе не сміє ніхто бачити — остерігав мене генерал — але ти маєш бачити всіх. Записуй собі в пам'яті точно всіх, хто входить і виходить, що має при собі, в котрій годині і т. п. Потім зложиш мені звіт.

Шпиталь Святого Хреста дуже далеко від нас, бо наша квартира на протилежному кінці міста, в півниціях одного піврозваленого будинку. Тут зовсім безпечно, бо цей будинок купив на своє ім'я один із наших замаскованих прихильників

(кажуть, що він лікар), який до партії не належить, але є одним з чільних членів. Його прізвища ніхто не знає і тому йому нічого не грозить. І цей напіврозвалений будинок кожного дня від ранку до вечора направляють робітники. Це наші люди, які тільки для маскуванн'я й охорони носять вапно, перекладають цеглу на цеглу й удають, що працюють. А ціле оте будівельне підприємство наша установа. Це товариш Олівера зорганізував, свого часу його за те генерал похвалив. Але це дуже далеко від шпиталю Святого Хреста, і я мусів уже в 6. годині вийти, щоб бути під шпиталем на 7. й щойно після 12. я прийшов додому. Таке стереження, чи як сказав генерал Валтер, інвіліяція, дуже нудна праця. Я ходив непомітно сюди й туди, пробував зайти до недалекої цукорні, але звідти було погано видко, і я мусів знову ходити по вулицях. Між тим за тих п'ять годин моєї інвіліяції тільки три особи вийшло із шпиталю і то, мабуть, лікарі, бо мали з собою лікарські валізки. Я розказав усе це докладно генералові, який мене чомусь похвалив за те, що, мовляв, мої спостереження дуже важні. Потім питав ще, чи не завважив я якої жінки, щоб входила або виходила з шпиталю, і відпустив. Я пішов спати, а він розгорнув мапу й робив якісь записки. Я взагалі не знаю, коли він спить. Безперервно в праці, постійно в русі, завжди насторожений і всеціло відданий справі. Таким як він, я хотів би бути!

В і в т о р о к.

Вчора я не бачився з Заірою й вирішив зайти до неї сьогодні вечером. Знову маю дижур перед шпиталем, але вже між 5. й 9. А по 9. піду до Заіри. Сьогодні не буду звітувати генералові, бо він кудись виїхав і вернеться завтра вранці. Так мені хочеться розказати йому про все, щоб не обманювати його. Я свідомий того, що обманюю його, тепер я вже знаю напевно, що Заіра не є комуні-

стка. Але я вирішив перевиховати її. Думаю, що з уваги на наше кохання це мені вдасться. Коли я почав їй розказувати про комунізм, вона уважно слухала, а потім сказала: — Це було б чудово, якби все це була правда! І в відповідь на мої слова, почала мені розказувати про всі ті жорстокості й звірства, що їх роблять комуністи з контрреволюціонерами й буржуями, мовляв, як ці наші прекрасні гасла виглядають в дійсності. Я казав їй, що в революції беруть участь різні люди, а багато з них, ще не є так перевиховані як партійці. Член партії ніколи не зробить нічого нечесного, він ворога вб'є, але мучити не буде. Я Заїрі не сказав, що на це саме питання так мені відповів генерал Вальтер. Автім, це війна. Коли настане мир і ми, представники найбільш визискуваних, прийдемо до влади, то буде інакше. — Наприклад, — сказав я до Заїри, — чи ти думаєш, що я міг би бути жорстокий або нечесний, якби я став, уяви собі, посадником міста Ріполі? Заїра сердечно сміялась і сказала мені просто в вічі, що з мене ніколи не буде комуніст. Мене це трохи вразило, але щоб не зрадитись, я їй нічого не відповів.

Ми завжди ходимо на прохід над Зоряне озеро. Воно властиво так зовсім не зветься. Я не знаю, як воно зветься, але так його назвала Заїра. І справді, це дуже влучна назва. Озеро лежить за містом, недалеко цього шляху, яким ми йшли до Франції, в кітловині, серед дерев, так що навіть серед ясного дня, воно вкрите півсумерком. А вночі в його тихому плесі купаються зорі. Дивлячись на нього, здається, що зорі не відбиваються з неба у воді, а просто лежать на воді. Заїра дуже любить скіннути взуття, сісти на каменюках, що тут і там лежать на березі й бовтати ногами у воді. Тоді зорі розбігаються, одна заскакує на другу, гойдаються і наче сідають на ноги Заїрі. — Бачиш, — каже Заїра — я купаю ноги в зорях. Одной теплої ночі ми купалися у цих зорях; пливали серед них. І саме тоді це маленьке озеро

Заїра назвала Зоряним озером. Від цього часу, ми завжди стрічаємось над озером. Туди ніхто не заходить, ніхто, крім нас, не сидить на його тихих берегах. Воно завжди самотнє, і нам добре з ним. Заїра дуже любить це озеро й розказувала мені, що вона, вже давніше, заки познайомилася зі мною, сама ходила сюди й довго пересиджувала над озером. — І про що ти думала? — спитав я її. — Ти будеш сміятися з мене, — сказала вона. — Я хотіла зловити зірку в руки . . . — Може зловимо разом! — сказав я їй. Дивно: завжди, коли я згадаю про те, що ми колись будемо разом і що вона стане моєю дружиною, її зелені очі заходяться наче павутинням, і вона болісно всміхається. Скільки вже разів я впевняв її, що те, що вона дочка пачкаря, не є ніякою перешкодою для мене, бо я вже давно позбувся всяких нісенітниць і буржуйських забобонів, вона не хоче про це говорити. А коли я пічну, затулює мені уста рукою і не дає висловитись. І сам не знаю, з якої це речі вона так робить. Колись, як ще жив дома, то мої батьки завжди говорили, що кожній дівчині приємно вийти заміж за любого. А Заїра мене дуже любить, я це знаю й почуваю, проте про подружжя не хоче й слухати.

Середа.

Вчора вночі відбулось тайне засідання осередку нашої партії. Я нехотючи його відкрив, але думаю, що ніхто цього не помітив. Цікаво, що воно відбулось в неприязності генерала, який приїхав аж сьогодні вполудне. Це мене застановляє, тим більше, що до нашого міста прибули сильні відділи поліції. Вийшла гостра заборона появлятися на вулицях по 9. год. вечером без спеціальної перепустки. Крамниці й каварні можуть бути відчинені тільки рано, до 1-ої в полудне. Всі чоловіки від 18-ти до 30-ти років мають зголоситись на команді поліції і подати точно де вони працюють. Наше містечко, яке дотепер було зовсім

спокійне, нагло заворушилось. Ходять слухи, що всі готелі зайняті державними добровольцями, шпиталь теж зайнятий військом. Правду казавши, я тішуся, що врешті може й у нас пічнеться революція, а то вже було нудно. Боюся тільки за Заїру, але кажуть, що всіх жінок, дітей і державних урядовців мають вивезти в гори.

Вчора я не бачився з Заїрою, бо її не було дома, як я прийшов. Але вона лишила мені записку в скритці, що в углі хати, щоб я прийшов в середу ввечером. Я подумав собі, що найкраще буде тепер написати звіт з моєї інвіліяції (генерал казав чомусь написати звіт). Коли я підходив до нашої квартири з другого боку, побачив в одній із наших бічних пивничок світло. Квартира має кілька замаскованих входів і я зайшов одним із них до середини. Підійшовши до дверей, почув я голос Олівери та інших із нашого осередку. Я тихенько завернув і вже головним входом ввійшов до канцелярії. По хвилині ввійшов до канцелярії й Олівера й пильно дивлячись на мене, спитав:

— Ти чому так пізно приходиш?

— Я вертаюсь з інвіліяції шпиталю! — відповів я втомлено.

— Ага! — сказав невизразно Олівера, й якось збентежено (а може мені так видавалось?) покрутившись по кімнаті, вийшов. А коли я за якусь годину, написавши звіт, вийшов на коридор в пивниці вже не було нікого. Не знаю, чи сказати це генералові, чи ні, хоч, думаю, він про це засідання знає, бо як тільки приїхав, то до нього зараз прийшов Олівера й після одногодинної розмови вони разом вийшли. Краще, мабуть, не казати, бо я можу дістати кару за те, що підглядаю. А тепер щось всі почали слідкувати один за одним, не розумію цього. Дотепер було якось інакше, бодай було взаємне довіря, а тепер чувається, що цього довіря нема, або воно якесь начебто не повне. Генерал говорив колись ото, що

вороги народу вкralись у наші ряди? Але ж ми всі такі самі, як і були. Не розумію цього, але соромно питатись. Зрештою, генерал краще знає, як я і ми всі разом.

Ч е т в е р.

Сталося щось незвичайне: сьогодні над раном знайшли Оліверу повішеного за ноги з балкону готелю „Асторія“. Генерал доручив мені перевірити шлях на Францію, той самий, що ми йшли з пачкарями. Йде про те, чи він вільний, чи обсаджений військом. Генерал закликав мене до себе, зачинив двері за мною на засуву й поклавши мені руку на рамя та бачно вдивляючись мені в вічі спитав:

— Чи я можу тобі беззастережно довіряти?

— Беззастережно, товаришу генерале! — відповів я твердо, бо справді я цій людині відданий до смерті. Генерал узяв тоді з бюрка гроші, на куску паперу нарисований шлях і сказав мені провирити пачкарський шлях на Францію. — Можливо, що ти не вернешся, то памятай, щоб не зрадити, ковтни цю таблетку, — і тут подав мені малюсеньку, жовтавого кольору таблетку. Я подякував й запевнив, що коли я до тижня не вернуся, то не вернуся зовсім, але ніколи не зраджу нашої ідеї. — Я вірю тобі — сказав генерал — і тому в тайні можу тобі сказати, що зрадників наша партія карає так, як покарала Оліверу, бо перед нашими очима не сховається ніщо. Я затремтів поневолі. Генерал, мабуть, завважав це й усміхнувся. — але тільки зрадників, — сказав він. Я дуже схвилюваний і не можу більше писати. Але щоденник беру з собою. Це страшно! Олівера зрадник! Я просто не можу собі цього освідомити, щоб керівник нашої розвідки був зрадником! Яка ганьба! Ні, я тепер зовсім не дивуюся, коли так жорстоко мучать людину. Чи такий Олівера не заслуговує на таку жорстоку смерть? Генерал ще дуже лагідно повівся з ним.

7. ГЕНЕРАЛ ВОЛЬФШТАЙН

Сотник Генке нудився.. Положив ноги на бюрко й дивився крізь вікно на далекі гори, що різнокольоровою райдугою грали в світлі заходячого сонця.

— До чорта було мені це перенесення з Вашингтону до Мадриду! І тепер сиди тут, у цій пустій, завмерлій місцевості, — думав із пересердам. — Ух, як нудно в цьому Уартадо! Розумію, революція, всі амбасади виселюють з уваги на безпеку із столиці, але не мав наш старий що вибрати, а гірське, маленьке містечко Уартадо, не що інше, а саме Уартадо! Ані порядної каварні, ні ресторану, ні бару, ні кабарету. І пощо я властиво погодився на це перенесення? Не краще було сидіти в Вашингтоні, на вікенд їхати до Нью Йорку, де можна справді жити, ех, як жити!

І сотник Генке задумався та, нагадуючи недавнє-минуле, усміхався до своїх спогадів. Але не довго. Зір його спинився на письмовому столі й помандрував за вікно, де краєвид заступали щораз чорніші гори. І сотник розсердився. Встав з-за стола й саме хотів закурити, коли відчинилися двері й на порозі з'явився дижурний урядовець.

— Пана сотника просить ген. Вольфштайн! — промовив.

— Іду! — відповів Генке, заховав цигаретку, поправив на собі одяг і слідом за урядовцем пішов до канцелярії генерала Вольфштайна. Хвилинку задержався в канцелярії, де фройлян Герта щось переписувала на машині й успіла тільки усмішкою відповісти на його привітання, аж

з другої кімнати вийшов урядовець і покликав його.

Сотник Генке переступив поріг і вдарив зап'ятками. Генерал сидів похилений за письмовим столом і щось швидко писав. Почувши глухий лоскіт зап'ятоків, генерал хитнув мовчки кілька разів головою на знак привітання і далі писав. Генке стояв непорушно, впяливши очі в похилу постать генерала.

По хвилині генерал покинув писати й підняв голову. Його короткозорі очі крізь грубі скла окулярів прослизнулися по обличчі Генке, спинились хвилинку на ґудзиках строю сотника й наче ствердивши, що все в порядку, спинились знову на столі. Швидким рухом руки показав фотель побіч себе й кинув коротко:

— Сідайте!

Сотник Генке мовчки підійшов до фотелю, ще раз вдарив зап'ятками й сів.

— Я ще не мав нагоди познайомитись з вами в праці, бо ви ледве кілька місяців у нас, але маючи відповідні поручення з нашої амбасади в Вашингтоні, де ви були, мабуть, урядовцем розвідного відділу...

— Секретарем, пане генерале! — схиливши голову в поклоні, додавив Генке.

— О, власне, секретарем, отже, я хотів би доручити вам одну дуже важну й дуже довірочну справу. У вас тепер, мабуть, пильної роботи нема?

— Нема, пане генерале!

— Це добре, мені цього й треба. Отже... ага! Звіти з фронтів передайте кому іншому, це не таке важне, ви цій справі, що я вам її доручу, мусите всеціло віддатися, без застереження.

— Так, пане генерале!

— Отже... ага! Прошу, перш за все маєте тут декілька документів, які мусите докладно вивчити. Я їх дістав сьогодні дипломатичною поштою з Парижу. У вас лябораторія наладнана?

І з цими словами генерал узяв жмут світлин, що лежали у нього на бюрку й подав сотникові Генке. Сотник глянув на світлини й прикусив губи, щоб у голос не розсміятися: це були соромицькі картини з нічних кабаретів Парижу.

Генерал пильно глянув на Генке й теж усміхнувся.

— Це Крузенштерн таке придумав! Ви знаєте Крузенштерна?

— Знаю, пане генерале, особисто.

— Власне! Уявляете, на основі психологічних студій — це його слова — він доказує, що в такій порнографії любуються тільки старі парубки і тому він посилає мені таку гидь, щоб ніхто не догадався, що це шифр. Під світлинами підписи цих знаменитих артисток, бачите: Мімі, Люлю і т. д. А тут маєте хемічні знаки на них, на кожне прізвище інший знак. Виявіть цей шифр і зорієнтуєтесь у чому справа, а тоді ми порадимось, що даліше робити. Було б добре, якби ви цю першу світлину виявили зараз, бо вона повинна мати зв'язок із тим, чому Крузенштерн порадив нам зазісти в цьому містечку, а не разом з амбасадю. Крузенштерн, як знаєте, мудра голова й слів на вітер не кидає. Але не знаю, чи матимете можливість зробити це до шостої години, — і генерал кинув оком на годинник, що стояв на столі. Вказівки показували 10 по 5-тій.

— Думаю, що так, пане генерале! — сказав упевнено Генке.

— Дуже добре, але я сумніваюся, чи встигнете, бо до мене в 6. годині прийде один добродій, якого ви в моєму заступстві приймете, а я прийду в 6.30. Ви його перепросите від мене й рівночасно постараетесь зміркувати, чого він хоче. Він цього безпосередньо не скаже, це певне, але його слова мають завжди значення. Це один із чільних монархістів і, якщо наші агенти не помпляються, організатор протикомуністичного повстання. Нащадок старого шляхетського роду — він має щось вісім чи десять прізвищ! — безпощадний ворог

комунізму. Теперішні успіхи на фронтах, то, здається, його заслуга. Йому теж завдячує Еспанія, що сюди прийшли європейські добровольці. Не багато вони причинюються до перемоги націоналістів, це інше діло, бо навіть і наша німецька дивізія, це капля води в море, але тут справа в замаркуванні і своєрідній маніфестації. А це вже багато. Отже я бажав би, щоб ви з ним до часу мого приходу, тобто пів години, навязали розмову, а радше, познайомились. Запросіть його до вітальні, погостіть вином і цигарами й, як можете, перевірте його. Але попереджую, що це хитрий лис. Звуть його коротко граф Педро, так і ви до нього звертайтеся. Він у дипломатичних кругах під цим прізвиськом дуже добре відомий, але яке його псевдо в підпіллю, не знаю.

— Треба буде довідатись, пане генерале! — сказав Генке.

— Конечно треба, — сказав генерал. — Отже, пане сотнику, ви вже все знаєте, а про решту поговоримо пізніше. Наближається 5.30. Якщо вспієте, йдіть виявити одну світлину, а як уже немає часу, то . . .

Сотник Генке встав.

— Якщо дозволите, пане генерале, то я піду. До двадцяти хвилин я буду з цією світлиною готовий, а згодом виявлю решту. Графа Педра зустріну в б. згідно з наказом.

— Добре, йдіть. І ще одно: до Педра будьте сердечні й щирі. Це завжди ловить за серце.

— Так, пане генерале! — вклонився сотник Генке і, вдаривши зап'ятками, вийшов з кімнати. Переходячи через канцелярію, підійшов Генке швидким кроком до панни Герти й нахилившись до неї попросив:

— Фройлян Герта, точно за 10 хвилин шоста постукайте до дверей лябораторії, а за п'ять хвилин шоста подайте до вітальні касету з цигарами, пляшку ренського й три чарки, добре?

— Добре! — кивнула головою Герта й занотувала в нотатнику, що лежав перед нею.

Сотник Генке швидко пройшов коридором і спинився перед малими зачиненими дверима. Підібрав ключ, відчинив двері, засвітив світло й старанно замкнув двері на ключ. Це була невеличка, темна, без вікна кімнатка, з поличками, де стояли різні пляшки й слоїки з усякими речовинами. На кожній пляшці наклеєні були значки з буквами й цифрами. Посередині кімнатки стояв стіл, одне крісло, а на столі три лампи з червоною, зеленою й білою жарівкою. Стіл був накритий великою скляною тафлею, а на ній лежала скляна миска з різного виду ножиками, гачками, ніжичками та скляними рурками.

Генке витягнув шуфляду, вложив туди світлинку, а одну залишив на столі. Потім витягнув із шуфляди гумові рукавиці, натягнув їх на руки, взяв з полички плитку скляну мисочку й поклав її на столі. Потрібний йому хемічний знак ще раз порівняв з підписом на світлинці, згасив біле світло й засвітив червоне. Відтак з різних поличок підібрав три пляшки, поставив їх на столі й уважно перевіряв знаки на пляшках. З кожної пляшки наливав плину до мисочки й мішав скляною руркою. Потім вложив туди світлинку. З полички взяв другу скляну мисочку, до якої налив плину з іншої пляшки й потиснув сучок збоку бюрка. Хронометр, уміщений між лампами, почав вибивати й показувати хвилини. Генке підніс миску, в якій лежала світлина, до світла: світлинки вже не було, все зникло, лишився тільки білий папір. Ще хвилинку пождав, відтак витягнув світлинку, обмив водою під водотягом і глянувши на хронометр, поклав її в другу мисочку. Білий папір світлинки почав відразу сіріти й вкрився якимись знаками. Генке уважно дивився на хронометр. По 25 секундах Генке знову витягнув світлинку і глянув на неї під світло: видно було дрібне виразне письмо.

Сотник Генке поклав світлинку на скло й накрив повковим папером, що його витягнув з шуфляди. Спинив хронометр, погасив червоне світло і засвітив біле, всі плини повиливав з мисочок до во-

дотягу, мисочки пополоскав, пляшки поклав на полиці. Відтак сів і щераз уважно витиснув шовковим папером вогкість із світлини. За хвилину почав читати крізь побільшальне скло:

„У своїй праці будьте уважні, бо розвідки держав усього світу вислали своїх найкращих агентів до Іспанії, щоб мати передсмак, як робиться комуністичний переворот; треба уважно підбирати потрібні нам сили; увага на англійську розвідку, яку веде лорд Келтон; в одній його кешені монархістичне підпілля, в другій націоналістичне, але не виключене, що він часом допоможе й комуністам; матеріали для Келтона йдуть через Португалію, хоч не вдалось нам устійнити яким шляхом, решта йде через Францію; Уртадо лежить поміж двома шляхами, якими йде розвідча праця з Франції, ними користуються теж і комуністи; шляхи зазначені на карті Нана, увага на руки, викликувати тільки М-3, Н-2, SO-7, так само Шарльотту, яка містить світлину поляка Свєрчевського, якого прислав до Іспанії Сталін; старайтеся підсунути йому когось з наших, він людина майбутнього, тому посилаю світлину, перейшов із Франції до Іспанії, але яким шляхом не устійнено; звяжіться з монархістами, в них невелика сила, але добра розвідка; лакей лорда Келтона на службі комуністів“ — —

Хтось тихо застукав до дверей і закликав:

— Пане сотнику!

— Так! — відгукнув сотник, перериваючи читання і ховаючи листа до шухляди. — Дякую, Фройлян Герта!

— Прошу дуже!

Сотник Генке щераз кинув оком по столі, чи все в порядку, відчинив двері, погасив світло й замкнув двері на ключ. Поволі витягнув з кешені цигарки і, входячи до своєї кімнати, закурив:

— Починається цікаве!

Затягнувся глибоко димом і натиснув сучок дзвінка. По хвилині до кімнати ввійшов дижурний урядовець.

— Пане Отто! — звернувся до нього сотник Генке, — в шостій годині, — і тут Генке глянув на свій ручний годинник, на якому вказівки показували шосту годину, — тобто зараз має прийти сюди один гість, якого звать граф Педро. Він схоче бачитись з генералом Вольфштайном. Будьте ласкаві попросіть його до вітальні й повідоміть мене.

— Так, пане сотнику! — відповів Отто.

— І друге: чи ви могли б знайти дорогу до лакея лорда Келтона?

Отто хвилину подумав.

— Думаю, що так! — сказав по хвилині.

— В такому випадку зайдіть до мене за годину.

— Добре, пане сотнику. Але дозвольте повідомити вас про одну справу.

— Слухаю!

— Я найшов дорогу до пачкарів, а радше до їхнього провідника. Золотого Зуба.

— Дуже добре! Їх нам завжди буде треба.

— Я дозволю собі ствердити, що нам їх уже треба.

— Думаєте?

— Так, чільні чужинці-комуністи починають покидати Іспанію.

— Невже? Чому так скоро? Революція щоплиш почалася, а радше ввійшла в другу фазу!

— Для комуністичної централі в Москві вистачає підпалити хату й нацькувати брата на брата. Більше не треба. Хай гризуться далше самі. А ніхто не думає, щоб комунізм виграв в Іспанії. Це тільки генеральна проба!

— Зовсім правильно, — погодився сотник Генке. — Але, вибачте, пане Отто, про це ми й поговоримо в 7. годині. Я жду гостя... — й сотник погасив цигаретку в попельничці.

— Так, пане сотнику! Я прийду в 7.

І Отто повернувся до дверей, але в цій же хвилині задзвонив внутрішній телефон. Сотник Генке швидко підійшов до стола й узяв слухавку:

— Просять до вітальні? Я вже йду! — сказав швидко і збіг сходами вниз.

Швидким кроком увійшов до вітальні, де на середині кімнати стояв Дон Педро.

Сотник Генке на ході витягнув руку й сердечно привітав його.

— Дуже тішуся, що вас бачу, графе! Називаюся Генке. Будь ласка, сідайте. Від мого шефа, генерала W, я знаю про вас багато, й він доручив мені вас перепросити, що спізниться 20 хвилин. Будь ласка, сідайте!

По обличчі Дон Педра пройшла дрож. Він оперся легко рукою на поруччя фотелю і, звертаючись до сотника, силовано спокійно промовив:

— Вибачте, пане сотнику, я вас мабуть добре не зрозумів. Від кого ви про мене знаєте?

Сотник Генке все ще усміхаючись, узяв касету з цигарами й відчиняючи її, подав Дон Педрові зі словами:

— Хіба ви не знаєте, графе, що нашого генерала Вольфштайна звать популярно генералом W?

8. НІЧНИЙ ДИЖУР ДОКТОРА ВАЛЛЯДАРЕСА

Доктор Валлядарес скінчив нічний обхід у шпиталі Святого Хреста й вернувся до своєї кімнати на першому поверсі. Сів у фотелі, закурив цигарку й утомлено глянув на письмовий стіл, де в неладі лежали порозкидані шпитальні акти. Треба б тепер, у цих вільних годинах, сісти за стіл і впорядкувати все, що продовж останньої доби нагромадилося. Але докторові Валлядаресові не хотілось сьогодні працювати. Не хотілось йому змушувати себе до цієї найнуднішої праці, як описи хвороби, причини смерти та всього того, що вимагало багато писанини.

— Хто знає, що буде! — заспокоював і рівночасно виправдував себе Валлядарес. — Як треба буде, всію все поладнати, а тепер не хочеться. Краще відпочати!

І відпочивав. Витягнув ноги, закинув голову на спинку фотеля і прижмуреними очима дивився на сизий дим цигарки, що довгим вузеньким пасмом пнявся догори. В кімнаті було так тихо, що пасма диму рівненько підіймались вгору й аж геть там високо ламалися й кучерявилися.

Нагло нічну тишу перервав стихений голос телефонного дзвінка. Доктор Валлядарес легко здригнувся, глянув на телефон і хвилинку завагався: підійти, чи ні. Телефон подзвонив вдруге, наче б гостріше. Докторові дуже хотілося підійти до телефону й пересунути білий сучок, уміцнений на апараті з ліва до права, тобто получить його з дижурним дверником. Але зараз же взяв слухавку й промовив:

— Шпиталь Святого Хреста.

У слухавці забринів сильний чоловічий голос.

— Прошу получити мене з доктором Валлядаресом.

Валлядарес на мить спинився: голос у телефоні був йому дуже знайомий. Але звідкіля? І рівночасно, наче підсвідомо, не знаючи чому це робить, Валлядарес сказав до слухавки:

— Пождіть, будь ласка, хвилину при телефоні, — відповів Валлядарес і, поклавши слухавку на стіл, відчинив з галасом двері і з таким же галасом зачинив та постояв коло них мовчки. Насильно старався пригадати, хто є власником голосу в телефоні, але хоч десятки прізвищ осіб пробігали в його думках, не міг знайти. А може голос був частинно змінений і через те важко було устійнити власника. Але чомусь Валлядаресові не хотілося говорити до телефону, щось наказувало йому не признаватись до себе.

Знову відчинив й зачинив двері і голосною ходою підійшов до телефону.

— Галло! — промовив.

— Галло! — відповів на диво інший і вже зовсім чужий голос.

— Ви питали за доктором Валлядаресом, — сказав. — Він тепер на нічному обході й буде за годину вільний. Подзвоніть пізніше, або подайте число свого телефону.

— Дякую, — сказав голос, — задзвоню пізніше.

І в слухавці легко стукнуло, але, здавалось, якось інакше, ніж звичайно, коли відлучується телефон.

Доктор Валлядарес не поклав слухавки на вилки апарату, тільки на бюрко. Замкнувши кімнату, зійшов униз до телефонної централі в кімнатці дверника. Увійшов до кімнатки й запитав дижурного:

— Скажіть, будь ласка, з ким мій апарат був тепер получений?

Дверник глянув здивовано на доктора.

— Ваш телефон не був узагалі з кимнебудь
получений...

Валлядарес глянув на телефонну таблицю: ді-
рочка під числом його кімнати, число 42, була
порожня. Хвилину подумав і спитав:

— А хто тепер говорить з містом?

Дверник глянув на таблицю:

— Тільки амбулаторія.

— А як я відложу слухавку, чи можете це зав-
важити на роздільній таблиці?

— Певно! Тоді автоматично засвічується біле
світло коло числа кімнатки. — І неначе в доказ
правди слів дверника засвітилось біле світло коло
числа 52.

— О! — усміхнувся дверник. — Саме хоче го-
ворити з містом доктор Кольома.

В цьому моменті засвітилось і біле світло коло
числа 42. Дверник вложив вимикач під число 52
і зразу біле світло згасло й засвітилось червоне.

— І з вашої кімнати, докторе, теж хтось хоче
говорити, — сказав дверник і вже хотів включити
другий вимикач під число 42, коли Валлядарес
здержав його:

— Хвилинку, не включайте, доки я вам не дам
знати.

Швидко побіг сходами нагору, відімкнув свою
кімнату й спинився на порозі. Кімната була по-
рожня, слухавка лежала на бюрку, як передтим.

Валлядарес поклав слухавку на вилки й знову
сів у фотель. Сама подія, що в його кімнаті є якесь
таємниче телефонне получение, зовсім його не
збентежила, бо він ще в дверника догадувався,
хто був власником голосу, який бажав з ним
говорити: це був змінений голос доктора Ко-
льоми. Він був майже певний цього, тільки одне
було важко пояснити: чому доктор Кольома, зна-
ючи добре голос Валлядареса, повірив, що це не
він сам говорить? Цей інший голос що говорив
пізніше, був зовсім незнайомий, отже міг і не
знати голосу його, Валлядареса, але перший го-
лос, напевно Кольоми, мусів Валлядареса пізнати.

Доктор Валлядарес прижмурив очі, думаючи про цю справу, коли на коридорі почувлись швидкі кроки. За хвилину хтось сильно застукав до дверей. Заки Валлядарес встиг відповісти, відчинилися двері широко і до кімнати ввійшов схвильований доктор Кольома. Кинув побіжно зором на зачинене вікно і глипнув чи в кімнаті Валлядареса нема більш нікого. Валлядарес глянув на обличчя Кольоми й спокійно спитав:

— Що сталось, докторе?

Кольома заглянув ще крізь двері, чи нема кого в коридорі, відтак зачинив двері й підійшовши до Валлядареса, подав йому мовчки кусник паперу, згорненого в кульку.

Валлядарес мовчки розгорнув папір, випростував і почав читати:

Найвищий Суд Комуністичної Партії Іспанії присудив на смерть за націоналістичні ухили члена Комуністичної Партії, число виказки 13679, Севастіяна Кольому, лікаря в Ріполі. Присуд буде виконаний ніччю з 21. на 22. вересня.

Генерал Вальтер

— Значить, сьогодні, — сказав по хвилині Валлядарес. — А як ви це дістали, якщо можна знати?

— Перед хвилиною. Хтось кинув кульку через відчинене вікно, — сказав схвильованим голосом Кольома.

Валлядарес миттю підвівся з фотелю, підійшов до стіни й вилучив світло. Кімнату огорнула тьма.

— Що ви робите? — майже крикнув Кольома.

— Будьте спокійні. Це на те, щоб хтось не стрілив до вас або до мене через вікно й таким способом не виконав присуду. А тепер сідайте, докторе, закуріть і розкажіть: чому ви прийшли з цим до мене?

Хвилину стояла мовчанка. Поволі очі Кольоми звикли до темряви, й він підійшов до порожнього фотелю та важко сів у нього.

— Чому я прийшов до вас, питаєте? Зовсім правильне питання, тимбільше, що це може бути для вас дивне й незрозуміле, що я, член комуністичної партії, чи то пак член „народнього фронту“, приходжу до вас, члена повстанської чи то пак фашистівської організації. Та й приходжу в такій хвилині й з такою справою! Але хочу вам перед смертю погратулювати за вашу виграну і . . . оправдатись.

— Оправдатись? — по хвилині мовчанки, наче відтягаючись, спитав поволі Валлядарес.

— Так, оправдатись! — сказав спокійно, але різко й рішучим тоном Кольома. — Оправдатись перед вами, що я не злочинець, хоч був комуністом. Хочу вмерти чесним еспанцем, куля московських комуністів досягне мене раніш чи пізніш, бо те, що вам скажу, я їм уже раніш сказав і тому я удостоївся аж писаного наказу смерти. Інших, тобто загал стріляють просто в потилицю, нам, партійцям присилають накази смерти, нас попереджують! — глумливо засміявся Кольома.

— Мені було відомо, — продовжував далі Кольома, — що ви працюєте проти нас, але ви є еспанець, а кожному еспанцеві вільно чесно працювати для такої Іспанії, якої він хоче. Ви не співпрацювали ані з сотником Генке, ані з іншими англійськими лордами, й тому ви сьогодні ще живете. Бо, повірте, коли б я був довідався, що ви зв'язані з якимибудь чужинцями, які нашими руками каштани з огню вибирають, а кожний чужинець тільки цього й хоче, то я перший був би вас, без найменшого викиду совісти, вбив. Таке саме право мали до мене ви, бо я був наймитом у московських руках, мене, як сотні-тисячі інших, Москва за ніс водила, грішми обсіпувала й рай обіщувала. Але ви не зліквідували мене, й може тому, щоб я сам зліквідував себе. І справді, я сьогодні зліквідований, а зі мною тисячі таких як я, які вірили, надіялись, життя віддавали за звичайнісіньку брехню.

Кольома підвівся з місця, підійшов до вікна, й опер голову об шибу й по хвилині говорив даліше:

— Я не буду вам розказувати про те, що ви й самі знаєте з нашого партійного життя. Я довголітній член „Національної Федерації Робітників“, яка, як знаєте, завжди поборювала „Загальний Союз Робітників“ та „Іберійську Федерацію Анархістів“. Ми поборювали себе, не винищували. Для нас усіх дорога була Іспанія, ваш клич „Арріба Іспаня“ був для нас такий самий дорогий, як наш таємний клич „ля нош нон се акаба“. І, сьогодні, коли немає міста в Іспанії, яке не забарилось б еспанською кровю, мені нагадуються слова одного нашого монархіста: навіть найдурніший король часом на щось придається. Який нездарний був наш Альфонс, але коли б він був, цього не було б. Ми впали жертвою обману, але потішаюся, що може не тільки ми. Може ще за нами впадуть також жертвою інші народи, хоч сумніваюся, щоб по лекції, яку ми дістали, ще хтось вірив в комунізм. А в нас були тисячі таких, як я, що беззастережно вірили в єдине спасення для нашої батьківщини, в здійснення оцих брехливих кличів комунізму.

— Але все таки я не відповів вам на питання, чому я до вас прийшов. Як знаєте, мене кілька тижнів не було в Ріполі, а свою відпустку я перевів як вояк-доброволець і я бився на вулицях Бадахоз, я був в Толедо, коли висаджували Альказар, і я був у Мадриді, де, на жаль, не вдалось мені застрілити „найбільшої героїні наших часів“, Ля Пассіонарії, цієї жінки, до якої я просто молився, яку я боготворив, але яку я сьогодні, вірте, докторе Валлядарес, без надуми задушив би отими моїми руками. Перед смертю я хочу вам, як чесний еспанець сказати, що ви робили свою роботу добре: не було дня, щоб хтось із надісланих Москвою „вождів“ не зникав у таємничий спосіб. Ви ощаджували еспанців і ви робили добре. Ви сьогодні маєте більше прихильників, ніж

ви думаєте, але це тільки завдяки вашій роботі. Правда, чимало прихильників зеднує вам і поведінка комуністів, московських наємників, які кермують революційною Іспанією. Ви знаєте, хто стоїть у проводі сьогоднішньої Іспанії: Бродський і Фішель Найман з Москви! А революційними військами кермує якийсь поляк, чи німець, який своїми огидними печатками таврує жінок!

Доктор Валлядарес підвівся з фотедю, підійшов до Кольоми й кладучи йому руку на рамя поважно спитав:

— Чи це, докторе, правда, що ви говорите?

Кольома здригнувся, здавалося, хотів відповісти гостро, але здержався і по хвилині здушеним голосом сказав:

— Ви маєте право мені не вірити, але я, хоч сам обдурений, не обдурюю вас: на доказ того, що говорю правду, підіть до Чорного озера, там, недалечко за мостом учора вночі потоплено більш як 50 жінок, дівчат і дітей. Усі вони мають вивалені знаки на тілі. При тому була дика забава; кожную жертву опускали головою вниз у воду й на знак генерала Валтера знову витягали. В цей спосіб вимордували всі родини тутешніх комуністів. Словом, найбільш злочинні фашисти так докладно не вичистили б від комуністів країни, як наша „опора й остоя Москва“.

— Але ви певно зацікавлені генералом Валтером? Як хочете мати його в руках, спішіться, його важко зловити, в нього жінка еспанка й тому в нього й широкі зв'язки. Якщо не помиляюсь, то він уже в дорозі до Франції. Врешті чого тут сидіти: еспанці вирізали еспанців, пролетаріят вирізував інтелігенцію, всі здобутки культури спалені, все зруйноване, хіба не оплатилося цих 200,000 долярів річно, що їх Москва нам посилала?

— Та не про це я хотів вам говорити! Вибачте, що забираю Вам час, але це остання наша розмова. І мені хотілося б, щоб про це знали май-

бутні покоління. Про те, як боронився Альказар, усім відомо. Усім відоме просто надлюдське героїство цих 600 юнаків, з яких найстарший мав 18 років, а наймолодший 13, тих 500 жінок з дітьми, й тих 400 вояків, які 71 день боронилися до останньої каплі крові, і з яких залишилося не більше як 300 осіб. Мури Альказару обливали бензиною і палили, висаджували динамітом (зуживши на це 2.000 кг. динаміту!), але вони не здались, а коли, здавалось, не було вже рятунку, викинули листа з твердині, прохаючи дати їм священника. А знаєте, яку відповідь дала їм на цей лист наша команда? На внесок Пассіонарії, вислали їм вуличницю в чернечому одязі... Бачите, який гарний дотеп, який чудовий об'яв пошани до героїства!!!

— Та на цьому не кінець! Пассіонарія придумала щось краще! Я був тоді саме в Мадриді, коли представники усіх держав світу зажадали від революційного уряду припинення облоги Альказару й уділення ласки всім обложеним. Уряд піддався домаганню представників світу, проголосив свободу всім, хто піддасться, але саме в тому часі придержали сина полковника Москардо, який керував облогою Альказару. Телефоном дали знати полковникові, що його арештований син, 16-літній хлопчина буде з ним говорити. Полковник погодився на розмову, яку назначено другого дня вечором. Ми зібралися цього дня в одній із кімнат президента, куди привели юнака. Пассіонарія з револьвером у руці казала йому намовляти батька піддатися разом із цілою залогою. Хлопчина взяв слухавку телефону до рук і коли телефоніст дав знак, що можна говорити, сказав вразно й поволі до батька: „Держися батьку, бо наші близько!...“ І в цій хвилині впав із простріленою головою на землю. Та в цьому моменті й я виходив револьвер і стрілив до Пассіонарії. Але, на жаль, хибив, мене вхопили з заду й стріл попав у стіну. Пассіонарія оминула смерті, а мене вивели з кімнати.

Доктор Кольома замовк. На коридорі почулись якісь швидкі кроки, хтось перебіг попри двері кімнати і знову стало тихо. Кольома наче набрав віддиху в легені, сягнув до кишені, витягнув цигарки й закурив. За хвилину сказав спокійно:

— Засвітіть уже світло, докторе Валлядарес!

Валлядарес мовчки встав і засвітив світло. Прижмурюючи очі, Кольома підійшов до Валлядареса, витягнув руку й сказав щиро:

— Дайте мені руку на пращання, Валлядарес! Ми були вороги, але ми еспанці!

Валлядарес витягнув руку й стиснув руку Кольомі. Дивлячись йому в очі, помалу відповів:

— Я знав уже давно, докторе Кольома, що ви комуніст, я знав теж, що ви ним перестанете бути, як глянете правді в очі. Але тепер, як бажаєте, я служу вам поміччу. Ви завтра вже можете бути у Франції...

Кольома болюче всміхнувся.

— Я знав, що ви мені це запропонуєте, але ви знаєте, що я не прийшов просити вас допомі. Дуже вам дякую за охоту допоміти мені, але якщо я ще буду жити, то я хочу сплатити мій довг Еспанії. Ви знаєте, що сьогодні вночі так звана червона гвардія, чи радше її частина, переходитиме через наше місто?

Валлядарес хитнув головою.

— От і я хочу їх зустріти, докторе! Прощайте!

І доктор Кольома підійшов до дверей.

— Ще одне, докторе! — спинив його Валлядарес. — Чи це ви сьогодні до мене дзвонили?

— До вас? — здивувався Кольома. — Коли?

— Десять-двадцять хвилин перед тим, заки прийшли сюди.

— Ні! — заперечив Кольома.

— Дивно! — сказав Валлядарес. — Хтось дзвонив, але не через централю.

— О, — усміхнувся Кольома, — це зовсім просто. Перевірте лише рурки телефонних дротів. Коли побачите, що в деяких місцях рурка неначе загнута, попробуйте її зняти й побачите, що дріт штудерно злучений. А як маєте при собі найновіший німецький винахід, маленьку коробочку, завбільшки коробки сірників (її теж можете дістати в сотника Генке!) і відповідно получите з собою дріт з коробкою, тоді можете телефоном говорити з ким хочете без получения з централею.

— А, це такий телефон! — догадався Валлядарес.

Кольома відчинив двері на коридор:

— Бачите, — сказав, — таки ви від мене чогось навчилися!

І, усміхаючись, зачинив за собою двері.

9. КІНЕЦЬ АМАЛІЇ

Над маленьким місточком Ріполі зависла гроза. Хоч північна Еспанія була майже вся в руках повстанців і хоч довкруги Мадриду перстеном стояли повстанські війська, їх було занадто мало, щоб опанувати всю країну. Ватаги розбитого босяцтва йшли з міста в місто, грабували, палили, вбивали невинне населення з пімсти, що йому не вдалось захопити владу. Морем залили банди босяцтва необсажені повстанськими військами терени. Кожне місто старалось власними силами організувати оборону, але майже ніодному не вдалось оборонитися, бо в кожному місті з завулків і провулків виходили вночі тіні й, скриваючись між мурами, підкладали вогонь під церкви, монастирі, державні будинки. А коли місто починало горіти з усіх кінців і населення кидалось рятувати своє майно, до міста входили комуністичні добровольці й починалась різня.

Вже кілька днів перед нападом добровольців, для яких разом з босячною ціллю було тільки грабіж і вбивства, місто знало про це, бо багато втікачів з інших міст, які вже впали жертвою вогню і грабежі, сповіщали про це сусідів. Населення втікало, мандруючи в світ за очі, але чимало все таки залишилось, здаючись на волю долі.

Того дня, коли через Ріполі втікали мешканці довкілних міст, несучи тривожну вістку, що ватаги розбитої червоної гвардії розбрились по околиці, мешканці Ріполі, міста, що дотепер не бачило домашньої війни, заврушилились. Що правда, вже від початку революції мешканці Ріполі звикли були до того, що тут і там хтось з мешканців

зникав, що тут і там находили вбитого чи повішеного, що тут і там горіло. Воєнний настрій у місті став щоденним явищем, але ніякого збір-ного нападу дотепер ще не було, міська міліція, зорганізована посадником міста, все таки вдержувала порядок і навіть вночі на вулицях не було чути стрілів. Підгірське містечко Ріполі лежало далеко від поля боїв і коли вряди-годи якийсь літак (звичайно, повстанський) заблукався над містом, то мешканці, хоч і був наказ ховатися, ставали на вулицях і махали до нього привітно капелюхами.

Та вже від кількох днів Ріполі не спало: десь далеко горіли міста й села, червона заграва пожеж щораз більше насувалась на місто, а грохот стрілів переривав нічну тишину. Місто пустіло щораз більше, щораз менше було людей на вулицях, щораз більше крамниць було зачинених і тільки шпиталь Святого Хреста наповнявся раненими, яких привозили довкільні мешканці.

Цього дня, коли по містечку перекотилась вістка, що банди червоної гвардії й босячні наближаються до міста, міська міліція одержала наказ обсадити важніші будинки. Брами усіх домів були вже від 5-ої вечором зачинені, а в деяких будинках, як ратуш і шпиталь, забарикадовані. Біля вікон примістились міліціанти, й ті з мешканців, що залишились у місті. Участь в обороні брали всі: чоловіки, жінки, дівчата, хлопці. Альказар, якого після сімдесятденної облоги визволили повстанці, став для всіх противників комуністів кличем і прапором.

Міліція прийшла теж до монастиря Сестер Горючого Серця і, зажадавши розмови з настоятелькою, просила дозволу розташуватись по келіях монастиря, щоб обороняти його на випадок нападу. Але настоятелька, сестра Елеонора, відмовилась.

— Ми зачинимо брами, але за поміч дякуємо. Допоможіть тим, які більш потребують помочі. Що нам призначив Бог, це й буде, але тут, серед

цих монастирських мурів не можна проливати крові, — сказала рішуче сестра Елеонора, й ніякі намови міліціантів її не переконували.

— Я знаю, — говорила сестра Елеонора, — якою смертю згинули інші наші сестри, й ми тішимось, що зможемо так само віддати своє життя за нашого Бога і, може, коли Бог прийме нашу жертву, переблагаємо Його за гріхи нашої нещасної батьківщини.

Міліціанти відійшли, сестра Елеонора веліла зачинити всі брами й повідомила черниць про своє рішення. Сестрі Терезиті й п'ятьом іншим сестрам, які працювали в шпиталі, веліла лишитися в шпиталю, а всім іншим зібратись у каплиці на цілонічну молитву.

— Там будемо ждати рішення Всевишнього!

Одначе сестра Амалія, якій доручено зачинити браму за сестрами, що пішли до шпиталю, та на всі вікна, які виходили на вулицю, наложити віконниці, по хвилині зголосилась до настоятельки, прохаючи розмови.

Сестра Елеонора, яка була зайнята порядкуванням якихсь паперів, невдоволено спитала:

— Чого бажаєш, сестро?

— Прошу дозволу висповідатись у нашого сповідника, — сказала Амалія.

— Ми ж сповідались тому три дні, сестро! Чи є в тебе внутрішній неспокій?

— Так! — шепнула Амалія.

Настоятелька задумалась. Важко було відмовити, бо всім було відомо, що ця сповідь є сповіддю передсмертною. Але коли вона хотіла дати дозвіл, хтось постукав унизу до брами. Сестра Амалія, що була цього дня дижурною, швидко збігла в долину й глянула крізь решітку: перед брамою стояв о. Лаврентій, парох Ріполі.

— Я прийшов довідатись, що з вами діється, — сказав. — Може вам треба допомоги?

Сестра Амалія відчинила дверці в брамі й повела гостя до розмовниці, а сама, перепросивши його, побігла до настоятельки.

І по хвилині о. Лаврентій почав сповідати всіх сестер. Першою сповідалася сестра Амалія, але сповідь її тривала незвичайно довго. Ніч огорнула місто, коли Амалія встала від сповідальниці і з якимсь небаченим досі ясним виразом обличчя клякнула перед статуєю Богоматері. Помолившись, підійшла до сестри настоятельки, що сиділа в лавці й молилась, та спитала:

— Чи можна приготувати вечерю?

Сестра Елеонора глянула на сестру господиню, яка ждала своєї черги до сповіді й хитнула притакливо головою. Амалія швидко вибігла з каплиці. Коли вона переходила коридором до кухні, в розмовниці задзвонив телефон. Здригнулась і спинилась. Хвилинку вагалась, чи підійти до телефону, але врешті рішилась, увійшла до розмовниці й засвітила світло. Телефон задзвонив удруге. Взяла слухавку.

— Тут станція міліції. Просити до телефону сестру дижурну! — забринів якийсь низький, неприємний голос.

— Дижурна при телефоні, — сказала тихо сестра Амалія. В слухавці чути було голосний регіт.

— Дуже добре! Ти ждала? — спитав.

— Говори швидше! — відповіла Амалія.

— Все приготоване?

— Так.

— На три пронизливі свисти відчиняй браму!

— Так.

— Амуніції вистарчить?

— Так.

— Уважай, бо з нами генерал W і цілий штаб.

— Добре!

— Будь здорова! Прийдемо точно в 1. вночі.

— Добре!

Відложила слухавку, згасила світло й швидко пішла до кухні. Але коли почала приготувляти вечеру, до кухні ввійшла сестра господиня.

— Отець Лаврентій хоче тебе попрощати, сестро! — сказала.

Сестра Амалія без слова вийшла на коридор, де стояв о. Лаврентій у товаристві настоятельки й інших сестер.

Підійшла до нього й, низько нахилиючись, довгим поцілунком припала до його руки.

— Хай тебе Бог благословить, сестро! — сказав тихо. І ще тихше додав:

— Молися за мене!

Усі сестри відпроваджували о. Лаврентія аж до дверей, але сестра Амалія стояла непорушно на коридорі й дивилась у слід за ним, аж поки не зник на закритті.

Поволі сходами пішла до своєї келії, зачинила двері на ключ і відчинила шафу. Сягнула рукою в один ріг шафи, звідки витягнула ключ і заховала його в кишені ряс. Потім замкнула шафу й зійшла до ідальні.

Вечера тривала коротко. Хоч настоятелька старалася розважити всіх, настрої був поважний. Грохит стрілів наближався, коли ж сестри вийшли на город, довкруги було ясно. Горіло десь дуже близько. Всі пішли до каплиці й почали півголосом відмовляти молитви.

Години минали помалу, але невпинно. Манастирський годинник вибив дев'яту, десятую, одинадцятую. Коли пролунало дванадцять ударів, а в декілька хвилин пізніше сильний гарматній вибух стряс містом, сестра Амалія звернулася до настоятельки:

— Я піду поглянути, чи все в порядку!

Сестра Елеонора хитнула головою:

— І віддаси мені ключ від брами.

Амалія витягнула з кешені ключ від брами і віддала настоятельці, а сама вийшла з каплиці.

Недалеко вибухло гарматне стрільно. Пізніше сичіння вогню рознеслось довкруги й якісь дивні тіні затанцювали на мурах монастиря.

Годинник вибив 1. годину.

Сестра Амалія перехристілась, поволі ввійшла в монастир, минула розмовницю й, не засвічуючи світла станула під головною брамою. Спершу пе-

ревірила рукою чи ключ є в замку, а потім почала шукати електричного сучка. Натрапивши на нього рукою, обернулася плечима до стіни, так щоб кожної хвилини могла на нього опертись.

В цій хвилині побачила смугу електричної лампки, яка кілька разів блимнула коридором і почувла тихі кроки.

— Хто це? — спитала гостро.

Смуга вузького світла пробігла стінами, спинилась хвилину на обличчі Амалії і згасла.

— Це я, Валлядарес.

— Пане докторе, зараз ідіть звідси. Ідіть, бо їх тільки що не видко!

Валлядарес підійшов ближче до Амалії.

— Сестро, виведіть сестер з каплиці, бо ви тут усі згинете!

— Сестри не вийдуть! Такий наказ настоятельки. А я залишуся тут.

— Що ви? Я на це ніколи не погоджуся! Ходіть звідсіля!

Сильний свист прoder повітря, а зараз за ним пролунав другий і третій.

— Чуєте? Вони вже тут! Докторе, йдіть, бо я відчиняю двері!...

— Сестро!!

Сестра Амалія, не рухаючись з місця, нахилилась до ключа.

— Я дістала дозвіл згинуті, чуєте? — сказала якимсь здушеним шепотом. — Біжіть до каплиці й замкніть за собою двері! Уже запізно втікати через город!

Ще сильніший свист прoder повітря і біля брами загупало. І знову по черзі два свисти.

Але сестра Амалія ще хвилину пождала, аж доки не почувла легкого грюкоту зачинюваних дверей каплиці. Тоді перекрутила ключ в замку й широко відчинила браму. Смуга червоної заграви впала на коридор.

Кілька чоловіків увійшло в браму, гупаючи чобітьми.

— Тихо! — сказала різко Амалія.

— Ге! Ге! — засміявся якийсь грубий голос. — Тепер нема чого ховатися! А де ж ти так зашилась, що тебе й побачити не можна! Так ти вітаєш старих друзів?

І один із тих, які входили до брами, старався рукою взяти Амалію за підборіддя. Амалія відхилилась і натиснула сучок. В тій хвилині страшний вибух струснув повітрям. Камінна долівка піднеслася догори, мури розсунулися й валилися, брязкіт скла зливався з грюкотом цегли й каміння. Дим і курява заслонила все довкола, а розвалені мури монастиря покрили собою десятки людських тіл...

Пронизливий крик потряс повітрям. Ті, що залишилися ще були на вулиці, перед брамою монастиря, а на голову яких посипалось каміння і скло, почали втікати. А в середині монастиря, в густому пилі з розбитого каміння і цегол, чутно було смертельний стогін і зойки тих, що їх придушило каміння. Щось важке вдарило в голову сестри Амалії і вона на хвилину втратила притомність. Але по якомусь часі очуняла. Десь дуже-дуже далеко, здавалось сестрі Амалії, говорять чи переक्ликаються черниці. Довкруги було темно й задушно. І сестра Амалія почула, що це смерть.

Але як не дивно, на згадку смерті, якої вона так колись боялась, їй тепер зробилось легко і спокійно. Якесь дивне, незрозуміле для пояснення і невідоме їй ближче почуття огорнуло Амалію. Їй здавалось, наче б то Хтось Непереможний, Хтось, для якого немає і не може бути перешкод, прийшов до неї і лагідно, спокійно, велів їй іти за собою. І вона, не знаючи Його, не знаючи, куди заведе цей невідомий їй шлях, так беззастережно повірила Йому, що ця віра, чи радше може вже не віра, але певність принесла їй цілковитий спокій і насолоду. В цьому моменті, придавлена камінням, вмираючи, сестра Амалія почувала якусь насолоду в тому, що її душа покине тіло, покине́ окривляючий світ, покине все те, чим вона жила,

тішилася, боліла й перейде кудись інде, на широкий шлях, звідкіля уже вернутися не можна.

Наче на якій ленті промайнуло все минуле перед очима Амалії. Молодість без батьків, життя в нужді й пониженню, служба у жорстоких хлібодавців, які використовували положення сироти, ночі й дні на вулиці, праця в комуністичних організаціях, там, де скрізь говорено про повновартність і рівноправність усіх людей. І врешті бій із Богом. Цей бій, який вона зводила кожної хвилини, незалежно від пори дня з Тим, про Якого існуванні вона не знала й Якого пізнала щойно тоді, коли її впевнювали всі, що Його нема, що Він є видумкою попів і ченців. І сестрі Амалії нагадався цей момент, коли вона вперше пізнала Бога, цей момент, який став зворотною точкою в її життю; коли вона, вступивши до монастиря з наказу комуністичної партії, цілу ніч простояла на колінах у каплиці перед Найсв. Тайнами і замість молитися, глумилася. І коли над раном вона відходила від престола, побачила, що з кивота вилілась на престіл смужка крові. І кожного разу, коли вона обкидувала Бога найгіршими словами, із кивота стікала кров. Але не тільки з кивота: кров лилась із ран статуї Розп'ятого, кров була на вервиці, кров була на образцях, захованих у молитвеннику. Ох, як довго боролась Амалія! Та вистарчило одне слово: Господи, прости мені! — й кров щезла і від цього часу сестра Амалія, яку ніхто ніколи не вчив молитов, молилась тільки одною молитвою: Господи, прости мені!

Непорушними, безкровними устами прошептала сестра Амалія свою молитву і в цій же хвилині, крізь заплющені очі побачила якесь неземське світло й почула ніжний дотик неначе руки, яка підводила її і тихий, мелодійний голос прошептав: Ходи за Мною...

10. ГЕНЕРАЛ W

Золотий Зуб замовк. Сутінь огортала долину. Вершками гір сонце мандрувало ще на нічний спочинок і червоною загравою заливало густі, темнозелені ліси. Золотий Зуб глядів у далечінь, але очі його були мертві. Мертвим, непорушним було теж його обличчя, на яке червоно-полум'яним відблиском клалось заходяче сонце.

— І що ж далі? — спитав тихо Хуан, що сидів непорушно біля Золотого Зуба, схиливши голову.

— Що далі?... — повторив Золотий Зуб запитання і, хвилину помовчавши, тихо розказував далі:

— Карльос зібрав декілька наших людей і ми пішли добувати тіло Заіри. Довго шукали, бо Чорне озеро стало червоним, як кров... Між десятками порізаних і жахливо покалічених тіл жінок і дітей, ми найшли й Заіру, хоч це вже не була Заіра, тільки якісь кусники тіла, які ми похоронили на цвинтарі.

— Коли Заіру похоронено? — спитав тихо Хуан.

— Саме тиждень тому сьогодні, сумерком, у цьому саме часі. На цвинтарі, крім нас двох, не було нікого більше. Карльос дуже хотів повідомити тебе, але ми не знали, де тебе шукати. Зрештою, ми всі були, як знаєш, у війні...

— Чому кажеш — „були“?

— Були, бо тепер я маю війну тільки з одною людиною, з тією, яка вбила Заіру.

Хуан поволі встав з каменя, подивився на сонце, яке вже зовсім зникло за горами й глухо промовив:

— Чи приймеш мене на спільника, Золотий Зубе?

Золотий Зуб скоса глянув на Хуана.

— Щиро говориш? — спитав.

— Хіба ж ти не знаєш, як я кохав Заїру?

— Знати, то я багато дечого знав, тільки навіщо говорити про це... А врешті, хто, пізнавши Заїру, не покохав її?

— Це правда, — потвердив Хуан.

— Я думав улаштувати вам спокійне й вигідне життя. Мені, волокиті, що ціле життя провів у цих горах, хотілось мати внуків і бачити єдину дочку щасливою. Та, видно, згинуті треба інакше. От я тобі скажу те, чого я ніколи нікому не говорив, але що ти, пізнавши Заїру, зміркував сам: вона була інша, як ми всі.

— О, так! — зідхнув Хуан.

— І мусіла бути така, бо й мати її була інша. Мати не була з нашого роду, а з тих, які погорджують нами. Але пішла зі мною у світ, а я, щоб дати їй те, до чого вона звикла, став пачкарем. Став через кохання до цієї жінки, яка для мене була всім, а по її смерті, бо вона для мене померла, я став пачкарем для Заїри. А тепер я ніщо. Нікого й нічого більш не маю...

Хуан поволі підійшов до Золотого Зуба й поклав йому руку на рамя.

— Маєш мене, Золотий Зубе.

— І тебе не маю. Бо й ти не належиш уже до нас.

— Ні, ти помиляєшся, я належу тепер саме тільки до тебе, а може радше... до себе, — докінчив тихо Хуан.

Золотий Зуб витягнув з кешені цигарку, закурив і почав бавитись сірником, перекидаючи між пальцями.

— Ну, а як ти хочеш попрощатися з... генералом? — спитав по хвилині.

Хуан, витягаючи револьвер з кешені, показав його Золотому Зубові.

— Я хотів попрощатись при помочі цього приятеля, — сказав Хуан, — але після того, що ти мені сказав, перший стріл до нього належить тобі.

Золотий Зуб затагнувся димом цигарки й якось дивно посміхнувся.

— Сховай цю забавку. Це була б занадто легка смерть для генерала. Я придумав іншу...

Хуан сів знову на камінь побіч Золотого Зуба й сховав револьвер до кешені.

— Можеш сказати, яку?

— Зараз. Спершу нам треба вирівняти наші рахунки.

— Не розумію... — шепнув Хуан.

— Так, наші. Ми колись були в одній лаві, але тепер ми вже не є. Ти знаєш, чому я не є, але я не знаю, чому ти хочеш помститись на генералі?

Хуан здригнувся.

— Хіба ж для тебе не є достатньою причиною жорстока смерть Заїри?

— Для мене так, — з якимсь неначе несамовитим глумом сказав Золотий Зуб, — але для тебе?

— Так, ти не знав усього про наше кохання...

— Усього ні, але мені й не треба було усього знати. Заїра була повнолітня й сама знала, що робить.

— ...і ти не знав, — докінчував глухо Хуан, — що я з доручення генерала прочистив йому сюди дорогу, а виконуючи його наказ і виїжджаючи сюди, до „нашого дому“, я просив його опікуватися Заїрою, як мою майбутньою дружиною і він це обіцяв мені, даючи слово комуніста.

Залягла мовчанка. Золотий Зуб востаннє затагнувся цигаркою, кинув її далеко від себе й довго дивився на жевріюче очко, що поволі гасло.

— Слухай, — сказав по хвилині. — Ти інтелігент, тому може й не знаєш, що пачкарі мають інші звичаї, як ви. У нас слова ламати не вільно, а ви між собою ламаєте його, бо від слова може вас звільнити й якась організація, чи якась ідея, чи якась обставина, словом, ви завжди знайдете якусь причину на те. В нас того нема. Вибачай

мені, що я це так одверто тобі говорю, але я теж був колись інтелігентом...

— Ти ним і далі є, — докинув Хуан.

— Ні, не є, і не хочу бути! — гостро відрізав Золотий Зуб. — В тому правда за комуністами, що хто „інтелігент“, той може бути й зрадником і повією і чим хочеш. На все знайде виправдання. Та не в тому річ. Ти молода людина й на своєму шляху стрінеш ще не одну дівчину. Це не є достатня причина зривати з партією тільки тому, що твою любку замордували. Сьогодні вона для тебе любка, а за кілька днів буде інша. Ми всі такі. Інше діло партія, ну, й інше діло те, що ти прохав генерала заопікуватися твоєю, як ти кажеш, судженою. Бачиш, це вже причина, щоб поговорити на розум з генералом, але він викрутиться.

— Він і перед тобою викрутиться, — заглузував Хуан. — Попробуй поговорити з якимбудь комуністом, то й побачиш, як він чудово тобі все витолкує.

— Ні, друже мені він не розтолкує, бо я старий птах. І в мене не тільки з приводу Заїри, але й з приводу... її матері справа з генералом.

— Матері Заїри? — здивувався Хуан. — Адже ж вона, казав ти, померла.

— Для мене померла. Тільки для мене. Але все одно, я її на ганьбу не дам. Та до речі: повторюю, інше діло зі мною, а інше з тобою. І ти передумай, щоб пізніше не шкодував.

— Я вже давно вирішив, — сказав твердо Хуан.

— Раз вирішив, чудово, й нічого більше говорити. Але ти, мабуть, аж сьогодні довідався про смерть Заїри?

— Про смерть сьогодні, але про жахливе потоплення наших жінок і дітей в озері, я довідався вже давніше. І не тільки про те. За цих кілька тижнів, що я тут сиджу, я не був самотній, багато дечого передумав, а ще більше переговорив. Адже ж цим шляхом на Францію йшли сотні тих, які ненавидять комунізму, боялись його, які зневірилися в нього й які все йому віддали, як ти й я.

Вони всі сюди проходили. І мені помалу впала полуда з очей.

— Це інше діло! — шепнув Золотий Зуб.

— А завершила все смерть Заїри.

— Ну, як так, то до діла! Коли надійде сюди генерал?

— Сьогодні перед північчю напевно. Ще перед твоїм приходом був тут кур'єр, який і повідомив, що штаб, хоч не цілий, бо щось трапилось в дорозі, прибуде до нашого дому.

Золотий Зуб почав тихенько сміятися.

— „Щось трапилось в дорозі...“ Еге ж, „трапилось“. Мало бракувало, а було б трапилось і таке, що ми сьогодні надаремно ждали б тут генерала... „Трапилось“... От, мав щастя, та й тільки.

— Ну?

— Манастир Сестер Горючого Серця вилетів у повітря, саме тоді, коли штаб входив до нього, щоб розташуватись у ньому. Та, на жаль, вибух стався заскоро. Частина штабу, що ввійшла була в браму, згнула, але деякі з тих, які стояли перед брамою, вирятувались і втекли. Між ними був і генерал.

— Значить, він має згинути з наших рук.

— Може, невідомо... Ти тут сам?

— Сам. Всіх людей, яких я тут мав, вислав на розстайні стійки.

— Зі мною Карльос. Значить нас троє. Вистарчить. В Карльоса дві запальні бомби, які саме тепер підкладає під дім. Повинен тут зараз бути.

— Думаєш висадити дім?

— Не висадити, тільки спалити. А в ньому спалити всіх разом з генералом.

— А коли будуть втікати через вікна?

— Ми обставимо всі вікна, а їх є тільки чотири і то з одного боку.

— І якби я не пішов був з тобою, то ти мене разом з ними спалив би?

Золотий Зуб подивився на Хуана.

— А чому б ні?!

— Не було б тобі шкода?

— А хіба їм шкода кого? Вони нас навчили так. А чи не замикали вони наших жінок і дітей в домах і, підпаливши дома з чотирьох вуглів, ждали, щоб хтось скакав з вікон і стріляли до нього?

Легкий свист пронизав повітря.

— Це Карльос, — сказав Золотий Зуб і так само свиснув у пальці два рази.

— Ти з ним ще не бачився? — звернувся до Хуана.

— Ні.

Золотий Зуб піднявся з місця, простягнувся аж кості затріщали й звернувся до Хуана.

— Підемо назустріч Карльосові й зробимо як вирішили — сказав Золотий Зуб, але ледве ступили кілька кроків, як із сутені виринула постать Карльоса. Він уважно глянув на обидвох і мовчки стиснув Хуанові руку.

— Готово? — спитав його Золотий Зуб.

— Готово! — відповів Карльос.

Мовчки сходили згори, продираючись крізь хащі. Здалеку майорів ліс чорною плямою, а ген подальше видно було обриси дому. Скрутили ліворуч та, обійшовши довкруги шопу, підійшли до дому.

— Розклад дому відомий усім, так що й не треба нам оглядати його. Річ тільки в тому, де нам найкраще розложитись. Генерал йтиме звідсіль — сказав Золотий Зуб, показуючи на гори, — отже на цьому шляху ховатись незручно. Знову ж двері до дому з цієї сторони, теж незручно. З чим ти получив запальник?

— З порогом дому.

— Значить, за якої пів години після переступлення порогу, дім почне горіти!

— Швидше, — сказав Карльос, — я поляв бензиною підлогу й стіни пивниці.

— Це добре, але це ніяк не змінює ситуації, де нам заховатись.

— А може б у цьому ліску? — спитав Хуан.

— Задалеко.

— Не забувай, Золотий Зубе, що я повинен стрінути генерала — сказав Хуан.

— А, правда! — погодився Золотий Зуб. — Я й забув, що ти єдиний у нас не потребуєш ховатися. І навіть не можеш! От і добре. В такому випадку ми з Карльосом заховаємось у ліску, а ти, Хуане, привітаєш генерала, впровадиш його з почесною в дім і зараз же скочиш до нас.

— Це непотрібне, Золотий Зубе. Ми домовились з курієром, коли генерал сходитиме з цієї гори і перейде потічок, що, як знаєш, відділює лісок від левади, один з його штабу пустить угору ракету. У відповідь на те я теж маю пустити ракету, мовляв, усе в порядку й нічого небезпечного немає. А тепер я піду до шопи, возьму з собою ракету й усі разом пождемо перед ліском на леваді.

— Добре, — погодився Золотий Зуб. — Бери ракету й ходи, бо час не стоїть.

Хуан пішов до шопи, А Карльос півшепотом запитав Золотого Зуба:

— Він певний?

Золотий Зуб витягнув цигарку, закурив і кинув крізь зуби:

— Думаю, що певний, але револьвер держи наготові.

По хвилині Хуан вернувся з маленькою коробкою в руці, всі троє пішли на леваду, де поїдали на траві недалеко чорної плями ліску.

Хуан положився горілиць, заложив руки під голову й, дивлячись на зорі, нагадав собі Зоряне озеро. Так само, як тоді, коли вони вперше сиділи над берегом озера, блищать і моргають зорі, і небо таке ж тихе й спокійне. Тільки Заїри вже немає. Нагадалися йому оповідання Заїри, як то вона хотіла зловити зірку рукою. Щось важке й болюче зацеміло в серці Хуана й неначе якась холодна рука стиснула його горло.

Заплющив очі, стараючись на бачити ні зірок, ні неба. Але вони, здавалося, пробивались крізь повіки до очей, а в ушах бринів голос Заїри: „Я хотіла зірку зловити рукою...“

Хтось торкнув його, вирвавши з задуми. Розплющив очі й побачив нахиленого над собою Золотого Зуба, який з пальцем на устах, наказував йому мовчанку. Хуан спершу не зрозумів в чому справа, але коли побачив, що Золотий Зуб показує рукою на ліс, почав надслухувати. І справді, в нічній тишині чути було якийсь невиразний шерех. Хуан поволі підвівся і почав прислухуватись пильніше.

— Ідуть? — спитав Хуан Золотого Зуба.

Цей заперечливо хитнув головою. Ні, це не генерал, бо генерал знав про прихвильність Хуана й не мав потреби скрадатись. Карльос, що лежав недалечко, підсунувся тихо до них.

— Я піду провідати, — сказав шепотом, — а ви пождіть.

Хуан спинив його рукою.

— Не треба. Я краще знаю околицю. Ви ждiть тут на мене.

Золотий Зуб хитнув головою. Хуан, схилившись, пішов тихою ходою. Уважно проходив через невеличкі кущі, що тут і там росли на леваді, а де була низька трава, повз на руках і колінах, пильно надслуховуючи. Коли вже був недалеко лісу, побачив між деревами тіни. Мигот припав до землі, бо в цьому місці майже не було трави, і ждав. Але не почув ніякого шелесту, ні тіней більше не бачив. Не знав, чи це йому здавалось, чи може дерева кидали тiнь, а може таки справді хтось скривався за грубими тiнями дерев.

Лежав довгу хвилину не ворухившись. Але не завважив нічого, хоч як пильно вдивлявся в ліс і уважно надслуховував.

— Ні, це таки мені здавалось, — подумав. — Врешті хто міг би з цієї сторони надходити? Це ж Франція і ніякий шлях в Еспанію туди не веде. Могли це бути прикордонники, які ненароком сюди зайшли, або військова стійка, що охороняє кордони. Може їм доручили перевірити ці терени, чи хтось із втікачів тут не загосподарився, вони переглянули побіжно й пішли даліше. Якби це

був хтось із підпільників, мусів би йти з протилежного боку. Або хіба раніше надійшов і заховався в лісі...

Лежав даліше, уважно вдивляючись в лісок. З гір надходила мряка, легеньким павутинням обкручувалась довкруги верхків дерев і йшла даліше горою, але ліс вкрився неначе сіткою.

— Ну, тепер то вже справді важко буде когось побачити, подумав Хуан. І не знав чи йти і переглянути лісок, чи завернутись назад. Та коли рішився йти, почув шелест збоку. Миттю обернувся і витягнув з кешені револьвер.

— Тихо! Це я! — почувся голос й по хвилині до Хуана підновз Карльос. — Ти завважив що?

— Ні, — шепнув Хуан, — або що?

— Золотий Зуб казав, що генерал іде.

— Невже? — схопився Хуан.

— Уже виразно чути голоси, — почав говорити Карльос та в тій хвилині, мов на потвердження його слів, нічну тьму збоку пачкарського шляху, що вів в Іспанію, прoderла довга світляна лента, яка розсипавшись мірядами зірок у воздуху, впала вниз. Хуан завернувся назад і, не звертаючи уваги на Карльоса, почав бігти. В бігу витягнув коробку з кешені і витягнув з неї малу в клубочок звинену ракету, розірвав ливочку і викинув вгору. Ясно-зелена світляна смуга прoderла тьму й швидко згасла в мряці. А на протилежному боці замиготіли назустріч Хуанові вогники ліхтарок.

Хуан біг даліше і в бігу кинув півголосом до Золотого Зуба:

— Ждіть біля хати! — добіг до хати, спинився, відсапнув, хвилинку пождав і вже повільним кроком пішов назустріч ліхтаркам, що як блудні вогники мигтіли в нічній темряві.

Коли ліхтарки наблизились, Хуан станув, витягнув свою ліхтарку й замахав нею в повітрі, підносячи високо руку. Перша ліхтарка піднялась теж у повітрі й загойдалась, а за хвилину гурт озброєних людей окружив Хуана. Хуан пошу-

кав очима генерала Валтера й підійшов до нього.
— Усе приготоване як слід, товаришу генерале! — сказав службово.

— Я так і знав кому доручити справу! — відповів усміхаючись генерал і сильно стиснув Хуанові руку. — Молодець! Партія тобі цього не забуде, мій друже! Нам треба довше поговорити, але спершу відпочнемо, правда?

— Прошу за мною! — сказав Хуан, — в хаті безпечно й зможете відпочати.

— А ти приготував мені мою кімнатку, що, друже? — спитав генерал.

— Так товаришу генерале, ця сама кімнатка, в якій ви мене ждали, коли ще були професором.

— О, так, пригадую... — кинув крізь зуби генерал, не виявляючи охоти більш про те говорити. — Але ось познайомся з нашим новим товаришем, правдивим руским „чалавеком“, що приїхав до нас аж з Москви. Зветься він Альоша, приятель він наш щирий. Хоч не знає ще як слід еспанської мови то все таки розуміє все.

Низький, огрядний чоловік, що йшов поруч з генералом, підійшов до Хуана й витягнув до нього руку. У слабому світлі ліхтарок Хуан побачив костисте обличчя, малі очі й приплескуватий ніс. Стиснули собі руки мовчки.

— Думаю, що будете приятелями, ти Хуане, зможеш багато дечого від нього навчитись. Аджеж він із самої Москви приїхав!

Підходили до дому. Хуан висунувся вперед, став на порозі, відчинив двері, і засвітив сірником лампу в сінях. Мужчини почали помалу входити. Останній увійшов генерал і зачинив за собою двері.

— Як думаєш, можна безпечно світити? — спитав генерал Хуана, стоячи під лампою і дивлячись йому уважно в очі.

— Безпечно, товаришу генерале. Я перешукав цілу околицю і не найшов нічого підозрілого. Зараз же розміщу товаришів і щераз перевірю все.

— Не турбуйся! Ми тут собі самі дамо раду, —

сказав усміхаючись генерал, — ти йди з Альошею і перевір докладно все довкруги — по обличчі генерала пробігла легка усмішка, — хоч ми теж без перевірки сюди не прийшли. Альошка майстер на такі речі, що?

І генерал звернувся до Альошки, що цілий час стояв побіч нього, в якійсь незрозумілій для Хуана мові. Альоша щось швидко йому відповів, витягнув револьвер, відсуну безпечник і зертаючись до Хуана, сказав тоном наказу:

— Ходім!

Вийшли обидва надвір. Генерал зачинив за ними двері на гачок. Опинившись надворі, спинились трохи, щоб очі звикли до темряви. Хуанові майнула думка, щоб таки зараз з місця звалити Альошу з ніг, але здержав себе, бо Альоша міг крикнути, а тоді все пропало б.

— Хай це Золотий Зуб зробить або Карльос, треба їм тільки дати знак, що біля мене є ангел-хоронитель, — подумав, а голосно сказав:

— З чого почнемо, товаришу Альоша, перешукаємо лісок чи перевіримо шлях в гори?

Альоша не зрозумів запитання.

— Га? — спитав.

Хуан навмисне ще голосніше спитав (мовляв, мабуть Альоша не дочуває!):

— Куди йдемо? В ліс чи в гори?

Альоша подумав, бистро глянув довкруги й зорієнтувавшись звідкіля вони прийшли, вказав рукою протилежний напрям:

— Туди! — і щераз показав рукою навколо хати.

— Добре! — майже крикнув Хуан і звернув за хату, сподіваючись, що за рогом повинен їх ждати Золотий Зуб або Карльос.

Але за рогом хати не було нікого. Хуан намагався йти якнайближче стіни, щоб залишити Золотому Зубові й Карльосові якнайбільше місця, але Альоша, не в тім'я битий, торкнувся Хуана дулом револьвера й показав на леваду:

— Ліпше поле, ширше, безпечне.

— Добре, — гукнув Хуан і відійшов від стіни, але Альоша знову спинив його:

— Не кричати! Небезпечно! Я чую!

— Де вони ділися? — подумав у відповідь Хуан і незаметно обернув у руці револьвер ручкою в долину, тримаючи за дуло. — Хіба треба буде самому шльопнути!

Йшли далі, наближаючись до ліса, трава під ногами погустішала, і коли переходили поміж кущів, Альоша наче б посовгнувся і поки Хуан успів піддержати, він лежав уже на землі. Здушений стогін свідчив, що це вже був передсмертний звук.

— Добра робота, — промовив стиха Золотий Зуб, піднявшись з землі. Карльос теж піднявся, витер ніж об полу плаща нерухомого вже Альоші й якось любовно промовив:

— Цей ніжик ще мене ніколи не зрадив!

— А тепер до дому, хлопці, не розбалакуйтесь, — кинув Золотий Зуб.

Завернули втрійку й обережно підійшли під браму. Хуан тихенько засунув залізні штаби. Крізь зачинені віконниці пробивалось мляве світло з кімнати нагорі.

— Я стоятиму проти дверей, — сказав Золотий Зуб, — ти Карльосе праворуч, біля вікон кухні, а тобі Хуане залишаю вікно генералової кімнатки. Ти був у нього?

— Так! — шепнув Хуан, — був.

— Де є вікно пивниці? — спитав Золотий Зуб.

— Під вікном горішньої кімнати, але я його заложив дошками, — відповів Карльос.

— Зажди хвилинку тут, Карльосе, а я піду подивитись з Хуаном туди — сказав Золотий Зуб.

Обійшли ріг хати: вгорі крізь віконниці видно було слабе світло й чути якісь невизначні голоси. Але коли заглянули через щілини дощок до пивниці, там було темно.

— Це добре, краще як вогонь захопить їх у сні, — сказав Золотий Зуб.

Та ледве Золотий Зуб це сказав, як нараз глу-

хий гук стряс будинком, шиби задзеленькали, а з півниці почав видобуватися густий дим і всі світла погасли в кімнатах будинку.

— На місця! — крикнув Золотий Зуб і хотів бігти до дверей, та в цій хвилині побачив, що з вікна генералової кімнати вилетіла з грюкотом віконниця і в слабому відблиску вогню, який тут і там пробивався крізь дерев'яні стіни, появилася на підвіконню постать генерала.

Золотий Зуб націлився з револьвера, те саме зробив і Хуан, але в цій хвилині почули пронизливий жіночий голос:

— Дітто, стріляй, стріляй, бо він втече!

Грюкнуло три стріли, але генерал великим лужком скочив у темінь і зник. Не звертаючи уваги на втечу генерала, Золотий Зуб і Хуан обернулися позад себе й побачили жінку, що стояла побіч якогось чоловіка, який стрілив у темінь за генералом.

Жінка припала до Золотого Зуба й вхопила його руками за рамена.

— Дітто, біжи за ним, біжи! Він втече! Дон Педро! — звернулася швидко до чоловіка, що стояв побіч, — біжіть за ним, чого ви стоїте?!

— Що це — подумав Хуан, — звідкіля в цій жінки голос Заїри?

Між тим вогонь обняв уже цілу хату, Карльос з другого боку безпереривно стріляв. Золотий Зуб не рушався. З револьвером в руці стояв проти жінки й мовчки дивився в її обличчя. З горючої хати лунали жахливі крики й прокльони. Зачинені в хаті люди розвалювали віконниці й бічні двері хати, але попадали під кулі.

Золотий Зуб поволі сховав револьвер, узяв за спокійну руку жінки й поволі промовив:

— Успокійся, Мануеле. Успокійся! Ходи звідси, бо це не для тебе. Ми його ще зловимо, будь певна. Він живцем з наших рук не вийде. Ходім звідси, ходи Хуане! — Це... мати Заїри... Мануеля дель Кастро.

11. СОТНИК ГЕНКЕ

Сотник Генке допив чорну каву й глянув на ручний годинник: добігала 2. Кивком руки закликав кельнера, заплатив і вийшов. В цьому часі рухлива й галаслива одна з головних вулиць Варшави, Кракіське Передмістя, була відносно тиха. Це була обідова пора, тому на вулиці можна було де-не-де зустріти людину, яка спішилася. Інші прохожі йшли повільно, розглядали вистави, приставали, поздоровляючи й не поспішаючи, хвиля людей перекочувалась в одну, то в другу сторону.

Вийшовши з каварні, сотник Генке завернув у бічну вуличку, перейшов на сторону непаристих чисел і під ч. 24 побачив здалеку табличку з написом: „Пенсіонат Ядвігі Побжескей“. Оглядаючись, чи хто його не слідить, Генке перейшов вулицю, відчинив браму й увійшов до сіней. Була це чиста, гарна, але стара будова. Сотник став збоку брами, схилився й почав поправляти собі шнурівки в черевиках, а при тому зиркав з-під лоба на браму, чи не появиться на скляних шибках брами якась тінь. Але за ним ніхто не слідив. Вичекавши довгу хвилину, сотник пішов сходами нагору, на перший поверх. І коли міські годинники відзвонювали другу, сотник задзвонив до дверей пенсіонату. За хвилину вийшла молоденька дівчина в білому фартушку й зальотним очіпком на голові, з-під якого визирало ясне волосся, відчинила двері й, мило усміхаючись, спитала:

— Чим може служити?

— Я хотів би говорити з паном фан Грехтенном, — сказав по-польськи, здіймаючи капелюх, сотник Генке.

— Прошу дуже, прошу ближче, — кивнула головою дівчина й вказала рукою на кімнату ліворуч. — Я зараз попрошу пана фан Грехтена.

— Дякую, — вклонився сотник і ввійшов до кімнати. А дівчина зачинила двері й пішла коридором у глибину мешкання.

Генке поклав капелюх на крісло й обкинув зором кімнату: це був сальон у старому стилі колишніх польських дворів. Важкі, оксамітні багряні завіси висіли над вікном, приглушуючи денне світло. У лівому кутику стояв такий же багрянний гарнітур широких, вигідних фотелів і софа, а між ними округлий стіл. В другому кутку стояла осклена шафка з різними порцеляновими цяцьками. А праворуч стояв великий фортепіан, накритий багряним покривалом.

— Ну, й вибрав собі Крузенштерн квартиру, хай йому біс! — усміхнувся до себе Генке, і в цій же хвилині почув позад себе голос:

— Велкам, сер, ін де Поленд!

Генке обернувся, хотів щось сказати й замовк, наче йому мову відняло: перед ним стояв Крузенштерн, його старий знайомий, але він був не подібний до себе. Із стрункого, середнього росту чоловіка зробився огрядний, присадкуватий, із добродушними вусиками добродій, який крізь окуляри дивився на нього добряче й ласкаво усміхався.

— Це ти, чи не ти? — витягаючи обидві руки до нього, промовив Генке.

— Я! — відповів щиро Крузенштерн, — я! Твій старий знайомий, купець із Голяндії фан Грехтен, на якому, одначе, як бачиш, купецьке ремесло сильно відбилосся.

— Дуже сильно, — зареготався сотник Генке, а Крузенштерн, потягаючи його до себе, шепнув на вухо:

— Ану, діткнися мого живота...

Генке діткнувся рукою живота Крузенштерна і ще сильніше зареготав; на животі була тверда подушка.

— Ходім до моєї кімнати, там собі побалакаємо, — сказав Крузенштерн і, беручи Генке під руку, повів його коридором до кімнати.

— Та ж ти тут живеш, як благородна дівця, — сказав Генке, зачиняючи двері за собою і оглядаючи малу чисту кімнату з фляконом квітів на столі та білими фіранками на вікнах.

— А чи це все не пасує до мого вигляду? — спитав усміхаючись Крузенштерн і здійняв окуляри. — До ношення цього скла ніяк не можу привикнути, — сказав, сідаючи на крісло.

Генке розсівся вигідно на другому кріслі й закурив.

— А може б ти ще скинув оцей свій пас?

— На жаль, це вже довша операція, а я вже звик до нього. Але не про це я хочу з тобою балакати. Ти одержав повідомлення про мій приїзд?

— Так, тиждень тому, але причина твого приїзду мені невідома, — сказав Генке й оглянувся довкола. — Але чи твої стіни вух не мають?

— Ні, можеш бути спокійний. Я і вибрав саме цей пенсіонат, куди тільки поміщики заїжджають. Уже з обставови бачиш, що це повітря з минулого століття.

— Еге ж, бачу, і мушу сказати, що твій вигляд дуже пасує до цих рямок.

— Можливо, але справа не в тому. Маю до тебе пильне діло, мусиш мені допомогти. Але не так, як сотникові Чаморро, що вів літак генерала Молі — усміхнувся легко Крузенштерн.

— Ех, не нагадуй мені цього! Це один із моїх чорних днів в Іспанії!

— З якої речі? Тому, що ти не мав можливості остерегти генерала Молю, щоб він не пускався в дорогу, з якої немає вороття?

— На жаль, між нами кажучи, я мав можливість остерегти генерала, але сам не вірив у те, що на нього готує хтось атентат. Та ж він мав найкращу охорону, яку тільки можна було найти тоді: охорону двох багряних рож.

— Не розумію. Що це за охорона?

— Це знак, а радше назва підпільної еспанської монархістичної організації. Знаком порозуміння є в них дві багрянні рожі.

— Взимі незвичайно коштовний знак порозуміння... — заглузував Крузенштерн.

— О, не в Еспанії, автім, туди належать тільки багаті люди, що можуть собі на такі романтичні історії дозволити. Але не в тому річ! Я завірив цій організації, бо в нас були з нею звязки, ну й завівся.

— Так. Це був один із невдалих наших кроків.

— Ти це дуже дипломатично кажеш, „наших“. А це була тільки моя помилка. Взагалі мені в Еспанії не щастило. Командант повстанців генерал Моля гине, розбиваючись літаком об горбок...

— Який горбок? Та ж це була висока гора, — перебив Крузенштерн.

— Висока гора! — знизав плечима Генке. — Двадцятп'ять миль від Бургос — висока гора! От, звичайний горбок і нічого більше! Але треба було чимсь виправдати смерть генерала повстанців і чільних старшин його штабу. Тому й писалося: гора. А дальше: властивий командант комуністів, ославлений генерал W, поляк, втік безслідно...

— Дозволь, — перебив сотникові Крузенштерн. — Я саме в цій справі приїхав до тебе...

— Ех, — махнув рукою Генке, — з перспективи нашого 1939 року ціла ця еспанська авантюра виглядає, як якась невдала театральна імпреза!

— О, з цим я рішуче не погоджуюсь. По-перше тому, що москалі переконались, що революцію в кожній країні треба робити інакше й революційно-комуністичні кличі треба змінити відповідно до вдачі, потреб і зацікавлення даного народу, по-друге, коли дана держава складається з різних племен чи народів, тоді треба застосувати зовсім іншу тактику, а не таку, як в Еспанії в відношенні до басків і катальонців, і врешті по-третє всі чільні становища мусять бути обсажені чужими людьми, а не людьми даної країни. Чого ж хочеш більше? Лекція добра, корисна й конечно

потрібна. Еспанія перемогла комунізм, але лежить обезсилена. В новій війні, яку тепер починаємо, вона не зможе взяти участі, бо ще довго буде вилизувати свої рани, і тільки від нашого фюрера буде залежати, чи ми їй допоможемо, чи ні, значить, оплатилось, чи ні? Але я не про те хочу говорити! Хай Рібентроп цим мучиться, наше завдання інше. Я приїхав до тебе з дуже важним дорученням від адмірала Канаріса.

— О, — здивувався Генке й випрямився в кріслі.

— За пів години, тобто в 3. годині, ти мене, як необізнаного з Варшавою чужинця, маєш завести до підсекретаря Врубки, твого дуже доброго знайомого від чарки.

— Так.

— Чому ти військовий відпоручник німецького посольства, а не голяндського? Зовсім просто, ми знайомі з тобою ще з того часу, коли ти був секретарем консуляту в Амстердамі, звідки я походжу.

— Так.

— Коли ти мене представиш підсекретареві Врубці, як свого друга, я йому запропоную сьогодні провести з нами вечір, бо ж я незнайомий з нічним життям столиці. Ти скажеш, що всі кошти береш на себе, я запротестую і т. д., і підчас того буде телефон до Врубки. Врубка нас залишить самих, ти вийдеш до вітальні й будеш пильнувати, щоб ніхто не ввійшов до кімнати підсекретаря, яка має тільки одні двері.

— Так.

— Згодом я тобі скажу, що робитиму далі, чи мені, а радше нам, вдасться викрасти те, що треба. А як не вдасться сьогодні, то мусить вдатися завтра. Це одне. А друге, як тільки я матиму потрібні речі, ти поїдеш до Галичини.

— Я? Та ж я не знаю добре української мови.

— Не шкодить, а навіть краще буде, як ти зовсім не будеш вміти говорити, бо біля тебе буде постійно перекладач чи перекладачка, німка з Берліна, якої батько був українець, а мати прусачка. А ти будеш чоловіком панни Ельзи.

Генке оперся об спинку крісла і з глумливою усмішкою глянув в очі Крузенштернові.

— Ще чого доброго, скажеш мені, щоб мою дочку з подружжя з панною Ельзою, завтра подружити зі сином князя Віндзору!

— Не виключене, Генке, не виключене, — засміявся Крузенштерн. — Найважливіше: темпо! Отже не тратьмо часу, ти вже все знаєш, то ходім.

— Так! Я тепер справді все знаю!! І щераз стверджую, що від коли я опустил Вашингтон, від тоді ніщо мені не вдається.

— Не шкодить, одне не вдалось, то друге вдасться, тільки спокійно й уважно! Ходім!

Крузенштерн пропустив Генке наперед, замкнув кімнату на ключ і зійшов з Генке сходами вниз. Відчиняючи браму на вулицю, Крузенштерн пильно оглянув вулицю з обидвох сторін і пішов з Генке праворуч.

— Ти, розуміється, приїхав у торговельних справах, що? — спитав подорозі Генке Крузенштерна.

— Так. І для Польщі дуже корисних. Я певен, що ми вже сьогодні вечером підпишемо контракт, який увійде в силу 1. січня 1940 року, тобто тоді, коли Польща напевно вже не буде існувати.

— І тому ти годишся й підписуєш все?

— На вісімдесят відсотків у користь Польщі... — відповів Крузенштерн і задержав порожню таксівку.

Кілька хвилин перед третьою входив Генке з голландським купцем фан Грехтенем до приймальної підсекретаря міністерства торгівлі Врубки. Зголосились у секретаря, особистого знайомого Генке, молодого доктора прав Ленцкого.

— Я вже зголосив вас, пане сотнику, й секретар зараз вас прийме. Він тепер диктує секретарці панні Мілі звіт.

— А, якщо там панна Міля, — заявив поважно Генке, — то ми готові ждати навіть кілька годин. Доктор Ленцкі тихо засміявся.

— Одначе я думаю, пане сотнику, що якби

панна Міля знала, що ви тут, вона б скоріше вийшла з кімнати шефа.

— Не говоріть цього голосно, пане докторе, бо мій старий друг фан Грехтен готов справді подумати, що панна Міля закохана в мене.

— Будь спокійний, — впевнив Крузенштерна Генке, — я тебе занадто добре знаю, щоб міг повірити в це.

Всі три засміялися. В цій хвилині відчинилися двері і з кімнати підсекретаря вийшла молода чорнявка з коротким, підстриженим волоссям і великими чорними очима. Побачивши сотника Генке, приємно всміхнулася, подаючи руку, яку він галянтно поцілував.

— Дозвольте вас познайомити, панно Мілю, з моїм старим приятелем з Голандії, паном фан Грехтеном, людиною цифр і голандських гульденів.

— Сквернецька! — представилась Міля, подаючи руку фан Грехтенові. — Дуже приємно вас пізнати. Прошу, панове, заходьте, пан секретар вас жде.

Генке і Крузенштери ввійшли до кабінету підсекретаря — просторої кімнати, з шафами повними книжок і актів попід стінами, з письмовим столом посередині, заваленим паперами й листами. За столом сидів малий, товстенький добродій з пухким обличчям і масною усмішкою. Побачивши входячих, встав і поважно вийшов назустріч.

— Пане секретарю, дозвольте вам представити мого старого друга, ще з часів молодости й дружби в Амстердамі, директора фан Грехтена, про якого ви вже, мабуть, знаєте, в якій цілі він прибув до вас.

Підсекретар Врубка щиро привітався з гістьми.

— Знаю, знаю, — почав швидко говорити, розкладаючи руками, — сідайте, панове, дуже тішуся, що вас бачу, тимбільше, що й пан директор фан Грехтен прийшов у вашому товаристві, пане сотнику, бо і в мене до вас маленьке діло . . .

— А не менше діло знов і в мене до вас, пане секретарю, — докинув Крузенштерн.

— І це знаю! Ого, ми все знаємо, — усміхнувся Врубка, закурюючи. — Я читав уже вашу оферту, пане директоре, і прийняв її без застережень. Щоправда, часи сьогодні неспокійні, ми стоїмо, мабуть, напередодні війни...

Генке сумнівно похитав головою.

— Сумніваюся, — сказав поважно.

— Я теж сумніваюся, — заговорив швидко Врубка, — навіть дуже сумніваюся, просто не можу повірити в те, щоб фюрер поважився напасті на нас, це було б безглуздя. Але якби навіть так і сталося, то за вислід війни я зовсім спокійний. І тому я сказав сьогодні панові міністрові, що ми можемо спокійно підписати з вами контракт на згадані доставки. Тільки з пропозицією число три я радив би...

— Вибачте, пане секретарю, — перебив сотник Генке, — дозвольте кілька слів.

— Прошу дуже, пане сотнику, — відповів швидко Врубка.

— Ми не хочемо вам забирати цінного часу. Проект мого приятеля, як бачу, вимагає ширшого обговорення. І тому я хотів би запропонувати стрінутись сьогодні на вечері і спокійно обговорити всі справи. Звичайно, прошу я, тимбільше, що мій друг уперше в Варшаві і я хотів би показати йому наше місто. А хто знає його краще від вас, пане секретарю?

— Це правда, пане сотнику, бо я старий варшавяк!

Крузенштерн легко вклонився.

— Якщо дозволите, пане секретарю, то я прилучуюсь до прохання мого приятеля і прошу вас бути моїм гостем.

— Дуже радо, панове, з приємністю, — усміхнувся Врубка, — тільки ж це я повинен вас гостити, бо ви є моїми гістьми.

— Рішуче ні, — заперечив живо сотник Генке, — сьогодні вечером ви є моїми гістьми. А далі

побачимо. Ще буде підписання контракту, або не підписання...

— О, це ні, це ні! Контракт уже якби підписаний, нам треба узгодити тільки...

В цій хвилині задзвонив телефон.

— Вибачте, панове, на хвилину, — сказав Врубка й узяв слухавку.

— Прошу... Так, прошу дуже... Зараз?... Добре, добре... Акт?... Так, акт є в мене... так, прошу дуже... вже йду...

Врубка відложив слухавку, пошукав на столі якогось акту і справився йти.

— Вибачте мені, панове, хвилину, я зараз вернусь, пождіть, будь ласка...

— Прошу дуже, пане секретарю, — погодились гості, і Врубка, ще раз вибачаючись, швидко вийшов з кімнати.

Сотник Генке підбіг до дверей, хвилинку пождав і, кивнувши рукою Крузенштернові, вийшов до ждальні, зачиняючи двері за собою. Крузенштерн залишився сам.

В ждальні не було нікого. В секретаріаті, що побіч ждальні, чути було стукіт писальної машини і якісь голоси. Генке став перед дверима, що вели до кабінету, витягнув цигарки й закурив, а потім підійшов до стола з попельничкою. В тій хвилині з секретаріату вийшов д-р Ленцкі з якимсь папером у руці й переходячи через ждальню побачив Генке.

— Ви бажаєте чогось, пане сотнику? — спитав, підходячи до Генке.

(— А щоб тебе молотило! — подумав сотник і мило усміхнувся:)

— Вас бажаю, дорогий докторе, саме вас, — заговорив швидко Генке й сердечно взяв Ленцкого під руку. — Шеф вийшов на хвилину, бо хтось його покликав, а я користаю з нагоди і хочу з Вами поговорити в одній справі, — і сотник Генке, підводячи Ленцкого до вікна, стукнув легко, ніби випадково, ногою в двері до кабінету підсекретаря.

— Справа така, — говорив Генке далі, — що мій приятель фан Грехтен хотів би трохи забавитись. Я вже ходжу з ним і сюди і туди, але я хотів би попросити вас і панну Сквернецку вибратися з нами кудись забавитись. Згода? Маєте охоту, я дуже прошу. Забавимось і повеселимось разом, а фан Грехтен буде дуже тішитись.

— З найбільшою приємністю, пане сотнику, тільки я не знаю, як наш шеф...

— О, це вже полагоджена справа. Сьогодні вечером виберемося...

В тій хвилині до ждальні ввійшов якийсь чоловігтя і скорим кроком попрямував до дверей кабінету.

— Саме тільки цього бракувало! — подумав сотник і нахилився до уха Ленцького:

— Стримайте цього добродія, пане докторе, — сказав Генке, — бо шефа нема.

Доктор Ленцкі підійшов до мужчини.

— Нема шефа, пане раднику, пішов до міністра.

— Ага, — сказав цей задержуючись, — то передайте йому цю течку, і коли він познайомиться з актами, хай мене повідомить.

— Добре, пане раднику, — сказав Ленцкі і знову підступив до Генке.

— Отже вертаючись до попереднього, — продовжував Генке перебиту розмову, — сьогодні вечером ми підписуємо контракт. Я це говорю вам довірочно, але ви знаєте, що я перед вами не маю тайн.

— Я вам щиро вдячний, пане сотнику, за ці слова і якщо так, то я думаю, що ми з панною Мілею можемо бути тільки вдячні за те пану фан Грехтенові...

— Знаєте що, докторе, а якби ви так поговорили з панною Мілею.

— Зараз?

— Зараз, поки шефа нема.

— Добре, заждіть, я зараз поговорю, — погодився Ленцкі і пішов швидко до кімнати секре-

таріяту. А коли він зник за рогом стіни, Генке всунув голову в двері до кабінету й сказав півголосом:

— Як будеш готов, вийди!

— Єс! — почувалась відповідь.

Генке знову замкнув двері й помалу пішов у напрямі секретаріяту. За хвилину вийшли Ленцкі й панна Міля, і Генке швидко підійшов до них.

— Панна Міля погоджується йти з нами на гулянку, пане сотнику, тільки питається, коли це має бути, бо вона не завжди вільна, — заговорив Ленцкі.

— Тут рішають пані, і ми завжди до послуг, — сказав, кланяючись, Генке. Втім з кабінету вийшов Крузенштерн і підійшов до товариства.

— О, я так і знав, що мій приятель зараз знайде собі приємне товариство.

— Атож, це я власне для тебе роблю. Вибиремось на вечірню забаву, познайомишся з нічним життям Варшави.

— О, дуже тобі дякую друже. Отже коли вибираємося?

— Панна Міля має голос! — сказав Генке.

— Вибачте, — усміхнулася Сквернецька, — я тут ні при чому, то пан директор рішає.

— Ні, ви рішаєте, панно Мілю, — сказав рішуче Генке.

— Очевидно, що ви рішаєте, мадам, — potwierдив Крузенштерн.

— В такому випадку може післязавтра? — спитала Міля.

— В четвер?

— Так.

— Знаменито! Де стрінемось?

Заки вирішили це питання, надійшов Врубка.

— О, панство тут! Вибачте, що я так забарився, але це якась чудасія. Пане докторе, — звернувся Врубка до Ленцкого, — чи це через ваш телефон кликав мене міністер?

— Ні, пане шефе, — заперечив Ленцкі.

— Дивно! Хтось жарти затіває! Ну, нічого, по-

бачимо потім, а тепер панове, заходьте до мене. Маю надію, що ви не дуже нудились.

— О, ні, доктор Ленцкі й панна Міля дуже нам уприємнили час. Автім, це й так недовго тривало.

— Заходьте, панове, і сідайте. Про що ми говорили?...

— Пане секретаре, вибачте, але ми не будемо забирати вам часу. Якщо ваша ласка, то сьогодні вечером стрінемося й поговоримо спокійно. Ми бачимо, які ви зайняті й було б гріхом вас ще тут мучити. В мене є відпис контракту, я візьму його зі собою і вечором його обговоримо. Так буде найкраще, правда? — сказав Крузенштерн.

— Як бажаєте, панове! Я справді сьогодні дуже зайнятий, тому краще буде стрінутися вечором. А коли і де?

— Може в Брістолю, пане секретарю, дев'ята вечором.

— Добре, я дуже радий! В такому випадку жду вас в дев'ятій в Брістолю — сказав Врубка. — І щераз впевняю вас, пане директоре, що контракт якби вже підписаний, — додав Врубка, стискаючи руку Крузенштернові. — До побачення, пане сотнику, бувайте здорові!

Підсекретар Врубка відпровадив гостей до дверей. Коли вони йшли через ждальню, назустріч їм ішов до кабінету з течкою Ленцкі. Генке підступив до Ленцкого й сказав:

— Година 6-та післязавтра у Люрса, добре?

— Так, пане сотнику, прийдемо з радістю!

Вийшовши з міністерства, Генке поглянув на годинник. Вказівки показували за 10 5-ту.

— Хотілося б щось зїсти, — сказав Генке до Крузенштерна.

— То хіба в мене, — заявив Крузенштерн, — ось таксівка, сідаймо й їдьмо. Ти трохи втомлений?

— А ти вдоволений? — спитав у відповідь Генке.

— Дуже, — відповів Крузенштерн.

Висівши з таксівки, пішли поволі до пенсіо-

нату. Відчинила та сама дівчина.

— Панно Маню, — звернувся до неї Крузенштерн, — ви вже, напевно, по обіді.

— Так, пане директоре, вже всі обідали.

— То будьте ласкаві подати нам обід до моєї кімнати.

Панна Маня хитнула головою і метнулась до кухні, а панове ввійшли до кімнати. Генке кинув капелюх на ліжко, підійшов до вікна й пильно дивився на вулицю.

— Помічаєш щось? — спитав Крузенштерн, миючи руки.

— Ні, — відповів Генке.

— А про що думаєш?

— Думаю про виїзд до Галичини.

Крузенштерн засміявся.

— Говориш таким тоном, якби ти мав виїхати щонайменше до північної Африки.

У двері застукала панна Маня і внесла пляшку наливки й закуску. Накрила стіл і тихенько вийшла.

Крузенштерн обтер руки рушником і почав наливати чарки.

— Ну, Генке, на твоє здоров'я!

Генке підійшов до стола.

— На здоров'я, але ти мені ще не сказав про свої лови, — сказав піднімаючи чарку.

— Правда, — погодився Крузенштерн, — зараз і скажу. Оце, бачиш, замість одної рибки, я зловив дві. Я не тільки успів відфотографувати потрібний мені документ, але й світлину родини нашого друга й приятеля підсекретаря Врубки.

— Родину? — здивувався Генке. — А навіщо тобі його родина?

— Якби ти бачив цю світлину, то напевно з присмністю сховав би її собі. Уяви собі тільки: пан Врубка, пані Врубка, сестра пані Врубки й чоловік сестри пані Врубки, всі в купелевих одягах над морем.

— Ну, й що тут цікавого? — спитав Генке, піднімаючи чарку.

— Бачиш, я також так думав, якби не підпис: „Коханому швагрові Олександрові (тобто нашому другові, пану підсекретареві) відданий В. Сверчеський...“

— Фі-і-і-в, — засвістав здивований Генке й поклав налиту чарку на стіл.

— Атож! — сказав спокійно Крузенштерн. — І я хотів би з цієї світлини зробити подарунок одній нашій спільній знайомій, яка повинна в найближчих днях приїхати до Варшави, тим разом як довірена Інтелідженс Сервісу.

— А як вона зветься?... — спитав поволі Генке.

— Мануеля де Кастро, — відповів Крузенштерн і цокнувся чаркою з Генке.

12. В ГАЛИЦЬКОМУ СЕЛІ

Широко розкинене село Дугова спало вже твердим сном, коли парох села о. Ширський вийшов на веранду свого дому й уважно наслухував. В селі було спокійно й тихо й ніде не видно було ніодного промінчика світла, тільки зорі мигтіли на темно-блакитньому небі. Ніч була досить видна, хоч місяця не було. Отець Ширський зійшов сходами вниз і пристанув на подвірю. Та в тій хвилині почув з кімнат жіночий голос:

— Левку, застудишся, візьми на себе нагортку. — Це був голос його сестри Галі, що була тут по смерті його дружини за господиню. Але о. Ширський не слухав. Він ступив знову кілька кроків і знову спинився, наслухуючи. Але всюди було тихо-тихо, навіть собаки не перегавкувалися. Тільки тихе скавуління почув о. Ширський біля своїх ніг, і щось вогке й холодне лизнуло його по руці.

— Тихо, Бриську, тихо, — сказав отець і пригорнув до себе великого чорного пса. — Уважай, дивись чи не йде хто до нас.

Брисько завиляв радісно хвостом, присів і підніс голову догори, вдивляючись в свого господаря.

— Ірко, — почувся знову жіночий голос з кімнати, — винеси татові нагортку, а то замерзне.

Брисько звернув голову вбік відчинених дверей веранди, звідкіля виходив голос, і слухав.

— Ти не там слухай, Бриську, бо там нічого нема, але слухай тут, і дивись на гостинець, чи не йде хто до нас, — сказав о. Ширський до со-

баки, але зараз почув на веранді легкі кроки, і жіночий голос:

— Татку, прошу одягнути загортку, бо надворі холодно. — Висока струнка дівчина зійшла з веранди й подала о. Ширському плащ. Брисько радісно завияв хвостом і в підскоках підбіг до дівчини, намагаючись лизнути її по обличчі.

— Та що ти Ірко, я зараз іду до хати. От вийшов на хвилину послухати, чи Ромко не йде.

— Та де там Ромко, — промовила спокійно дівчина, — навіть якби він і приїхав о 10., що тепер зовсім неможливе, бо ми знаємо як тепер ходять поїзди, то він ще не міг би бути дома. Зі станції треба найменше годину йти додому, а тепер заледве пів одинадцятої. Може поїзд тільки що зі Львова виїхав...

— А, що ти таке говориш. Та попівночі хіба не прийде.

— Та чому не прийде, він же дорогу знає, будьте спокійні.

— Та як тут бути спокійним, коли такі неспокійні часи. Ех, які тепер люди. Просив я Побережного виїхати на станцію... Ніч ясна, нічого йому не сталося б, але де тобі, не поїде, боїться. Ех, що за люди настали.

— І добре зробив, що не поїхав. Хоч у нас советського війська і немає, але большевицькі банди є всюди. Вхопили б не так його, як його коні, а він потім домагався б у нас відшкодування. Тепер такі часи, що краще не ризикувати. Зрештою Ромко йде не сам, з ним іде й Ілько, а він теж не хлопчак. Перейдуть коло греблі навпростець і без клопоту за якої пів години будуть дома.

О. Ширський глянув з-під лоба на дівчину і сказав наче до себе:

— Дивна якась та сьогоднішня молодь.

— Чому татку? — спитала з легкою ноткою здивування дівчина.

— Ти так говориш, якби Ілько був зовсім чужа для тебе людина, а це твій майбутній чоловік. Якби твоя покійна мати чула, як ти говориш, то

напевно була б згіршена, що ти так байдуже говориш про свого судженого.

— Ні, татку, не те, я тільки спокійна за нього, бо знаю його добре і маю до нього повне довіря.

— Чи ви вже не маєте обидвоє де балакати, а саме тут надворі? Хочете обидвоє перестудитися й захворіти? А хто буде коло вас ходити? Ідіть до хати, це вам не літо.

— Та надворі не так дуже й холодно, як тобі здається, Галю, — виправдувався о. Ширський, але сестра не дала йому багато говорити:

— Дуже, чи не дуже, але холодно, і це ще безрезень, зрадливе повітря, треба вважати, ідіть негайно до хати.

О. Ширський погладив Бриська, глипнув чомусь на зорі, що блистіли на небі ярким світлом, і важко зідхнув.

— Ну, то ходім Ірко, може тета має рацію. Але перед північю ледві чи можна сподіватись хлопців, сказав о. Ширський. Вийшовши на веранду й зачинивши двері, він простягнув до сестри свої руки: — Ну, дивися, руки в мене зовсім теплі, будь спокійна, не замерзну.

— Ти завжди думаєш, що тобі ще двадцять років, — говорила йому сестра, йдучи до їдальні. — А як захворієш, то хто тебе буде лікувати в такі часи?

— Ну, ну, заспокійся, не захворію, все буде в порядку. Журюся Ромком, як він зайде додому, сама знаєш, які тепер часи, всюди якісь банди потворилися, а він хлопчина молодий...

— Молодий, то правда, але не дурний, може розумніший за нас всіх отут... Він краще знає про нас у Львові, ніж ми тут самі про себе.

— Та це правда, що знає, але що з того, коли тепер такі непевні часи настали. А ти кого післала до о. Ткачука, Ірко, — звернувся він уже до дочки.

— Гаврилка.

— А, Гаврилка, то добре. Аби вони тільки щасливо прийшли. Але я взагалі не розумію, чого ті хлопці сидять у Львові. І їсти там тепер нема

нічого і товариства ніякого нема... І які тепер студії! От якісь там курси медичні. А чому не медичний факультет?

— Та це війна татку!

— Війна, війна! — говорив наче до себе отець Ширський, ходячи по кімнаті. — Ціле життя війна! Або польська в'язниця, або пацифікація, або Береза, або большевики...

Дальшу мову перервав гавкіт Бриська на подвір'ю, а йому зараз відповіли інші сусідські собаки.

— Може це вони, — спинився в ході о. Ширський і наслухував. Але гавкіт віддалювався і врешті стих.

— Це ще заскоро, — подумала вголос Ірина, — тільки пів дванадцятої.

Усі глянули на годинник, що висів на стіні.

— Ну, то йдемо спати! — вирішила тета Галя. — Коли прийдуть, то прийдуть, нема чого нервуватися. Ірко, зачини двері й подивися до кухні та йди також спати. Якщо Ромко не привезе нафти, то позавтра не буде вже чим світити, — сказала, дивлячися на нафтову лампу, що тьмавим світлом освічувала простору ідальню.

— Е, — махнув рукою о. Ширський, — знову дістанеш від якогось совета карасіни за кусник солонини. — З цими словами о. Ширський підійшов до креденсу й узяв звідти свічник із свічкою. — Але з сірниками буде погано, от що.

— Та тепер з усім погано, — потвердила тета і скрутила трохи гніт у лампі. — Дай сюди свічку, хай засвічу від лампи, — сказала і взяла від брата свічку, зняла скло від лампи й запалила свічку.

О. Ширський подивився на годинник, потім на свічку, яку вже тримав в руці, і кинувши оком на сестру, яка прибирала на столі, сказав:

— Ну, то добраніч. — і вийшов до своєї кімнати.

— Добраніч! — відповіли одночасно тета й Ірина, залишаючись ще в ідальні.

— Йди, Ірко, спати й не світи довго, бо нафти нема, — сказала тета.

— Добре, тето, я скоро згашу.

— А може будеш спати зі мною в моїй кімнаті, — спитала тета, — не будеш там сама боятися?

— Ні, тето, я буду спати в своїй кімнаті, я не боюся.

— Ну, то спи спокійно, я знаю, що ти не боязлива. Може ти навіть відважніша від Ромка, хоч він мужчина.

— Е, ні, тето, він інакше відважний, як я.

— Ну, ну, не мудруй багато, бо себе перемудруєш. Добраніч!

— Добраніч тето!

— Але якби тобі все таки було лячно, то прийди до моєї кімнати, вдвійку відрадіше.

— Добре, тето, як буду боятися, то прийду, — засміялась Ірина.

— Ну, то як хочеш, але разом було би краще, — сказала ще тета і швидким кроком вийшла до своєї кімнати, а Ірина вийшла до кухні. Дівчата вже спали, двері були позачинювані, і все було впорядку. Ірина вернулась до їдальні, згасила лампу і напотемки пішла до своєї кімнати. Стала при вікні, що виходило в город і наслухувала, але надворі було тихо, тільки десь здалеку доходив гавкіт собак. Постоявши хвилину коло вікна, Ірина відійшла й сіла на ліжку. Вирішила ждати на хлопців. Мусіла ще з ними побалакати про різні справи. Хоч вони їй нічого і не казали, але вона знала, чого вони приїжджають. Хотіли попрощатись перед виїздом. З наказу організації мають їхати до Кракова, там мають організувати відділи підпільників. А вона залишається тут, бо й тут є багато роботи. Ромко дасть їй інструкції, з ким вона пізніше держатиме зв'язок. Їй також пропонували виїхати звідси, зовсім ніби легально, з німецькою комісією, яка забирала „громадян німецького походження“ до свого райху, але між ними велика більшість була таких, що ні з нім-

цями, ні з німецьким походженням не мали нічого спільного. Але комісія приймала всіх, хто втікав від большевиків. Зрештою всі й так були певні, що незабаром вернуться додому, бо в німецько-советський союз ніхто серйозно не вірив. Назагал всі були переконані, що це тільки тимчасова Гітлерова політика і Німеччина з Росією на довшу мету приятелювати не будуть. Тому всі, кому грозили збоку большевиків репресії, старалися перейти на терени окуповані німцями.

Ірина одначе, не хотіла виїжджати. Хотіла працювати тут і залишалася. Ромко радив їй учитися англійської мови, бо нам, мовляв, треба буде якнайбільше людей, що знають англійську мову. Вона не дуже розуміла, чому саме так, але Ромко товкмачив їй так, що вона йому повірила і взялася серйозно до англійської мови. Ромко казав їй ще, що скорше чи пізніше мусить дійти до війни між советським союзом і Америкою, і нам треба ту війну конечно використати для нашої справи. А Ромко був членом організації, то мусів знати це добре. Та вона свої думки ясно не висловлювала на ці справи, а надто, що її суджений, Ілько, був іншої думки, і вона не хотіла з ним сперечатися. Він не був такий бистрий, як Ромко, зате він був, як казав Ромко, більше помисловий, мав багато цікавих думок і задумів. Ромко казав їй раз, що якби Ілько працював у державній розвідці, то він дуже далеко зайшов би.

Думаючи про ці речі, Ірина поставила собі нагло питання, чи любить вона цього Ілька. Дотепер їй це питання не приходило на гадку, й вона не застановлялася над ним. Ілько був їй симпатичний, це правда. До Ромка приїжджали різні колеги, і вона була часто на різних забавах і балах, але Ілько був їй ще найсимпатичніший з усіх тих, яких вона знала і з якими мала нагоду познайомитися. Та якогось глибшого почування в неї до Ілька не було. Тільки після того, як Ілько вийшов з польської тюрми, де він просидів більше року, вона дивилась на нього іншими очима.

Ілько був якийсь не той, що давніше. Своєю гідною і гордою поведінкою на процесі, на якому його судили, він здобув собі загальне признання й пошану. І люди відносились до нього з більшим респектом. Вона помітила це одного разу в них на празнику, коли старенький декан о. Михайлів спеціально привітався з ним і підніс йому чарку. — Ви, — казав декан, — своєю гідною поставою в політичнім процесі заімпонували нам. Випиймо на ваше здоров'я, пане інженере, дай Боже нам усім так твердо триматися, як ви.

Може й тепер вона не знає докладно, чи вона його насправді любить, але він їй тепер якийсь ближчий, рідніший. А може вона вже привикла до нього. Може занадто захопила її перспектива спільного життя, яке він їй розмалював одного разу, зовсім, до речі, випадково, коли вона накинулась на нього з докором, що він її поміж людьми називає своєю судженою. Та він тоді замість виправдуватись, запитав: — А як ти думаєш, було б нам зле з собою? Це питання її заскочило, бо вона його ніяк не ждала й не знала, що відповісти. Але чи справді не було б їм добре з собою? . . .

Нагадуючи собі різні хвилини з давнього й недавнього минулого, Ірина помітила, що її спомини обертаються навколо Ілька. Чи ж би це були ознаки кохання, якого вона дотепер не знала? — думала вона. — Може, хто його знає . . .

Легкий стукіт у вікно збудив її з задуми. Скочила з ліжка й підійшла до вікна. Пильно вдивляючись у темряву, помітила силуету якоїсь людини, що стояла під вікном. За хвилину почула знову трикратний легенький стукіт. — Це мусить бути свій, — подумала, й почала відчиняти вікно. Вихилившись з вікна, впізнала знайому постать. Це був Гаврилко, сусідів хлопчик, років 13.

— Це ти, Гаврилку, що сталося? — прошептала вона.

— Совети приїхали до трохимівського єгомотя, прошу панночки, — сказав шепотом Гаврилко. — Шукають за паничем Ільком, а в селі лов-

лять хлопців. Але певно прийдуть і до нас. Василь Сметанюк вислав хлопців на звіди, вони мають сказати, якби поради йшли до нас.

— Добре, Гаврилку, добре, дякую тобі, що ти прийшов мені це сказати, — сказала тихо Ірина, — але тепер іди до Сметанюка і скажи йому, щоб дав мені знати, коли буде щось небезпечно. Добре? Не забудеш?

— Ні, не забуду, прошу панночки, вже йду, — відповів Гаврилко й зник у темряві ночі.

Ще хвилину сиділа Ірина при відчиненому вікні й наслухувала, але всюди було спокійно й тихо, тільки сосни таємно шуміли, а повітрям саду розходився запах, наче б земля віддихала пахощами надходячої весни.

— Треба щось робити! — подумала Ірина й зачинила вікно. — Треба приготувитися на прихід советів. Підозрілого в нас нема, здається, нічого, ніяких небезпечних матеріалів, зброї нема, бо Ромко так заховав, що жодна сила не знайде, а небезпечних книжок немає. Татко між своїми книжками в бібліотеці не має нічого підозрілого, хіба воєнні спомини з визвольних змагань, але може вони на те не звернуть особливої уваги, може й не помітять... А серед моїх книжок... теж нема нічого... Ага, підручники англійської мови можуть бути часом непевні. Треба було таки послухати Ромка і сховати їх, але це ще не пізно, можна й зараз сховати, — і вона підійшла до нічного столика, де лежали її книжки, та нагло почула надворі глухі кроки. Стала непорушно й ждала. Кроки наближались і за хвилину почувся легкий стукіт у вікно. Раз, другий, третій.

— Це хлопці, — мигнула їй думка, й вона кинулась до вікна. Так, це були вони. Проти вікна стояли Ромко й Ілько, стояли так, щоб їх можна було бачити. Швидко відчинила вікно й спитала шепотом для певности: — Це ти, Ромку? Зараз відчиню двері, заждіть! — і прожогом побігла до їдальні, а звідси на веранду. Легко відчинила скрипучі двері і впустила хлопців до середини.

— Ви вже знаєте? — спитала півголосом.

— Так, знаємо, — відповів Ромко, ввійшовши до їдальні. — Ми мусимо негайно відійти. Сметанюк розповідав нам усе. Думаю, що вони незабаром будуть і в нас. Але як нас не буде, то пошукують трохи і підуть. Татко спить?

— Так, спить, але роздягніться на хвилину. Якщо розставлені стійки по селі, то нема потреби спішитися. Нап'єтесь гарячого чаю. Ходіть.

Ілько засвітив електричну лампочку і вони ввійшли до їдальні, не зачиняючи дверей за собою.

— Заждіть, я принесу гарячого чаю, — сказала й пустилась виходити до кухні, але з дальшої кімнати почула батьків голос:

— То ти, Ірко?

— Я, татку.

— Хлопці прийшли?

— Так, це ми татку, — відповів за неї Ромко, — вже йду до Вас. — Ромко скинув нагортку й пішов до батькової кімнати. Ілько залишився в їдальні сам і почав ходити по кімнаті. За хвилину ввійшла Ірина з гарячим чайником і глянула на Ілька:

— Ти не хвилюйся, Ільку, їм напевно нічого не станеться. Шукають тебе, а як не знайдуть, то побушують трохи й підуть собі. А до таких відвідин ми вже звикли.

— Аби хоч батька лишили в спокою, — сказав Ілько.

— Будь спокійний, Ільку, їм тепер не про священників іде, але про організацію.

Ілько подивився любовно на Ірину і взяв її за обидві руки.

— Ір, нам треба побалакати з собою, бо невідомо, чи ми ще коли зустрінемось.

Ірина легко звільнила свої руки й весело всмінулася:

— Бог добрий, Ільку, за його волею ми ще напевно зустрінемось. Та й чому б ми не мали вже зустрітись? — Сказала й підійшла до креденсу, виймаючи склянки.

Ілько почав знову ходити по кімнаті:

— Слухай, Ір, — промовив, — незабаром ти лишися тут одна. Нас не буде, і ти будеш тут єдиний мужчина, що зможе заступати нас. Я маю до тебе прохання, щоб ти заопікувалася моїми батьками, як мене не буде.

— Дуже радо, Ільку, обіцюю тобі це, — сказала поважно Ірина. — Але мені чомусь здається, що ти швидше вернешся, як ми всі думаємо.

— Ну, це невідомо, — відказав Ілько, — я маю іншу думку.

— Нічого, побачиш, що я краще передбачую, як ти. Але не журися, сідай радше і напийся гарячого чаю.

Ілько сів і зовсім машинально взяв цукор, який підсунула йому Ірка, але видно було, що думав про щось інше. За хвилину промовив:

— І ще одне, Ір! Можливо, що ми загубимся в цій військовій хуртовині. Не хотів би я тебе в'язати собою, тому звертаю тобі твоє слово і ти є вільна.

Ірина спокійно глянула на нього й відповіла:

— А я, Ільку, тобі твого слова не звертаю, бо я вірю, що ми ще зустрінемося і ти будеш із свого сьогоднішнього настрою сміятися. Я завжди буду пам'ятати, що ти мій суджений і прошу тебе теж пам'ятати про мене, добре?

— Добре, Ір, я тебе напевно не забуду і даного слова не зломлю!

Втім відчинилися двері веранди і до кімнати вбіг Брисько, а за ним тихо всунувся Гаврилко. Ілько встав і неспокійно запитав:

— Що там, Гаврилку?

— Та то прибіг Семенко і каже, що з Трохимовець ідуть до нас совети.

— Чи там когось арештували, не знаєш, Гаврилку? — спитала Ірка.

— Семенко каже, що ні, тільки совети бушують по хатах у селі. Шукають когось...

Ірина глянула на Ілька, значуче посміхаючись:

— А не казала я тобі, Ільку, щоб ти не хвилювався. Вони знають, кого їм насамперед треба.

— Де Ромко, закликай Ромка, нам треба негайно йти!

Ірина пішла швидко до батькової кімнати й за хвилину вийшла з Ромком, який одягнув плащ і звернувся до Гаврилка:

— А перед селом є наші стійки, Гаврилку, не знаєш?

— Ая, є, прошу панича, — відповів гордовито Гаврилко, — і коні є.

— Коні? Які коні?

— Семенко привіз від Сметанюка для вас, щоб ви скорше могли втекти.

— А де вони?

— Під Дубиною чекають.

— Ну й скажи, Ільку, чи нас хтось може знищити! — сказав Роман і почав прощатись. — Будь здоров, Ір, уважай на себе і пильнуй усього.

— А ти попрощався з тетою? — запитала.

— Ні ще, зараз попрощаюсь, — відповів і вийшов до тітчиної кімнати. А Ірина підійшла до Ілька й обняла його:

— Будь здоров, Ільку, хай тебе Бог провадить. І не забувай на наші слова.

Ілько пригорнув її й поцілував. В тій хвилині ввійшов Ромко і принаглив:

— Ну, йдемо, Ільку, не гаймо часу. Тримайся, Ір! — сердечно обняв сестру й поцілував. Випихаючи наперед Гаврилка, вийшов з кімнати, а за ним вийшов Ілько.

Останній вийшов Брисько. Ірина, завваживши його, кинула хлопцям:

— Беріть Бриська з собою.

Хвилину постояла ще на порозі, потерла рукою чоло. Але роздумувати не було часу. Швидко зачинила двері й замкнула на ключ, увійшла до ідальні, поприбирала на столі і згасила лампу. Та до кімнати ввійшла ще тета Галя.

— Що то сталося з хлопцями, що вони так швидко відійшли?

— Зараз до нас прийдуть, мабуть, совети, тітко, і шукатимуть за Ромком. Я вже таткові сказала, що ми не знаємо, де тепер Ромко, подамо їм львівську адресу. Совети були в Трохимівцях, шукали Ілька і тепер ідуть до нас.

— Господи, спаси й помилуй нас! От і напасть! Я зараз одягнуся.

— Ні, тето, не треба. Вони б зараз зміркували, що ми знаємо про їх прихід. Ми всі спимо і нічого не знаємо. А як будуть стукати, то не треба зразу відчиняти. І не вставати, доки я не засвічу світла і не покличу, як буде треба.

Тета пішла мовчки до своєї кімнати, бачивши з тону голосу Ірки, що справа поважна, а Ірка пішла до своєї й положилася. Думала про хлопців, чи вдасться їм щасливо втекти. Ледве почала засипати, як нагло підірвали її недалекі постріли. Розплющила очі і, зорієнтувавшись де вона, живо зірвалася з ліжка й підійшла до вікна. Надворі вже добре сіріло. Стоячи збоку при вікні, почувла гупання кроків, а за хвилину побачила гурму советів, що обступили дім. Це були частини НКВД. Підійшовши до дверей, енкаведисти почали грюкати в двері автоматами.

— Що це за напад серед ночі? — почувла вона батьків голос з кімнати. — Хто там і чого хоче поночі?

— Прошу єгомосця, то я, Олексюк, товариш лейтенант просять відчинити, важна справа.

Почувши, що батько пішов відчиняти двері, Ірина швидко всунулася до ліжка і накрилася по шию. Серце їй билосся несамовито. За хвилину батько відчинив двері, і на веранді загупали кроки.

— Це ваша квартира? — спитав хтось українською мовою.

— Моя, — відповів о. Ширський.

— Ви, значить, громадянин Ширський, настоятель прихода цього села?

— Ні, відповів о. Ширський, — я не настоятель і не прихода, а просто парох цього села.

— Так і єсть, — відповів цей же голос. — В мене доручення перевести у вас трус. У вас скриваються бандити.

— Ні, — заперечив о. Ширський різко, — в моїм домі ніколи дотепер бандитів не було.

— Побачимо! — сказав знову цей самий голос. — Ходіте.

Ірина почула, що всі ввійшли до їдальні.

— Перешукать! — почула гострий наказ.

— Дозвольте! — різко заперечив голос батька, — спершу я збуджу мою дочку й сестру, а тоді ви й будете перешукувати.

— А другі двері з цієї кімнати єсть? — спитав інший голос.

— Ні, тільки вікно, — відповів Олексюк.

— А з тієї?

— Теж немає!

— Ірина почула, що хтось швидко вийшов через веранду надвір, а за хвилину батько застукав до дверей її кімнати й голосно сказав:

— Ірко, вставай, у нас ревізія.

— Я вже вдягаюся, татку! — крикнула Іра через двері і почала швидко вдягатися. З їдальні почула голос тітки:

— Хіба тут можна спати, коли такий гармидер счинили. Чого ви поночі людям спати не дасте. Мало вам дня?

— Ви не безпокойтесь, тьотя, — заспокоював її якийсь голос. — Ми ось пошукаємо бандитів та й підемо.

— Я не безпокоюсь, але ви поночі до хати не лізьте...

Ірина відчинила широко двері й станула на порозі. Один із старшин НКВД вляпав у неї зір і наче якесь здивування відбилось на його обличчю. Вона глянула на того, що стояв біля її батька, і в цього теж наче б якесь здивування відбилось на обличчю, він перекинувся зором з іншими старшинами і, показуючи рукою на її кімнату, кинув короткий наказ:

— Перешукать!

Старшина швидко підійшов до Ірини і, пускаючи її наперед, пішов з нею до її кімнати. Зачинивши за собою двері, старшина кинув зором по хаті й запитав:

— Це ваша кімната?

— Так, моя! — відповіла спокійно Ірина.

— І працюєте тут теж?

— Ні, я працюю в господарстві.

— А книжки?.. — показав старшина.

— Це до читання перед сном.

Старшина підійшов до столика й почав переглядати книжки. Узяв у руки підручник англійської мови й почав перегортати листки.

— А казав мені Ромко викинути, — подумала Ірина й підійшла ближче.

— Ви говорите по-англійськи? — спитав старшина, переглядаючи інші книжки.

— Ще ні, вчуся власне.

— Це добре. Радянський Союз потребує образованих людей. Ви, мабуть, учителька?

— Так. Але я не працювала.

— Тому, що українка, правда? — усміхнувся старшина.

— Так.

— Нічого! У нас будете працювати. У нас зможете виявити свій талант і віддячитись багькам, що вас посилали до школи. Щодлиш в нашому Радянському Союзі матимете змогу працювати за вашою професією.

Ірина нічого не відповіла, тільки подумала: „Цікаво до чого він гне“.

Старшина перекинув книжки, здавалося, зовсім недбало, відкинув подушку на ліжку, заглянув під сінник, перекинув ковдру, потім заглянув до шафи, де висіли суконки й плащі, сягнув рукою до кешень й витягнув хусточку, яку зараз вложив знову до кешені. Але в шуфляді натрапив на листи, які його більше зацікавили. Він висипав листи на ліжку й оглядав інші речі, а відтак спитав:

— Є у вас ще інша кімната з вашими речами?

— Ні, — відповіла спокійно Ірина. — Це все!

— А більш книжок у вас немає?

— Є, в бібліотечній шафі, в батьковій кімнаті.

— Ага! А листування все? — і показав на листи.

— Все!

— Мало пишете до знайомих, — старався за-
жартувати.

— Маю їх мало і мало пишу.

— Ви одиначка?

— Питає, наче б не знав, — подумала Ірина,
а вголос сказала:

— Одиначка. Більше сестер у мене немає.

— І братів теж нема?

— Є, один.

— Тут?

— Ні.

— А де?

— У Львові.

— А чого він сидить у Львові?

— Вчиться.

— Це гарно. Ви мусите бути дуже вдячні своїм
батькам, що дали вам освіту, — сказав поважно
старшина.

Ірина мовчала.

— Але, звідкіля ваш батько брав на це гроші,
га? Як він їх заробляв? Від кого він їх брав? Як
думаєте?

Ірина знизала плечима.

— Я не думаю, бо я знаю, звідкіля були ці гро-
ші, — сказала спокійно твердим голосом.

— Ну, звідкіля? — нахилився з єхидною усмі-
шкою до Ірини лейтенант.

— Це були мої гроші, важко запрацьовані при-
ватними лекціями.

На мить обличчя лейтенанта знерухоміло, але
зараз же його уста викривились в усмішці.

— А-а-а, це чудово! Це справді подивугідне!
Я дуже радий, що ви це сказали, бо я бачу, що
ви справжня радянська людина. Я дуже тішуся,
що вас пізнав.

— Це не я одна така, — байдуже сказала Ірина.

— Та невже? Ось бачите, скільки я нового до-
відуюсь від вас. А ми про такі важні речі зовсім
не знали. Ні, серйозно, — наче говорив до себе
старшина, — такі речі треба точно провідати, їх
треба взяти на облік, щоб не пропали. І подумати
тільки, що молоді люди стільки енергії вклали
в свою працю, в свою освіту, стільки посвяти,
а панська Польща не допускала їх виконувати
важко здобути звання. Це страшне!

Старшина підійшов до вікна й Ірині здавалось,
що він дав якийсь знак енкаведистам, які стояли
під вікном, а потім звернувся знову до Ірини:

— От, знаєте, в мене з приводу цього до вас
прохання. Я хотів би, щоб ви це самі розказали
нашому начальникові. Ви неодмінно мусите по-
їхати зі мною і розказати йому все це, як ви й інші
— ви напевно пригадуєте їх прізвища — працю-
вали й заробляли, щоб учитись. Це незвичайно
цікаво. Ходім, поїдемо зараз же й там підпишете
протокол, що у вас найдено лише цих кілька ли-
стів.

— Значить, мене вивозять! — подумала Ірина
й сама здивувалась, що вона це так спокійно
сприймає!

— Я мушу одягнутися, я ж просто з ліжка.

— Навіщо одягатись? — здивувався лейте-
нант. — От, візьміть на себе плащ, — і він витяг-
нув із шафи плащ та подав Ірині, — і вистачає.
Ми тільки на хвилину. Ще тут усіх наших заста-
немо...

— А все таки, я хотіла б з батьком і тетою по-
прощатись, — сказала спокійно Ірина.

— Прощатись? Навіщо? Таж я вам повторюю,
що ми зараз вернемось. Невже ви думаєте,
що я вас до тюрми везу? Ручаюсь словом чести
советського старшини, що тільки до нашого на-
чальника, який буде незвичайно радий познайо-
митись із вами і дуже вдячний, коли ви йому роз-
кажете все те, що ви мені сказали. Ходім, що ско-
ріш поїдемо, то раніш вернемось.

— А може справді краще не прощатись з бать-

ком і тіткою, — подумала Ірина. — Що це допоможе? Не треба їм жалю задавати! А глянувши лейтенантові в очі, сказала вголос:

— Я вам не вірю, що ми вернемось, але... їдьмо!

І вийшли кроком до їдальні, а за нею старшина з пачкою її листів у руці.

— Які ж бо ви недовірливі всі...

На подвір'ю стояло кілька вантажних авт і три особові. Не дивлячись на нікого, Ірина швидкою ходою пішла на подвір'я і спинилась. Старшина підійшов до одного з авт і відчинив дверцята. Всидаючи до авта, Ірина оглянулась, щоб ще раз подивитися на хату й доглянула, що здалеку, ген за садом, з горбка, що межував із лісом, котилося щось наче чорна куля в сторону їх дому.

— Брисько! — майнула думка. — Слава Богу! Хлопці врятовані!

І всміхнулася до себе. Ця усмішка не зникла навіть тоді, коли лейтенант сів біля неї, і авто рвануло з місця.

13. НА РУЇНАХ ВАРШАВИ

Смеркало. Із згарищ і руїн домів тут і там видобувались ще смужки диму. Поперек вулиць лежали поперсвертані ліхтарні й телеграфічні стовпи з поплутаними і розірваними дротами, купи каміння, повіривані з хідників, творили в сумерку якісь дивовижні горбки й таємничі печери.

Царила німа, цвинтарна тиша. Кроки двох мужчин, зодягнених у німецькі старшинські строї, відбивались глухо по хіднику. Мужчини йшли уважно, розглядаючися довкруги й наче шукаючи чогось серед руїн. Біля одного напів-зруйнованого будинку один із них спинився і, оглядаючи його уважно, сказав по-українськи:

— Це тут.

— В такому випадку проти нього повинен бути костел, — відповів другий.

Обидва оглянулися, але на місці, де повинен був стояти костел, була тільки велика купа румовищ.

— Уявім собі, що це тут, — повторив другий, — але як тепер туди дістатись?

— Зовсім просто. Пролізем через оце розбите вікно до середини, а там побачимо, — сказав перший старшина і підійшов до муру, що чорним отвором вибитого вікна глядів на нього. Витягнув електричну ліхтарку з кешені й через діру впустив трохи світла до середини: у скупому світлі ліхтарки видно було порозбивану мебель та повалені шафи, на яких лежали вирвані із завіс двері. Усе те було присипане румовищем і пилом.

— Гарзд! Лізьмо!

Оглянулись довкруги й наслухували. Всюди

царила німа тиша. Один з них підскаочив, вхопився рукою за підвіконницю і за хвилину був у середині. Потім подав руку товаришеві і за хвилину обидва були в середині. Щєраз пристанули й наслухували, але, не почувши нічого підозрілого, пішли даліше, уважно розглядаючись.

Находились на звалищах великої кімнати, яка колись мусіла бути приймальнею, бо видно було останки умеблювання: поторощені шкіряні фотелі, з яких звисали клапті шкіри й вовни, розбита шафа, з якої визирали якісь папери тощо. Один із старшин підійшов до розбитої шафи і при світлі ліхтарки почав переглядати папери.

— Залиши це Ромку, — відіззався другий, — це не та, якої нам треба.

— Ну, при нагоді можна подивитись і на цю, — сказав той і підійшов до іншої шафи, але тут побачив самі рахунки. Повикидав папери з шафи і, перебираючи їх з грубша, витягнув кілька аркушів.

— Що це? — спитав другий.

— Викази платень урядовців, отже прізвища, а кожне прізвище має для нас певне значення.

— Нема тут нічого цікавого для нас, ходім даліше.

За хвилину вийшли на коридор чи сіни, які були дуже широкі і, на диво, зовсім не знищені. Стеля, що спиралася на двох колонах, була майже непошкоджена і сходи теж були цілі. Старшина обкинув ясною смугою ліхтарки сходи і, звертаючись до товариша, промовив:

— Втримають нас?

— Втримають, ходім даліше.

Помалу піднялися сходами нагору і коли підходили до першого поверху спинилися: почули щось наче людський стогін, що якомсь дивно звучав в цьому розваленому, мертвому будинку. Старшини стояли непорушно і наслухували. Незабаром стогін стих і цвинтарна тиша знову залягла будинок.

— Звідки це може бути?

— Думаю, що згори. Тримай револьвер напоготові.

Ромко витягнув револьвер, згасив ліхтарку й уважно ступав по сходах вгору. За ним ішов другий, теж наготовлений до всякої несподіванки. Та ледве ступили кілька ступнів, як знову почули стогін, але виразніше. В першій хвилині Ромко хотів бігти туди, звідки доходив стогін, але колега здержав його:

— Уважай, Ромку, їх може бути більше, зачекаймо трохи.

За хвилину стогін знову завмер і серед руїн знову настала тиша. Не чути було ні голосів, ні стукоту, а той що стогнав, був видко, сам.

Пішли даліше посвічуючи собі вряди-годи ліхтаркою. Врешті сходи скінчилися. Перед ними був знову такий самий коридор, а праворуч і ліворуч отвори, в яких колись були двері. Пішовши здовж коридором, побачили перед собою простір і небо. В фронтівій стіні, що виходила на вулицю, був величезний отвір.

Знову спинились, наслухуючи. І по хвилині могли вже зовсім добре орієнтуватися, звідки доходить стогін.

— Це там, куди ми йдемо.

Ромко здригнувся і швидко повернувся до товариша:

— Іване, а як це хтось з наших?

Іван заперечив головою. Наслухували даліше. Стогін доходив уривано, глухо й врешті знову вибух з силою, пронизуючи весь будинок:

Ромко обернувся до Івана й сказав півголосом:

— Ходім!

— Зараз, — спинив його рукою Іван, — ти йди туди, але не входи, аж поки я не прийду, а я перегляну бічні кімнати.

Ромко хитнув головою і тихо підійшов до отвору, крізь який видобувався стогін: це була невеличка кімната, з одним віконним отвором, майже чотирикутна, засипана відламками стін, меблів та скла. В кутку лежала перевернена за-

лізна шафа, наче каса, і з-під неї власне добувався стогін.

— О, цей теж, певно, шукав того, що й ми. Шафа звалилася на нього та придавила. Йому вже мабуть капут — подумав Ромко і підійшов ближче, присвічуючи ліхтаркою. Серед всякого шкamatтя, цегли й скла побачив якусь людину, що лежала скулена й стогнала. Ноги їй справді придавила своїм тягарем шафа. Очі в нещасного були заплющені, а крізь стиснені уста спливали струйки крові. Смуга світла обшукала швидко людину, як здавалося, високого зросту і плечисту, одягнену в робітничий одяг.

— Йому вже, мабуть, рятунку немає — подумав Ромко.

— Там все в порядку, — почувся тихий голос Івана, — а тут що?

Ромко мовчки засвітив ліхтарку і показав на лежачого.

— Думаю, тут уже нема рятунку. Зрештою ти медик, подивись сам!

Іван приблизився до обличчя придавленої шафою людини, але зразу ж скерував ліхтарку на ноги, а відтак прилякнув і заглянув під шафу. Уважно обшукав світлом спід скрині і встав.

— Може ще жити, — сказав спокійно. Ноги певно поторощені, але, може, не зовсім. Треба його витягнути з-під цієї шафи. Спробуй піднести її з цього боку, а я підважу з другого. Або ні, зажди. Краще підважимо її з обидвох боків, а потім підставимо якусь каменюку. Тоді витягнемо його.

— Гарзд, спробуємо, — погодився Ромко.

Присвічуючи ліхтарками, почали шукати якоїсь каменюки, але всюди було повно цегли. В сніях знайшли здоровий кусник дубового кльоца. Коли принесли його до кімнати, мужчина здавалося, опритомнів на хвилину й глянув на них закряввленими очима і хотів щось сказати, але коли побачив у світлі ліхтарок німецькі строї, знітився і відвернувся. Ромко здогадувався, що це мусить

бути хтось з польської боївки, тому нахилився до нього і промовив по-польськи:

— Будьте спокійні! Ми не німці!

Тоді мужчина повернув знову обличчя і з трудом промовив:

— Рятуйте мене!

— Куди вас перевезти? — спитав Ромко знову нахилиючись до людини.

Мужчини заплющив очі, затиснув уста, і по хвилині, шепнув:

— Злота, два, — й здержав свої очі на Ромкові.

— Вулиця Злота, число два? — повторив вразно Ромко.

Очі людини заплющились, і він знову знепритомнів, а Ромко з Іваном взялися відвалювати шафу. Ромко поклав ліхтарку на долівку, підсунув до шафи дубовий кльоц і разом з Іваном почав підважувати шафу. З важким трудом удалося їм піднести на кілька сантиметрів і підсунути під неї кльоц. А тоді взяли нещасного під пахи і помалу витягнули з-під шафи.

— Думаєш, що буде жити? — запитав Ромко.

— Буде! Це не так давно сталося і кров з нього ще не зійшла. Дивися тільки на нього, це хлоп, як дуб, покалікує трохи, а потім і в танець піде.

Іван обтер хустинкою закривавлену руку і звернувся до Ромка:

— А тепер зробимо так: Іди на Злоту два і скажи в чому справа. Хай собі заберуть його. А мені залиши інструменти. Я поспробую відчинити шафу, хоч сумніваюся чи це мені вдасться без умовленого ключа.

— Добре! — погодився Ромко, витягаючи з кешені завинене в ганчірку знаряддя, — але як на Злотій два нікого не знайду, то що тоді?

— Ми своє зробили, — відповів Іван. — Не застанеш нікого, вертайся сюди. Знесемо його на вулицю і скажемо якомубудь полякові, щоб подбав про нього.

— Добре, за якої пів години повернись сюди, — сказав Ромко і пішов сходами вниз. Біля

віконного отвору спинився на хвилину. Щось йому здавалося, що на вулиці хтось є. Ніде не чути було ні кроків, ні шереху, ні голосів, але Ромко невиразно відчував, що на вулиці хтось скривається. Хвилину пождав, вдивляючись в темінь, але скоро рішився і зручно зіскочив з вікна на хідник. Але зіскочив на щось м'яке і мало не перевернувся.

— Що за лихо? — аджеж тут нічого м'якого перед тим не було, — подумав Ромко і засвітив ліхтарку. На хіднику лежав труп німецького вояка обличчям до землі. Ромко не розглядав його довше й сперся на стіну дому.

— Звідкіля ж цей труп узявся? — подумав, — ніяких стрілів не було, отже й бою не було, це хіба тільки вбивство. Але вбивство під будинком тайного архіву військових справ. Вбитий, певно, хотів дістатися до архіву і хтось йому в тому перешкодив. Але хто? — Відповідь була проста: ті, що охороняли мужчину, якого привалила шафа. Їм теж залежить, щоб архів не дістався в ворожі руки, тому кожного, хто наважився заходити туди ждала смерть.

— Але, що нас не завважили? — майнула думка. — Нічого, це розгадаємо пізніше! Немає сумніву, що охороняла зруйнований будинок польська боївка. Треба тепер дати їм знати, що там лежить їхня людина.

Минуло кілька хвилин, але ніде нічого не рушилось і ніхто вулицею не йшов. Ромко пождав ще якийсь час і вирішив іти, тимбільше, що там лежить людина, яку треба рятувати від смерті.

Вслухуючись і вдивляючись на всі боки, Ромко скорою ходою пішов вулицею вгору.

Коли Ромко переходив якусь поперечну вуличку, щоб дійти до Злотої, почув, що за ним хтось іде. Його вухо, чуйне на найнепомітніший шерех, відрізняло виразно людські кроки і то не одні, а більше. Не оглядаючись, ні не міняючи ходи, Ромко витягнув револьвер і ліхтарку на всякий випадок. А коли завважив заглиблення в мурі,

швидко заховався за нього, обернувся й, освічуючи тих, які його здоганяли, крикнув по-польськи:

— Стій, бо стріляю!

— Коли це німці, — подумав у моменті — тоді посипляться стріли.

В блідій смузі світла ліхтарки Ромко побачив німецькі строї, які одначе зараз же щезли й ясне світло кількох ліхтарок із протилежного боку вулиці освітило заглиблення в мурі, де стояв Ромко.

— Ні, це не німці, — подумав, і голосно відізвався:

— Прошу трьох панів у дуже важній справі!

— Подай ключ! — кинув хтось різко з протилежного боку.

— Злата два! — відповів Ромко. — Дуже важна справа.

Ромко зробив крок ліворуч, держачись муру і скулився.

— Навіть, як тепер стрілятимуть, то в мене не вцілять, — подумав.

Чути було, що група щось радилась шепотом. Врешті залунав голос:

— Вийди на середину вулиці, ми тоді підійдемо до тебе!

Не надумуючись, Ромко вийшов на середину вулиці, за хвилину три постаті підійшли до Ромка і спинились із готовими до стрілу револьверами.

— Хто ви й чого хочете?

— На першому поверсі будинку тайного архіву міністерства військових справ лежить вмираючий мужчина з поторощеними ногами. Біля нього мій товариш, лікар, теж у строю Гештапо. Ми почули стогін і витягнули його з-під залізної каси, яка його придавила. Мужчина просив у хвилині приємності перевезти його на Злоту 2 і я саме туди йду.

— А ми звідки можемо знати, хто ти, — сказала одна з постатей і звернулася до групи, яка стояла на протилежному хіднику:

— Ходіть сюди!

— Хвилинку, панове, тут нема чого багато балакати, нещасного треба негайно рятувати! Покличете лікаря і візника чи авто, бо його переносити не можна.

До групи підійшли інші, що стояли дотепер оподалік. Цей, що був у гештапівській уніформі, звернувся до одного з них.

— Сташек, зараз же приїдь з доктором під будинок архіву. Скажи йому в чому справа! А ви ходіть з нами, — звернувся до Ромка.

— Очевидно, там жде мене колега.

— Чи можу знати, з якої ви групи? — спитав Ромка мужчина в німецькій формі.

— Вибачте, сьогодні не можу сказати. Як колись стрінемось, тоді виясню все, а тепер ні.

— Розумію, — сказав мужчина.

Ромко кинув оком довкруги. Два боївкарі йшли попереду, а два ззаду, подальше йшло знову двох, а далі решта, але вже по протилежному боці хідника.

— Ви командант цієї стійки? — спитав Ромко по хвилині.

— Так, — відповів цей.

— Добре зорганізована стійка! Зручно спрятали німця, що лежить під вікном архіву...

— Ви його бачили, — перебив командант.

— Так, але ви нас не бачили, як ми входили до архіву? І цікаво, що ми не чули, як ви цього німця спрятали.

— Ну, ми вживасмо тихої зброї. Це корисніше для нас і німців. А не бачили ми вас, мабуть, тому, що ми вийшли на стійку тоді, як ви вже напевно були в будинку.

— Тобто, ви вийшли йому назустріч!... — подумав Ромко.

Доходили до будинку. Командант звернувся до передньої сторожі, щоб за хвилину прийшли на-

гору, а задню залишили під будинком. На випадок алярму, стріляти. Один за одним вскочили через вікно до будинку й за хвилину були вже в кімнаті, де лежав їх колега.

Іван сидів на вікні.

— Добрий вечір! — сказав командант, входячи в кімнату, й зразу ж підійшов до лежачого.

Ромко побачив, що штани на придавлених ногах були порозтинані, а ноги перевязані. Мужчина мав заплющені очі й важко дихав.

Командант встав, глипнув на залізну скриню і підійшов до Івана:

— Дуже дякую, пане докторе, що ви зайнялись цею людиною й дали їй першу допомогу. Чи можу знати вашу кличку, щоб йому сказати, коли буде здоровий?

— Мене звуть просто „доктор“, але нема за що дякувати. Я зробив те, що мені обов'язок наказує.

— Ви не знаєте, панове, кого ви врятували! — сказав командант і витягнув руку до Ромка.

— Ми рятували людину в першу чергу. — відповів спокійно Ромко.

— Як ви думаєте, пане докторе, буде жити?

— Зовсім певно! А згодом буде і ходити.

З вулиці почувся гуркіт авта, що заїхало під будинок і за хвилину прийшли з носилками два санітари, які зайнялися калікою. Він уже опритомнів. Глянувши на людей, зустрівся очима з Ромком і покликав його до себе. Вдивляючись Ромкові в очі, промовив хриплим голосом:

— Як будете в потребі, покличтеся на Сверчевського, — і заплющив очі.

Посвічуючи ліхтарками усі зійшли вниз. Біля входу стояло санітарне авто з великим червоним хрестом куди уважно вложено носилки, й авто зразу ж рушило з місця.

Командант підійшов до Ромка й Івана:

— Ще раз вам дякую, панове. Чи моя охорона має вас кудись відпровадити?

— Ні, дякуємо, не треба, — відповів Ромко.

— Як найдеться колись в такій ситуації, як сьогодні, — звернувся командант до Ромка, — підсвистуйте собі легко арію з опери „Галька“ „шумйон йодли“.

— Дякуємо! До побачення!

Ромко й Іван пішли вниз. Хвилину не говорили до себе нічого. Коли ж скручували уже в поперечну вуличку, Ромко сказав:

— Треба собі запам'ятати Іване: Свєрчевський!

— А мені краще подобається арія з опери „Галька“, — відповів по хвилині Іван.

14. НІЧНА РОБОТА

Замарстинівською вулицею у Львові ішов молодий чоловік, уважно приглядаючись до чисел кожної камениці. Знайшовши врешті потрібне число, чоловік на хвилину пристанув, оглянувся довкруги і зараз же ввійшов у браму. В сінях було темно, але з подвіря, звідки доходив легкий гамір, пробивалося тьмаве світло. Не довго думаючи, молодий чоловік вийшов в подвіря й побачив слабим світлом освітлені двері, на яких стояло написане „Пиво й закуски“. Натиснув клямку й увійшов до середини. Довга й темна зала була повна тютюнного диму. Біля столиків сиділи різні люди, попиваючи пиво чи горілку. Це були, як можна було догадуватись з обличчя й одягу, робітники. В одному кутку залі прихожий завважив при століку два знайомі обличчя і попрямував відразу до них.

— Як це ти таку кнайпу знайшов? — запитав одного з них, присідаючись до столика і вітаючись з обидвома. В тій хвилині надійшов господар і привітавшись спитав нового гостя, що подати.

— Це мій приятель і опікун, відомий в замарстинівських кругах як червоний Стеф, — представив один з робітників господаря новому гостеві. — Коли Тобі буде чогось треба, звертайся завжди до нього, це свій хлоп, і можеш йому вповні довіряти.

— Дуже мені приємно, — відповів гість, а господар глянув на нового гостя і притакнув головою. — Це нам буде дуже часто потрібне і ми радо скористаємо з такої нагоди. Ну, то на те конто дайте гальбу пива.

Господар приніс пиво, а гість взяв гальбу в руки і запитав:

— Чи тут бувають ще якісь гості?

— Сьогодні можете бути спокійні, сьогодні їх не буде.

— А якби?

— Цими дверима до сусідньої пивниці і в город, а там здавайся сам на себе, — відповів господар, показуючи рукою двері за прилавком.

— Дуже добре, — відповів гість і, звертаючись до товаришів, запитав ще: — А ви на всякий випадок дорогу знаєте?

Робітники потакнули головами. Господар відійшов, а гість зовсім ділово сказав:

— Ну, то я вас слухаю.

— Маємо один плян, — почав один з робітників безпосередньо, — який можна виконати тільки сьогодні і тільки між 1. і 3. по півночі. Для цього потребуємо твоєї згоди і тому кликали тебе сюди.

— Ага, що ж це за плян? — запитав гість і потягнув з гальби ковток пива.

— Сьогодні вночі перевозять одинадцять наших хлопців з в'язниці, а радше з будинку ґештапо на Пелчинській, де їх переслухують. Куди їх везуть — невідомо, але це, певно, тільки вигадка, бо подорозі їх розстріляють. Сьогодні, коли німці втікають хто б їх вивозив, це не в німецькому звичаю.

— Хто передав таку відомість, що їх мають вивозити і то сьогодні вночі?

— Наш дольмечер Ластівка. Дотепер, як знаєш, всі його вістки були певні.

— Ага, це добре. Я не маю нічого проти цього пляну, але ж у нас тепер дуже мало людей. Сьогодні вночі я теж маю виконати одне важливе завдання і для цього потребую з десяток людей. А вам кілька треба.

— Нам не треба людей. Нас два і Ластівка та ще може Проць, що як другий дольмечер зможе бути під рукою і все.

— Якто? — здивувався Влодко, — ви вдвійку

хочете увільнити з рук гештапо одинадцять в'язнів?

— Ну, в двійку то може ні, — всміхнувся один з робітників, — ми вдвійку будемо тільки кермувати справою, а виконувати будуть інші, ми маємо більше людей, з десятків набереться.

— Яких людей, звідки?

— Звідки? Та звідси ж, з Замарстинова, Личакова, Левандівки, „львівські діти“... .

— Ага, ти думаєш про львівських батярів?

— Умгу! — сказав один з робітників. Я в цих кругах маю широкі знайомства, бо це свій елемент.

— Непевний, здається, елемент, — сказав Влодко, затагнувшись цигаркою.

— Зовсім ні, ви всі не знаєте цього елемента, це певні люди і навіть добрі патріоти, хоч на свій лад. Багато з них і української мови не знають, але вони стопроцентові українці.

— Ну, а які ваші зобов'язання, яка ціна?

— Ціна? Ніяка ціна. Коли я їм сказав, що наших хлопців вивозять, то вони п'ястуки затискали. Не знаєте ви цих людей і легковажите їх. От поляки їх уміли використовувати.

— Ну, то як хочете, але ви відповідаєте за них і за роботу. А це певна відомість, що саме сьогодні вивозять в'язнів?

— Зовсім певна, це пронюхав теж і Стеф, який має широкі знайомства навіть серед гештапо.

Влодко байдуже оглянувся по залі і по хвилині сказав:

— Добре, згода! Тільки справно!

— О, за це будь спокійний, зрештою послухай який наш плян, — сказав один з робітників.

— Ні, на те вже не маю часу. Вірю вам і покладаюся на вас, що ви його виконаєте справно. А завтра стрінемося в цій самій порі в мене, добре?

— Добре! — погодилися обидва робітники, а Влодко встав, положив на стіл гроші і стиснув руки товаришам.

— То до побачення завтра вчором.

— До побачення!

Влодко вийшов швидким кроком, а робітники залишилися, допиваючи пиво.

— Ти знаєш добре цього Влодка?

— Добре, або що?

— Він завжди такий дерев'яний?

— Завжди. Ніколи не говорить більше як треба, а часом навіть і менше. Польська поліція вважала його одним з найнебезпечніших.

До стола підійшов господар, а один з робітників сказав:

— Отже слухайте, шефе, пишіть рахунок. На роботу йдемо сьогодні вночі.

Обличчя господаря заясніло і він почав пильно рахувати.

— Мусимо ще перебратися і приготувитись. Де Тонько? Мені треба з ним зараз бачитись!

— Жде вже в канцелярії. Ідіть окремо, бо тут різні люди, — сказав господар. і подав рахунок.

— Добре, зараз ідемо, я піду перший, а ти за кілька хвилин, — сказав робітник до свого товариша, і витягнув гроші заплатити рахунок. Господар узяв гроші забрав із стола порожні гальби і сказав:

— Я теж туди зараз прийду, — і відійшов за свій прилавок.

Робітник вийшов з залі. Відчинивши якісь інші двері, зійшов слабо освіченими сходами вниз та опинився в підвалі, закиданому всякими бочками й пляшками. В півтемряві відшукав ще одні двері, що вели на подвіря, а там знову якісь двері до іншої пивниці. До цих застукав і ввійшов. В слабому світлі маленької нафтової лампи побачив трьох мужчин, що сиділи в кутку при столі.

— Добрий вечір! — привітався, підходячи до стола.

— О, добрий вечір, професоре, давно ми не бачились. Сідайте і скажіть що нового.

— Нічого нового, Тоньку, сьогодні йдемо на роботу.

— Ми готові, який ваш плян? Зараз треба йти.

— Чому зараз, ще й десятої нема.

— Це й добре, бо ціла історія приспішена. Мовчаливий казав, що в 11, — відповів той, що його звали Тоньком. — А ви самі?

— Ні, зі мною буде ще один, мій колега, зараз прийде.

— Ага, а ви як одягнетесь, як гештапо, чи як трамвайні робітники?

— Думаю, що як гештапо.

— Це не добре, бо німці знають, що підпільники вдягають гештапівський мундур.

Тимчасом двері відчинилися і ввійшов Стеф. Професор відразу звернувся до нього:

— Слухай Стеф! Плян змінений. Ми не переберемось за гештапо.

— А як? — спитав Стеф.

— Саме про це думаємо.

— Ну, то я раджу за військових жандармів.

— О! — potwierдив один з тих, що належали до Тонькової групи.

— Добре, — погодився Микола, тільки в нас немає відповідних одягів.

Червоний Стеф зневажливо махнув рукою, вийняв з шафи електричну ліхтарку і промовив:

— Е, що там одяги; Ходіть лишень за мною.

Стеф вийшов з пивниці, а за ним вийшли обидва робітники. Перейшли подвіря й увійшли до другої камениці та пішли сходами вгору аж до Стриху, Стеф відчинив двері і посвічуючи лямпою показав рукою:

— Навіть наш міський театр не має такої гардероби.

І справді, на підлозі й пачках лежали та висіли безліч усяких військових і невійськових строїв.

— О, це справжнє багатство. А якби так це поліція побачила?

— Вона вже бачила. Тут були гештапівці. Але подивились, що це старі речі й махнули рукою, навіть не оглядали. А я їм показав табличку, що це й досі висить на камениці: „визичальня теа-

тральних костюмів“ та сказав, що власники втекли перед большевиками і все залишили, а я викинув на стрих, щоб звільнити мешкання. Ось ці будуть для вас добрі, — показав рукою на протилежний кут, — переодягайтесь, а я принесу таблички й шоломи. Револьвери у вас є?

— Є, тільки футералів нема. Але погасіть світло, щоб з вулиці не було видко.

— Ні, вікна забиті дошками. Футерали в нас є, зараз підшукаю в скрині. А ви перебирайтесь.

За хвилину два військові жандарми в шоломах і півкруглими табличками на грудях важкими кроками ввійшли до пивниці. Тонько взяв лампу з стола й уважно оглянув їх.

— В порядку! — рішив поважно. — Можна йти!

— Решта плану по-старому? — спитав Микола, звертаючись до Тонька.

— Без зміни.

— Гаразд! Ходім!

Вийшли на вулицю. Десь далеко, в околиці Головного Двірця свистали паровози, важко відсапуючи паром, і чутно було сирени авт. Але тут було темно й пусто. Йшли рівним військовим кроком, не відзиваючися до себе. Коло Великого Театру, повз них проїжджали швидко військові авта, обкидуючи їх ясным світлом ламп. На розі Академічної вулиці одне із запарошених авт із слабо засвіченими ліхтарнями, спинилось коло них. Якийсь старшина через вікно кинув питання:

— Куди шлях на Городок?

Микола підійшов до авта і пояснив. Авто швидко помчало.

— Кінець імперії! — шепнув Микола.

Вийшли на Пелчинську вулицю. Темна, неосвічена з чорними, насупленими каменицями вулиця, здавалось, знала, що незабаром відбудеться тут щось таємниче. Всюди було тихо, тільки кроки двох польових жандармів голосно лунали в темряві.

Доходили до кінця Пелчинської і вже здалеку побачили велику, ясно освічену каменицю. Біля неї бовваніли чотири великі вантажні авта з погашеними моторами. А на розі Пелчинської й Кадецької, вгорі при споєннях трамвайних дротів, напроти ремізи працювали трамвайні робітники. Стояли на високій драбині, що стояла на трамвайних рейках і стукали молотками час до часу перекликуючись.

Жандарми звільнили крок і переходячи попри вільну, незабудовану площу біля будинку команди гештапо, уважно глянули за сітку, що відділяла вулицю від площі. Але що сітка була протята і що там, на площі хтось лежав у темряві, цього пізнати не можна було, хоч жандарми на хвилину пристанули. Тільки тихенький лоскіт язика, був знаком, що за решіткою, кілька кроків від брами, в якій стояв озброєний на гостро гештапівець, хтось є, чуйний і сторожкий. Жандарми пішли далі, поздоровили гештапівця і за хвилину спинились коло робітників, що працювали при споєннях дротів.

Один із жандармів глянув на відчинену браму трамвайної станції і шепнув до другого:

— Все приготоване!

— Тоді вернімся. Я спитаю вартового, чи провірив цих робітників, — сказав по-німецьки другий. — Спокійною ходою завернули до будинку гештапо. Один з них підійшов до вартового й запитав:

— Ви перевірили цих робітників?

— Ні, — сказав вартовий, — навіщо?

— Сьогодні треба всіх перевіряти, — сказав жандарм і знову завернув до робітників.

— Агов! — крикнув, — покажіть свої виказки!

— Прошу, пане вахмістр, прошу! — крикнув Тонько, що був на самому верху драбини, — Ось вам, виказки, нічний дозвіл...

Коли жандарми оглядали при світлі ліхтарок виказки, з будинку гештапа вийшли чотири воляки і всіли до авт. Мотори загуділи й авта, зро-

бивши велике колесо, заїхали знову під будинок, звернені в сторону Пелчинської, задом до робітників.

— Пропало! — шепнув один з жандармів до Тонька, тримаючи в руках його виказку. Тонько показав рукою на сфальшовану печатку, і сказав тихо:

— Ще ліпше, професоре, на першому закруті жде Стеф. Всі дороги обставлені, вони не втечуть. Дайте знати Мовчаливому, що плян змінений.

— В порядку! — сказав вголос по-німецьки Микола й віддав виказку Тонькові.

— Беріть перше й четверте авто, там конвой. Вам під руку тепер Франт і Ясько, — кинув ще Тонько і поліз на драбину.

Жандарми вернулись і недалеко незабудованої площі, що була відділена від вулиці дротяною сіткою, пристанули. Один з них витягнув цигарки й закурив, але з-за сітки не було ніякого знаку. Вони пішли далі, але зараз з-за рогу Турецької вулиці виринули дві постаті і помалу пішли попереду. А на протилежному хіднику замаячили теж постаті. На закруті Пелчинської, вже недалеко площі Пруса, побачили вгорі світло, якого передтим не було. Це й тут трамвайні робітники направляли вгорі спосення дротів, стоячи на високій драбині. Нагло жандарми спинились: здалеку почули гуркіт моторів.

— Швидше! — кинув крізь зуби Микола й поглянув на годинник на руці: фосфорові вказівки показували точно 11.

— Змінили напрям їзди й годину, — подумав, — або хтось зрадив.

Добігли до робітників, що освічені двома луковими лямпами направляли дроти і, поділилися. Один станув недалеко драбини на якій працювали робітники, другий залишився позаду. Біля нього замаячили дві постаті і скрились між каменцями. З-під будинку Гештапо рушили авта з голосним гуркотом. Коли перше авто виминало драбину серед вулиці, Стеф скинув з драбини звій дротів

перед авто. І в цій хвилині забряжчало побите скло лямп, що освічували робітників. Всі світла нагло погасли і в темряві почувся голосний проклин по-німецьки і свист. Одним рухом жандарм скочив до останнього авта, коло якого з'явилися нагло ще три постаті, що тримали в руках автомати й ліхтарки, підняв брезент і крикнув по-німецьки:

— Руки до гори!

Без слова спротиву два перелякані гештапівці піднесли руки.

— Розброїти і пильнувати! — кинув коротко жандарм і побіг далше, до інших авт. Але там справа вже була закінчена.

Стеф усував трупи вбитих шоферів і переднього конвою, а крізь збиту шибку шоферської кабіни було видно обличчя Мовчаливого, що сидів уже при керівниці.

— Готово! — почувся голос з переднього авта. Микола всів до четвертого авта побіч шофера й, замкнувши дверцята за собою, глянув на годинник.

— Котра година? — спитав шофер і розіпняв за тісний для нього одяг німецького вояка.

— Сім по одинадцятій! — відповів жандарм і витягнув цигарки та закурив.

Авта швидко рушили й одне за одним помчали темними вулицями.

15. ПРИСУД СМЕРТИ

Штурмбанфюрер Дорр відчув пронизливий холод, як почав приходити до пам'яті. Порушив головою, але голова сильно заболіла. Намагався зібрати думки й усвідомити де він і що з ним. Щось мусіло трапитись дуже прикре й несподіване, бо він зовсім виразно почував, що він не дома. Спідкуючись пригадати останні хвилини, натужував пам'ять з усієї сили. Помалу почали виринати в пам'яті окремі образи: канцелярія в будинку Гештапо... годинник, що показував другу годину... авто... шофер Отто... Ага, він всів до авто і їхав додому... Дуже спішився, тому їхав з великою швидкістю Кадецькою вгору... з одного боку Стрийський город, а з другого цвинтар... Потім щось в авті дзенькнуло і авто почало звільняти... Ага, він вже пригадує все. Шофер дав газу, але надаремно. Авто за хвилину спинилося зовсім і вони повисідали... і в тім щось важке вдарило його з-заду по голові і він упав... — більше нічого не пригадує. А тепер голова бо- лить і холодно...

Це значить, що мене схопили, — подумав уже ясно штурмбанфюрер, — була якась засідка, тільки чия?..

Пригадавши свою неприємну ситуацію, пробував порушитись, але почув, що руки має зв'язані, спробував ворухнути ногами, але ноги теж були зв'язані. Гм, — подумав Дорр і розплющив очі, але довкруги було темно. Вдивляючись напружено в темінь, Дорр намагався розгадати, де це він лежить. Але даремно, побачити нічого не зміг

хоч відчував, що знаходиться напевно в якійсь ямі. З одного боку, там де його ноги, завважив дуже невиразну смугу тьмавого світла, а радше дуже блідої яскрости. А довзруги було мертвецьки тихо.

Хвилину лежав спокійно і наслухував, старався схопити хочби найменший звук, але даремно. Рушив головою і, не зважаючи на сильний біль, повернув вбік, але й тепер нічого не побачив ні не почув. Пробував піднести ноги, згинаючи в колінах, але відчув, що ноги до чогось прив'язані, а руки теж.

— Треба пождати! — подумав, — але цікаво де я? Адже крізь цей маленький отвір, яким доходить повітря, мене сюди не пропхали. Мусить бути якийсь інший вхід до цієї ями! А може це не яма?

Попробував зан'ятками ніг вдарити або хоч натиснути на долівку. Долівка була тверда.

— Камінь або дерево! — подумав.

В голові нило, але Дорр старався схопити думку, щоб приготувитись на те, що наступить.

— Схопили мене поляки або українці. Від одних і від других не буде пощади, мені грозить смерть. А де подівся шофер? Якби він врятувався, що дуже сумнівне, то вистачить один відділ ґештапівців, щоб знайти мене. Але шофера напевно вбили, а мене кудись запроторили. Але чому й мене відразу не вбили? Видко, що я їм до чогось ще потрібний... але до чого й кому?..

Цього Дорр не міг зрозуміти, хоч намагався всіма силами. Врешті втомився, голова розболілася щораз більше, й він заплющив очі. Та в цій хвилині зачув якесь гудіння. Щось, десь далеко загувало, і то нагорі. Дорр знову зосередив свої думки, але не розплющував очей. Гупання наближалось і чути було виразно, як хтось горою ішов.

— Ідуть, — блиснула думка. Чути було, як хтось сказав кілька слів і кроки втихли. І нагло

світло згори залило яму. Дорр відчинив очі й побачив наче б якесь велике віко відкрися над ним.

Якісь два юнаки мовчки зіскачили в яму й мовчки почали розв'язувати йому ноги. Глянув на них, але їх обличчя були йому незнайомі. Та він сразу впізнав, що це не були міські люди.

— Отже, я певно в руках українців, — подумав і чомусь відчув в устах солений посмак крові. Хлопці помогли Доррові встати й вилізти з ями.

Одним поглядом обкинувши довкруги, Дорр зрозумів усе: це було здійснення присуду смерти, який він одержав рівно 14 днів тому. Сьогодні 27. березня, а він пригадує, як 13. березня він у вечорі, в касині на вечері, показував товаришам старшинам надрукований на машині по-німецьки й українськи присуд смерти із повідомленням, що присуд буде виконаний 27. березня ранком. А ті три, що стояли оподалік, це був, мабуть, суд. В ранній імлі виглядали вони якось блідо і втомлено. Але одного з них він уже десь бачив... звідкись його знав. Але звідки? Очі штурмбанфюрера блукали по запалих могилах, поперевертаних і поломаних дерев'яних хрестах, що тут і там лежали порозкидані, а рівночасно пам'ять наполегливо шукала, де він бачив цього юнака, що оце стояв мовчки й з заложеними в кишенях руками.

— Зараз мене застрілять, але... як він називається?... Серед яких обставин я його пізнав? Це Стрийський цвинтар... Знали, де мене вивести... Ні, це не він мене відвідував, він до мене не приходив...

Серед сотень облич, що блискавкою просувались перед його очима, цього обличчя не було.

Між тим до Дорра приступили ці юнаки, що витягнули його з ями, й один з них зручно вузлом сильного шнура зв'язав себе з ним. А один із трьох, що стояли збоку, дав знак рукою і Дорра повели.

Втікати! — була перша думка в Дорра, але

за нею прийшла і друга: — куди і як? З обидвох сторін ішли юнаки з наставленими до стрілу револьверами, а з-заду йшло ще троє. Втікати значило б дістати кулю, від неї йому не втекти.

— Але що пізніше, то краще і більші можливості, — подумав Дорр. — Може хтось надійде, або надіде. І його очі забігали, шукаючи довкруги якоїсь людини, авта чи воза. Та кругом царила справжня цвинтарна тиша. Десь далеко, здавалось, сходило сонце, сива мряка почала підноситись вгору. Вони мовчки зійшли в долинку і коли найшлись в якійсь прогалині, один з юнаків сіпнув шнуром і вони спинились. До Дорра підійшло троє і станули проти нього.

— Штурмбанфюрер Дорр, — обізвався середущий з них по-німецьки. — Тому 14 днів вислано вам за підписом української підпільної організації присуд смерти. Ви одержали його?

— Признатись, чи ні? — подумав Дорр і по хвилині рішився:

— Так! — сказав коротко.

— Чи знаєте, за що вас присуджено на смерть? — спитав середущий.

— Ні, не тільки не знаю, але категорично й рішуче... — почав був швидко й гостро говорити, але йому перебив середущий мужчина:

— Заспокойтесь, штурмбанфюрер Дорр, ви можете тільки відповідати на наші питання. Ви стоїте перед революційним судом, і я, як суддя, маю право припинити ваше говорення такими засобами, яких, ви, звичайно, вживаєте про своїх допитах. Ви їх знаєте, штурмбанфюрер Дорр?

— А може вам їх пригадати, Дорр? — спитав юнак із знайомим обличчям.

І тоді Дорр пригадав! Так, це він, той самий юнак з Ланів біля Жовкви, де Дорр із загоном гештапівців переводив „успокоєння населення“. Він дав наказ зігнати до одної стодоли фільварку всіх молодих хлопців, а до другої дівчат, потім стодоли замкнув й підпалив і обставив своїми

людьми, які стріляли в кожного, хто намагався втекти. Обличчя цього юнака він собі запам'ятав, бо бачив його докладно, освічене червоним полум'ям. Цікаво, як йому вдалось тоді втекти... Так, це той самий...

— Я знаю, що ви хочете цим сказати, — сказав швидко Дорр, — але я в тому не винен, бо я виконував тільки накази своєї влади, штурмбанфюрера Ренненкорна. Він є...

— Щераз і востаннє звертаю увагу, що маєте відповідати тільки на питання.

Дорр замовк. Його очі забігали, наче благаючи милосердя і шукаючи якоїсь надії. Але обличчя юнаків були кам'яно непорушні.

— Штурмбанфюрер Дорр, — промовив суддя, витягаючи з кешені якусь світлину й показуючи йому, — в вас знайдено цю світлину. На ній, як бачите, сидять при столі, закиненому пляшками й закусками, енкаведисти, а між ними, вдягнена в советський однострій жінка. Чи можете сказати, хто ця жінка?

Маленьке світло надії замиготіло на дні душі Дорра.

— Так, можу сказати. Це еспанка, — заговорив помалу й виразно Дорр, — ім'я її пригадую: Дольорес... ні, не Дольорос, а Мануеля, так Мануеля де Кастро.

В цьому моменті другий юнак, що стояв біля судді й дотепер не відзивався, засміявся глумливо:

— Ви брешете, Дорр, і брехнею хочете з'єднати собі довіря. Це ніяка еспанка, це ваша фантазія!

— Я можу присягнути, що це еспанка, — сказав рішуче Дорр, — зрештою, це можна легко перевірити. В мене є докази на те!

— Ці докази хіба на те, щоб відтягнути присуд справедливості, перед яким ви хочете втекти! — заглузував знову юнак.

Дорр живо заперечив.

— Повторюю і запевняю вас, що ця пані на

світлині еспанка і зветься Мануеля де Кастро. З нею дуже добре знайомий сотник Генке, з яким ви ще сьогодні можете зустрітись, бо він в нашій службі і ще зі Львова не виїхав.

Мужчини переглянулися.

— Чи це цей самий Генке з комісії переселення громадян німецького походження? — спитав суддя.

— Так.

— Ще одне питання, чи ви знаєте може жінку на прізвище Ірина Ширська?

— Ширська? — повторив Дорр і зразу ж заперечив. — Ні! Я з цим прізвищем не стрічався ніколи.

— Але до речі! — заявив суддя. — Ви кермували загоном, який спалив село Лани біля Жовкви й вимордував усе населення села?

— Так, я, але я був тільки виконавцем наказу.

— А чи був наказ палити живцем хлопців і дівчат в стодолах? — спитав юнак із знайомим Доррові обличчям.

Очі в Дорра забігали і він мовчав.

— Ви переслухували дівчину Катерину Сивак з Винник коло Львова?

Страх стиснув Доррові горло, він старався промовити, але не міг.

— Після допиту, — стугоніли в ухах штурмбанфюрера важкі слова судді — Катерину Сивак повісили й закопали в рові цвинтаря. Але ми її тіло, а властиво рештки тіла знайшли, може хочете побачити світлину й зізнання лікарів, що оглядали останки цієї закатованої 16-літньої дівчини? Прошу! — і суддя подав Доррові аркуш паперу з наліпленою на ньому світлиною та протоколом і підписами лікарів.

Нижня щока штурмбанфюрера затремтіла, але він не сказав нічого.

— А цього священика пригадуєте? — і суддя подав Доррові світлину священика з раною в голові, з якої стікала кров.

Вони все знають! — мигнуло в голові Дорра, й він пригадав, як він сам власною рукою застрілив цього священника на порозі церкви, коли священник не хотів дати ключів до церкви, де загін гештапівців хотів примістити авта.

Суддя передав усі ці світлини й папері мужчині, якого цікавила світлина, що її Дорр дістав від сотника Генке, і вкладаючи руки в кешені, глянув понад голову Дорра: сходило сонце й його перше проміння почало золотити верхів'я дерев.

— Штурмбанфюрер Дорр, ми знаємо всі ваші злочини, але вибрали тільки три, які вас найбільше обтяжують. Ми знаємо добре, що всі ваші злочини ви виконували не з наказу, тільки з власної волі. Справедливість вимагає, щоб ви відповіли на останнє питання, яке я вам поставлю: Чи маєте щось сказати на оправдання всіх ваших злочинів?

— Жити! — Втікати! — Рятуватись! — кричало щось в душі Дорра. Він хотів зробити крок, хотів сказати щось, крикнути, щоб почув його хтось, але не сказав нічого.

Суддя хвилинку мовчав, а потім звернувся до цих, що стояли побіч нього:

— Згідно з рішенням революційного суду, штурмбанфюрер Дорр засуджений за всі доказані йому злочини, на кару смерти. Чи ви згодні з цим?

— Так!

— Так! — відповіли майже разом обидва юнаки.

— Хто виконає присуд смерти?

— Я! — сказав спокійно юнак, знайомий Дорра з Ланів. А в цьому моменті Доррові залунав в ушах цей несамовитий крик хлопців і дівчат, що горіли живцем замкнені в стодолах...

Суддя дав знак рукою. Два юнаки взяли Дорра між себе й повели, а за ними пішов суддя і юнак з Ланів. Один залишився на місці. Він витягнув з кешені світлину і пильно вдивлявся в неї. За хвилину почув стріл. Розглянувся уважно дов-

круги, але не помічаючи нічого, знову вдивився в світлину. Незабаром підійшли до нього товариші.

— Ходім звідси, — сказав суддя.

— Влодку! — звернувся до нього один з них, — я тепер сам починаю сумніватися, чи це справді Ірка.

Влодко посміхнувся.

— Не можу тобі нічого сказати, Ромку, бо не знаю твоєї сестри й ніколи її не бачив. Але її суджений твердить, що це вона, то йому, здається, треба вірити. Врешті маєш можливість, щоб довідатись.

— Думаєш, що можна з цього скористати? — спитав Ромко й піднявся з землі, ховаючи світлину в кешеню.

— Навіть треба, — сказав сухо Влодко й звернувся до двох юнаків, що йшли за ними:

— А не забудьте заложити віком яму й присипати землею! Нам ця порожня могила ще буде потрібна.

— Наказ! — сказав один з них і обидва скрутили праворуч. Хвилину йшли мовчки.

— Ти будеш сьогодні вечером дома? — спитав Ромко Влодка.

— Буду, можеш зайти. А ти тепер хочеш піти до Генке?

— Тепер ще ні, — сказав Ромко, дивлячись на годинник, — а, може, навіть і тепер. Заки знайду туди, то ще вступлю на снідання. Хоч, я не хотів би говорити з Генке. Я з ним так близько не знайомий. Я радше піду до його жінки.

— Вона працює в магістраті?

— Так. Ельза Курп, а властиво Курп'як, бо її батько був українець.

— Але хіба не покажеш їй світлини?

— Ні! — засміявся Ромко, — а для певности не хочу її мати при собі. Кому передати її, але щоб не пропала! Може ти, Степане, візьмеш? — звернувся Ромко до Влодкового товариша.

— Гарзд! — сказав Степан і сховав світлину до кешені. — При першій нагоді, як тільки зажадаєш, віддам.

— Добре, дякую.

Мовчки вийшли на Стрийську вулицю. Степан і Влодко попрощались з Ромком і пішли Стрийським парком, а Ромко вийшов на вулицю Софії. В цій хвилині, коли хотів перейти вулицю, з міста надіхало відкрите військове авто, а в ньому сиділа в товаристві німецьких старшин, Ірина. Авто звільнило на закруті біг і Ромко докладно бачив сестру: сиділа в авті в темно-червоному плащiku з хутряним сірої краски коміром. Один із старшин щось до неї говорив, а вона уважно слухала і, як Ромкові здавалось, навіть всміхалася до нього. Остовпілий Ромко глядів за зникаючим авто, стоячи на розі вулиці, біля цукорні, яку заспаний власник саме відчиняв.

Авто давно щезло з очей, поки Ромко опам'ятався. Він сягнув до кешені, витягнув цигарки, закурив, глянув на відчинену цукорню і пішов помалу даліше.

16. ДВІ МАНУЕЛІ

Ельза Курп-Генке сиділа на запакованих валізах в одній з кімнат готелю Жоржа у Львові і ждала на авто. Сьогодні ранком прийшов наказ усім урядовцям виїхати спеціальним поїздом зі Львова, бо залізничну лінію Львів-Краків, могла кожної хвилини перервати советська армія, яка швидко наближалась до Львова. Авто мало приїхати до Ельзи в 11. годині перед полуднем, але перед відїздом заповівся ще до неї адютант шефа розвідки, полковника Травіца, сотник Леман. Ельза знала, що це значить, вона мусітиме напевно перевезти якийсь тайний документ до Німеччини, бо ледви чи хтось із членів ворожої шпигунської розвідки міг би догадатись, що звичайна машиністка, яка не займала ніякого видного становища, може мати при собі документ великого значення.

Часи були непевні, українська підпільна організація розвинула широку акцію на українських землях, а в Польщі діяла польська боївка. З одного боку наступали большевики, з другого аліантські війська. Ельза не вірила, щоб Німеччина, стиснена в кліщах ворожими військами й терзана революційним підпіллям могла ще виграти, але з своєї зневіри не звірювалась нікому. Кілька днів тому телефонував до неї сотник Леман і запевнював, що нова зброя, про яку ніхто ще не знає і яку міг винайти тільки геніальний німецький ум переможе усіх ворогів Німеччини. І зневірена Ельза повірила в це. З радости подарувала тоді своїй покоївні, яка власне була при тому свої старі, але ще зовсім добрі панчохи, згадуючи, що німці ви-

найшли нову зброю, яка перемаже цілий світ. Покоївка була українка, дуже мила особа, яка вмiла своєю ніжністю добути собі повне довіря Ельзи.

І коли сотник Леман телефонував сьогодні вранці до Ельзи, вона знала в чому річ, запакувавшись ждала. При пакуванню допомагала їй Маруся, яка задумала теж утікати, бо її батьків ще підчас першої советської окупації вивезли на Казахстан.

Годинник вибив пів одинадцятої, коли до дверей хтось легко застукав і зараз же ввійшов сотник Генке. Хоч вони були офіційно одружені, жили в окремих кімнатах. Сотник ще залишався у Львові. Коли побачив, що валізи й скрині Ельзи вже запаковані, був трохи здивований.

— Я приїхав з Леманом допомогти тобі запакуватись, — сказав, — а тимчасом бачу, що ти вже готова.

— Мені допомогла Маруся. А Леман де? — спитала Ельза.

— З кимсь говорить надоліні, зараз прийде, — відповів Генке й присів на одній із скринь, закурюючи цигарку. — Він тобі має передати дещо.

— Ти знаєш про це?

— Так, я ж тепер залишаюся на їх службі, бо Гештапо мене вже, хвала Богу, не потребує.

— Не говори так голосно! Ще хтось почує.

— Я це Доррові нераз говорив в очі, правда, в чотири очі, і він таксамо міг відпекатись як і я, що ми щось говорили на ці теми. Але ти знаєш, що Дорр щез? Догрався!

— Знаю. Є якісь сліди?

— Крім розбитого авта і вбитого шофера, ніяких. Автім, кому тепер хочеться шукати слідів, коли земля горить під ногами. Саме тому Леман передає через тебе документ.

— Не розумію, чому саме тому?

— Бо як на поїзд нападуть українські підпільники, то ти, знаючи українську мову, зможеш

глядко вибрехатися, тим більше, що поїдеш не в службових, але в звичайних вагонах, призначених для публіки. Я хотів тебе відпровадити до потягу, а надто, що потяг раніше як о 3. годині не відіде, бо залізничні шляхи забиті військовими транспортами. Але мені не дозволили.

— Попробуємо, — Ельза чомусь зідхнула. — Генке глянув уважно на неї, прикусив уста, кинув на долівку цигарку, придусив чоботом і встав. — Таак! — сказав протяжно й підійшов до вікна.

У двері хтось застукав і до кімнати ввійшов вдягнений по-цивільному сотник Леман.

— Гайль Гітлер! — привітався з веселою усмішкою.

— Гайль Гітлер! — відповіла Ельза й піднялась з місця подаючи йому руку. — Як бачите, сотнику, я вже готова й тільки жду вашого подарунку.

— Дуже тішуся і власне приношу його, ось, будь ласка, — сказав сотник і сягнув до кешені.

Ельза глянула сотникові ввічі й показала головою на Генке. Сотник сердечно розсміявся.

— Бачу, що ви правдива гітлерівка: державна тайна понад все. Будьте спокійні, все в порядку — запевнив Леман і подав їй маленьку із срібної бляхи тубку, на якій була наклеєна етикетка з написом: фарба до уст. Він відчинив її і, показуючи червону помаду, спитав:

— Ну, й чи не гарний це подарунок для жінки?

— Дуже гарний! — засміялась Ельза, — я вправді думала, що це щось велике, а воно таке дрібне!

— Пані, воно дуже велике, бо тут скривається велика сила, — тут сотник нахилився до вуха Ельзи й шепнув щось.

Легка дрож пробігла тілом Ельзи. Вона ніжно взяла до рук тубку і, глянувши на свої валізи, спитала:

— Але де її сховати?

Генке відвернувся від вікна й підійшов до Ельзи й Лемана.

— Звичайно, — відповів Леман, — там, де ховаєш фарбу до уст.

— А може в кешеню якоїсь старої суконки?

— Ні, — заперечив Генке. — Тільки в торбинці, бо тоді воно не зверне уваги.

— Але я вже там маю одну.

— Нічого, вложи її до кешені плаща, а як буде треба, викинь, а цю вложи в торбинку.

В тій хвилині хтось сильно застукав.

— Хто там? — гостро спитав Генке, а Ельза сховала в руці тубку. У відповідь двері відчинилися і на порозі станув ґештапівець.

— Авто жде! — сказав коротко, випрямившись. За ґештапівцем стояла покоївка.

Сотник Леман підійшов з Генке до дверей, а Ельза взяла ручну, шкіряну торбинку, й непомітно вложила до неї тубку. Тримаючи торбинку в руках, звернулася до ґештапівця:

— Беріть валізки, але скрині самі не знесете, треба когось до помочі.

— Я візьму шофера, — сказав ґештапівець беручи в обидві руки валізки.

— Ні, Гансе! Авта не лишайте самого на вулиці. А може... фройлян нам допоможе? — звернувся Леман до покоївки, яка мовчки ввійшла до кімнати за ґештапівцем і теж взяла валізку.

— Ні, сотнику, Маруся не двигне цієї скрині, там книжки, а ви знаєте, який це тягар, — сказала Ельза, якій помагав сотник Генке одягати плащ.

— Я попрошу портієра — сказала Маруся, звертаючись до Ельзи.

— Добре, поклич портієра, я йому заплачу, — погодилась Ельза і Маруся з ґештапівцем вийшли з валізками.

— Ну, то ходім і ми, — сказав Леман, звертаючись до Ельзи.

Ельза завагалась і глянула на Генке.

— Я хотіла б бути при тому, як знеситимуть скриню. Ви знаєте, там є не лише книжки...

— А, як так, то залишаємось, — зразу погодився Леман.

— А я зйду вділ і допильную, щоб вони добре складали валізи, — сказав Генке і вийшов з кімнати.

— В порядку — усміхнувся Леман і почастував Ельзу цигаркою.

— Щераз вас прошу, — довірочно сказав Леман, — уважайте на те, що везете. За це і ви і я і ми всі відповідаємо своїм життям.

Ельза притиснула до грудей торбинку.

— Будьте спокійні! Радше дам себе посікти, як собі це вирвати.

В цій хвилині ввійшли до відчиненої кімнати гештапівець, Маруся і портієр. З притисненою до грудей торбинкою, Ельза вказала на решту речей, а Ганс і портієр узяли скриню й почали виносити сходами вниз. За ними йшла з двома підручними валізами Маруся. Ельза щераз обкинула оком кімнату, чи не забула чого і вийшла з Леманом на сходи.

Ганс і портієр вовтузилися на закруті сходів із скринєю, яку важко було пропхати, Маруся залишила одну валізку на сходах і пробувала допомогти, але без успіху, врешті підійшов до них і Леман і скриня з важким трудом опинилася надолі.

Маруся вернулась за валізою і йшла за Ельзою й Леманом. Леман нахилився до Ельзи і півголосом сказав:

— Держіть торбинку в руках. Незвичне тримання торбинки зверне увагу, що там щось особливе заховане.

Ельза опустила руки, взяла торбинку за ремінь і усміхаючись тихо промовила:

— Вибачте, я й не подумала про те, Але тут ще небезпеки немає!

— Не вірте, — відповів поважно Леман, огля-

даючись за Марусею, яка йшла кілька сходів за ними. — Нікому не вірте!

Зійшли з сходів і побачили, що скриня знову не входить в двері, але до помочі з другого боку став Генке й шофер, які з вулиці надали скрині правильний напрям, а з голю допомогла Маруся, але так незручно, що притиснула якось Ельзу до самого муру. Але коли вже скриню висаджували на авто, Ельза несамовито закричала:

— Торбинка!

Всі глянули на Ельзу: з блідим обличчям стояла вона на порозі готелю, тримаючи в руці відрізаний ремінь від торбинки.

Леман миттю добув револьвер й оглянувся докруги. Настрашені криком Ельзи всі стояли на місцях. Марусі не було, а підручні валізки, які вона несла, лежали в голю. Не надумуючись довго Леман крикнув до Генке, що стояв на вулиці біля авта:

— Генке, клич стійку, всі виходи готелю обсадити! — а сам як бішений кинувся з револьвером до службових кімнат. Йому навздогін залунав пронизливий, поліційний свисток. Назустріч вийшов з їдальні якийсь кельнер:

— Руки вгору! — крикнув страшним голосом Леман, і наставив до нього револьвер. — Де є кімнати покоївок?

Кельнер зблід, підніс руки вгору й не міг промовити слова.

— Чуєш, собако, кімнати покоївок! А то застрілю на місці! Кімнати покоївок!!

— Там, там! — пробелькотів і показав дрижачою рукою цей самий напрям, куди біг Леман.

Леман побіг далше й на закруті, натрапив на якусь покоївку. Він захопив її за рам'я і теліпаючи нею крикнув:

— Покажи, де службові кімнати покоївок, але швидко, швидко, бо вб'ю, як собаку!

Перелякана покоївка показала на коридор:

— Тут і нагорі...

Одним скоком і поштовхом ноги Леман відчиняв одну кімнату за другою, де містилось по кілька ліжок, заглядав у шафи і всюди в найменший кутик, але кімнати були порожні. Залізними сходами вибіг на перший поверх, переглянув знову низку кімнат, але не найшов тої покоївки, якої шукав. Потім збіг вділ й в голю побачив Генке. Генке підійшов до нього:

— Усі виходи обставлені. Я наказав перевести трус в усіх кімнатах і в усіх осіб, що мешкають в готелю. Ти не найшов нічого?

— Ні, — сказав Леман і побачив, що в фотелю в голі сиділа отупіла з болю Ельза.

Леман підійшов до неї.

— Будьте, пані, спокійні! Ми її мусимо знайти. Це тільки в кримінальних повістях герої щезають безслідно. Не хвилюйтесь. Я вас тільки прошу, щоб ви разом із сотником Генке переслухали всю службу, може хтось її знає ближче.

Ельза підняла на нього мутні очі.

— Добре! — шепнула по хвилині, — тільки що буде з моїм виїздом?

— Я все полагоджу, будьте спокійні! Поїзд ждатиме. А ви, сотнику, — звернувся він до Генке, — ви залишіться, мені треба поговорити з шефом готелевої служби, а потім поїду до полковника фон Травіца. Я до вас задзвоню, ждїть на телефон.

За хвилину з'явився настрашений шеф готелевої служби.

— Ведїть мене до канцелярії — наказав Леман.

Не ховаючи револьвера, велїв шефові виложити на стїл службовї виказки й усі свідощтва готелевої служби і за хвилину держав у руці службову виказку із світлиною тієї, яку шукав. Тодї сховав револьвер і вголос відчитав, помалу вимовляючи, прїзвище:

— Марія Тарачук. Так? — спитав Леман.

— Так! — шепнув, стараючись запанувати над собою, шеф готелевої служби.

— Її свідоцтва й карту зголошень?

— Прошу! — подав жмут паперів шеф.

— Відколи вона у вас працює? — гостро кинув Леман.

— Недавно, може два чи три тижні... — Там усе написано...

— Ви це повинні напам'ять знати! — гостро сказав Леман. — За те будете відповідати! Зголоситесь до сотника Генке негайно й зложите зізнання.

— Так! — видобувся із пересохлого горла звук.

Леман швидко забрав усі документи і вийшов з готелю.

При виході спинив його якийсь ґештапівець. На ході витягнув з кишені, причеплену на ланцюжок бляшку, ґештапівець випрямився і поміг відчинити двері. На вулиці Леман оглянувся: довкруги готелю стояла ґештапівська стійка.

Вулицею надіжджало військове авто. Леман спинив його і всідаючи біля шофера, кинув наказ, витягаючи бляшку з кишені:

— До головної команди:

Шофер — вояк дав газу і авто за кілька хвилин спинилось перед будинком головної команди.

— Дякую! — сказав Леман, висідаючи, швидко пройшов попри головну браму і задзвонив до бічної. Відчинив якийсь військовик і станув на струнко.

— Полковник фон Травіц? — спитав Леман входячи до середини.

— В канцелярії, — відповів військовий, зачинаючи браму.

Леман пройшов кілька кімнат, де сиділи різні старшини, та спинився в канцелярії, в якій за одним бюрком сиділа машиністка, а за другим, при вході адютант полковника фон Травіца.

— Негайно мушу бачитися з полковником! — сказав Леман до адютанта.

— Сумніваюся, чи вас прийме. В нього важні відвідини, велів нікого не пускати до себе.

— Я не можу ждати ні хвилини, я мушу негайно говорити з полковником. Дуже пильна й важлива справа — сказав Леман.

Адютант взяв слухавку телефону й говорив:

— Пане полковнику, сотник Леман бажає говорити з вами в дуже важній і пильній справі.

В телефоні хтось відповів.

— Я говорив, пане полковнику, але він твердить, що ждати не може.

Хтось знов заговорив до телефону.

— Так, пане полковнику, — сказав адютант і відложив слухавку.

— Зараз до вас вийде, — сказав до Лемана. — В цій хвилині двері відчинилися, і в них появилось сердите обличчя полковника фон Травіца.

— Що там таке? — кинув крізь зуби до Лемана, стаючи на порозі.

Леман підійшов гострим, військовим кроком до полковника й завмер: він побачив в кімнаті полковника покоївку Марію Тарачук, що сиділа в фотелю, одягнена в елегантний чорний костюм.

— Пане полковнику, пане полковнику, — повторяв непритомно Леман, вдивляючись в людину наче в якесь несамовите явище, що за плечима полковника сиділа в фотелю й байдуже гляділа на нього, — пане полковнику...

— Сотнику, ви п'яні, — сказав стихшею голосом полковник. Але сотник Леман, мов в гарячці, не дав докінчити полковникові:

— Пане полковнику, негайно звеліть арештувати цю особу, негайно, — і він показував поза плечі полковника рукою.

— Леман, ви збожеволіли! — крикнув полковник, — заберіть його звідси!

Сотник Леман, не зважаючи на крик полковника, нахилився до нього й щось пошепки сказав.

Обличчя полковника зблідло, широко виряченими очима дивився на Лемана, що тимчасом витягнув з кешені жмут паперів і швиденько шукаючи між ними, витягнув поліційну виказку із сві-

тишною та подав полковникові. Цей взяв світлицю, добгу хвилю вдивлявся в неї і ввійшов до канцелярії, кивком голови взиваючи за собою Лемана. Леман зачинив двері, а полковник підійшов до фотелю, в якому сиділа така знайома Леманові жінка й представив:

— Дозвольте, графине, представити вам одного з наших сумлінних урядовців, сотника Лемана. Пане сотнику, графиня де Кастро!

Сотник Леман виструнчився і не знаючи, що з ним діється, стояв так, хоч де Кастро, хитнувши головою на знак привітання, звернулась до полковника.

А цей продовжав:

— Саме перед хвилиною пан сотник повідомив мене, що вкрадено один... важний акт. Злодійкою є ця пані, погляньте!

І полковник подав виказку із світлицю де Кастро. Ця глянула на світлицю й усміхнулась.

Полковник похитав головою:

— Неймовірна подібність, графине! Якби я не мав звідомлень від генерала Вальфштайна, їй Богу, присягнув би, що це ви...

Графиня щераз посміхнулась, глянула на Лемана, що все ще випрямлений стояв коло дверей і мовчки подала виказку полковникові.

Полковник, слідкуючи за поглядом де Кастро, звернувся до сотника Лемана.

— Дякую вам, пане сотнику! Пождіть мене в канцелярії!

— Так, пане полковнику! — промовив якимсь беззвучно сотник Леман і вклонившись по військовому графині де Кастро, вийшов, з кімнати.

— Неймовірна подібність! Неймовірна! — говорив до себе, вдивляючись в світлицю й порівнюючи її з графинею, полковник.

Де Кастро піднялась з фотелю, підійшла до полковника і спокійно промовила:

— Ось чому, пане полковнику, я просила вас передати мене большевикам!

17. СТРИЧА

В цій самій кімнаті, де ще недавно сотник Леман зустрів графиню де Кастро, думаючи, що це покоївка, сиділо три особи: товстий, з червоним із пересердя обличчям майор розвідчого відділу Карпов, низький, сухий чоловік, що заклопотано потирав руки й раз-у-раз зиркав то на жінку, яка сиділа побіч, то на майора, і жінка, яку можна було взяти за графиню де Кастро, а принайменше її рідну сестру-близнючку.

Мужчина схилив голову під ударами слів, що падали з уст майора, жінка якось бездушно дивилась перед себе, а майор бігав по кімнаті й кричав:

— Ідіот! Йолоп! Як можна було так помилитись, як можна було не переконатись, що це не вона, що це та клята двійнячка, яка стільки лиха нам накоїла? Чи ти думаєш, дурню один, що це тільки тобі трапилось? Я вже більше мав таких звідомлень, просто жах працювати з такими бовванами! Ах, і дурень ти, а ще й розвідчиком зватись хоче! В колгосп гній возити! Та я тебе в Казахстан верблюдів пасти пошлю, йолопе ти несосвітний!

— Не хвилюйтесь, Миколо Савичу, це могло трапитись навіть і найкращому розвідчикові. Ви й самі кажете, що ця двійнячка чимало нам наплутала, заки ми її викрили. І доки її не зліквідуємо, доти завжди матимемо клопіт.

Майор сів важко в фотель, закурив цигарку і хвилину помовчавши, звернувся до низенького чоловіка.

— Розкажи, Ілліч, за порядком, може ще що

врятуємо, а то я сам не знаю, як це довести до кінця.

Чоловік, що на нього так гримав майор, підніс голову й знизав плечима.

— Я й сам не знаю, як з цього вийти. Кажеш, розказувати. Ну, добре, але бачиш, тут і розказувати нічого. Воно, значить, просто й звичайно: сказано передати записку Нюті, — тут Ілляч глянув на жінку — пів п'ятої під книгарнею на Академічній вулиці. Записку передав Прохоров, написано було шифром, все як слід. Не знаю я Нюті, чи як? Пів п'ятої, це як знаєте, вже сумерк. Я вийшов раніше оглянути кінові фото.

— І водки випити! — заглузував майор.

— А тут уже брешеш, бо водки я не пив. Може воно й гірше, що я не пив, якби випив, то цього не зробив би. Ну, значить, іду, — а ще й четвертої не було — Академічною вулицею, розглядаюся, коли глип, під книгарнею стоїть Нюта й приглядається книжкам за виставою. Я зрадів, що вона прийшла раніш. Думаю, зразу ж передам записку й піду в кіно. Став я біля книгарні й теж ніби приглядаюся книжкам, присунувся до неї і кажу тихо: — Нюта! А вона нічого, тільки оком в бік зирнула й далі стоїть. — Дай руку, — кажу — в мене записка єсть. — А ця клята, нібито завважила якусь цікаву книжку й перехилилась, щоб прочитати наголовок, а тоді підсунула руку.

— От, кута! — кинув крізь зуби майор.

— Я всунув їй записку в руку, хай їй всохне, й пішов. От і все. Ну й скажи, чи ти на мосму місці не зробив би так само?

Майор прикусив губи, погасив цигарку й покрутив головою.

— І невже вона так само була вдягнена, як Ірина Львовна.

— Отак бачиш, як Ірина Львовна тепер сидить, так і вона виглядала. Так самісінько. І зачіска така, і беретик і плащ — словом, Нюта!

— Кажуть, вона трохи вища й огрядніша від мене, — завважила Ірина.

Ілліч глянув пильно на Ірину.

— Ну, як приглянетесь, то безумовно, різниця є. І чоло в неї вище і, мабуть, уста інакші, але в сумерку ти це розбереш? А ще коли глядиш збоку, на вулиці. От, просто нещастя та й годі!

— А ви знаєте зміст записки, Миколо Савичу? — спитала Ірина.

Майор хитнув головою, підійшов до бюрка, написав щось на блокноті і сказав:

— Про це саме хочу зараз з вами говорити, Ірино Львовно, — і вирвав листок з блокноту та вручив Іллічу.

— Це наказ, Ілліч! Якщо сповниш його совісно, то врятуєшся. А тепер будь здоров!

Ілліч встав, глянув на Ірину й майора і, держачи звинену карточку в рупі, кинув на пращання „Бувайте“, і вийшов.

Зараз за дверима канцелярії розгорнув карточку й прочитав:

„Від сьогодні слідити пильно Ірину Л. і про кожний її крок повідомляти!“

Ілліч хвилину подумав, зміняв карточку, сховав в кешеню і помалу поправцював до дверей.

Майор, залишившись з Іриною, сів біля неї в фотелі:

— Ірино Львівно! — сказав поважно. — Ви знаєте, скільки ви добра й ласки зазнали від нашої партії й уряду, як наша партія клопоталась за це, щоб дати вам відповідну підготову до такої важної і почесної служби, як агентка розвідки.

— До чого він то гне? — подумала Ірина й спокійно гляділа ввічі майорові.

— Я хочу вам тільки пригадати, скільки це коштувала ваша підготова, ваше навчання, як наша партія і уряд дбали за те, щоб вам нічого не бракувало, щоб ви стали гідною цього довіря, з яким віднеслась до вас наша партія й уряд. І вже це саме, що із тисяч вибрали вас, повинно вас на-

повнювати радістю і гордістю та повною відданістю мудрій політиці нашого уряду.

— Чи може я не дала доказів на це?

— О, навпаки — заперечив живо майор, — я не можу вам в загальному нічого закинути, тільки бачите, ми тепер мусимо посилити наші змагання, наша непереможна армія зайняла Берлін, ми несемо світло нової ленінсько-сталінської культури в найдальші закутки Європи, незабаром засяє вона і в Америці і в усьому світі. А ви замість посилити свою працю — тут майор зробив маленьку зупинку, дивлячись остро в обличчя Ірини — занедбуєтесь.

Велике здивування відбилось на обличчі Ірини.

— Невже ви з мене невдоволені? — спитала природньо-здивовано, нахилиючись до нього.

— Ні, вона не винна — подумав майор і хитнув заперечливо рукою:

— Не розумійте мене погано. Ваш останній плян із схопленням торбинки був дуже добре переведений, а надто, що ви це самі зробили, без чийсьбудь помочі.

— Завжди краще робити самій, — кинула Ірина.

— О, так, так, я знаю цю вашу засаду. І інших не наражуєте на небезпеку, відповідальність самі понosite, мовляв, найменше свідків і найменше жертв, але хочу лише сказати, що вас не мине похвала за викрадення хемічного знаку атомової бомби, тільки... вас обдурили.

— Невже? — знову здивувалась Ірина.

— Не борониться, значить таки не винна, — подумав майор і продовжував далі: — Я цим не хочу сказати, що ви в тому винні, ні, але... фарба до уст таки була в цій тубці. Правда, як виказала хемічна аналіза, були там також і інші хемічні речовини, над якими хай собі ломлять голову наші хеміки, але ми сподівались повної формули.

— На цьому, як знаєте, я не розуміюся, — легко посміхнулась Ірина.

— Ні, ні, ще раз повторюю, якщо нас обдурили (а в тому випадку обдурили нас усіх), то не з вашої вини. Я тільки кажу, щоб ви були уважніші і дбайливіші.

Ірина підперла голову рукою і задумалась.

— Про що думаєте? — спитав майор.

— Перебираю в думках, чи можливе, щоб в торбинці могла бути інша тубка й чи якийсь рух не уйшов моєї уваги.

— Прохоров рішуче помиляється. Вона рішуче не винна, — подумав майор.

— Дуже добре, що ви так контролюєте себе, дуже добре, — сказав майор. — Але я хочу з вами про щось інше поговорити. Товариш Прохоров телефонував до вас сьогодні ранком, що цей нещасний Ілліч дасть вам записку пів-п'ятої біля Академічної Книгарні.

— Так, я півп'ятої була, але, як вам відомо, ждала надаремно до б.

— Тим разом записку використала ваша двійниця. Але це ще нічого. Ми маємо до вас повне довіря і тому я про це вам говорю. Товариш Прохоров, знаючи ваше віддання, хотів вам доручити ось що: сьогодні в п'ятій відбувалось в будинку колишнього буржуазно-націоналістичного кубла „Просвіта“, зібрання галицьких націоналістів-юнаків, які хочуть звалити нашу могутчу радянську владу. Ну, щож, на божевільних нема ради. Я казав Прохорову, що їх в лікарню треба, а не в арешт. І між цими божевільними був теж ваш... Роман Ширський. Ви мали усіх їх видати нашій владі, а як ви це мали зробити, було написано в записці, яка на жаль, до ваших рук не дійшла. Цей факт, що я вам розкажую найкраще представляє, яким довірям ви тішитесь у нас, як високо, цінить вас товариш Прохоров.

І легко-скісні очі майора Карпова вп'ялилися в обличчя Ірини. Але воно було кам'яно-спокійне.

І вона зразу ж, зовсім природнім, голосом, відповіла:

— Миколо Савичу, мене вчили, що член розвідки не має ні брата, ні батьків, ні рідні, тільки радянську батьківщину її владу й більшовицьку партію.

Скісні очі майора Карпова проясніли:

— Правильно, Ірино Львівно! Так говорить справжня радянська людина! І я вас шаную за це! Ну, довірочно можу вам сказати, що ми вже були устійнили, як врятувати вашого брата, але, розказуючи вам це все, я тільки хочу зазначити, з яким довірям ми до вас відносимось.

— І ще одна справа: подумайте про те, як здихатись вашої двійниці. Це, що сьогодні трапилось Іллічеві, це, мовуть, четверта чи п'ята з черги зація цієї пані. Що вона старий розвідчик, про це немає сумніву, але чи знаєте, що вона тут була?

— Тут? Вона?

— Тільки вона, бо вас тоді у Львові не було. Була тому кілька днів вечором. Її, звичайно, пустили без слова, бо вас тут знають, вона питалась за мною, вдавала, що їй неодмінно треба бачитись зі мною — мене тоді теж не було — передала мені письмо в якому стояло написане „W“.

— Що написане? — не зрозуміла Ірина.

— Ось гляньте, — і майор взяв з бюрка коверту і подав їй. На коверті була адреса Карпова, а в середині біла карточка, на якій стояла рукою написана буква „W“. Ірина довго обертала карточку, глянула на неї під світло й врешті впитала:

— Ви давали її до хемічної аналізи?

— Ні! А навіщо?

— Бо папір якийсь інший, як тут.

— От, цікаво! — сказав майор і взяв карточку від Ірини. — Ви добре сказали, треба це зробити. — Отже, Ірина Львовна, ми в порядку, все обговорено, а ви подайте плян, як здихатись її. У вас фантазія єсть! А коли б вам щось прийшло

на думку, то телефонуйте. А тепер здорові будьте, Ірино Львовна. І підготуйте плян.

— Подумаю! — сказала Ірина й звернулась до дверей, в які нагло застукано.

— Що там? — крикнув Карпов.

Двері легко відхилилися й якийсь військовий передав коверту із словами:

— Цього листа знайшли тепер в скринці.

Майор, сятаючи по листа рукою, звернувся до Ірини:

— Я вас відставляю додому. — В тій же хвилині побачив адресу на листі і почервонів з пересердя, швидко розірвав коверту і виняв досить помняту записку, розгорнув її і грубо вилаявся.

— Що ви? — спитала спокійно Ірина.

— Гляньте! От нахаба! Це записка від Прохорова до вас, що її мав вам Ілліч передати, внизу читайте:

Внизу записки стояло жіночою рукою, але виразно, великими буквами написано:

„Використала, але не так, як ви хотіли.
Дякую. W“.

Майор відчинив широко двері й крикнув:

— Гріша!

— Єсть, товариш майор! — підбіг якийсь військовий.

— Негайно всіх прохожих довкруги будинку арештувати й привести сюди, до великої залі внизу. І ждати на мене!

— Єсть, товариш майор! — і вибіг з кімнати

Очі в майора літали, він забігав по кімнаті, вимахуючи руками:

— Ну, подумайте, Ірино Львовна, подумайте, що за нахаба!

— Так! — сказала Ірина, — її треба неодмінно здихатись.

— Це ж глузування з нас! Як вона сміє, ця собача дочка!

— Я подумаю, Миколо Савичу, може навіть

і завтра зайду до вас вже з готовим пляном. Бувайте!

— Зайдіть, Ірино Львівно, конечно зайдіть!

На порозі з'явився військовий:

— Усіх арештовано й приведено сюди, товариш майор.

— Скільки їх? — спитав майор.

— 17 чоловік з жінками й дітьми.

— Чорт! — вилаявся майор. — Навіщо ти дітей брав?

— Чому? — вмішалась Ірина. — Аджеж цього листа могла вкинути до скриньки й дитина.

Майор глянув з подивом на Ірину.

— Ірино Львівно, мушу вам сказати вдруге сьогодні, що з вас незрівняна співробітниця! Гріша, відвези Ірину Львівну додому.

— Єсть, товариш майор!

За кілька хвилин Ірина входила до брами камениці, де жила на другому поверсі. Коли сходами дійшла до першого поверху, хтось почав сходити з третього поверху вниз. Не дивлячись, хто це, бо ціла камениця була зайнята советськими старшинами або урядовцями, Ірина вийняла з кешені ключі і нагло спинилась. Людина, що сходила згори заступила їй дорогу. Ірина підняло голову й остовпіла: проти неї стояла її двійниця, а радше, вона сама, так само вдягнена, в такому ж беретіку, з-під якого виглядало чорне волосся і в такому ж плащі. Стояла проти неї мовчки й неначе легка усмішка кружляла коло її уст.

— Не сподівались? — сказала низьким, грудним голосом, іншим як в Ірини й з якоюсь іншою вимовою.

Ірина поволі хитнула головою заперечуючи. І нагло обняв Ірину страх, що цій другій грозить величезна небезпека, якби їх разом побачили, а вона врятувала Ромка.

— Ходіть швидше до мешкання, — шепнула й побігла наперед, відчинила входові двері й за-

світила. Коли гостя ввійшла до середину, Ірина уважно замкнула їх на ключ.

— Прошу, ходіть ближче і сідайте, — повторила Ірина й нагло спинилась на середині кімнати:

— Як ви відважились сюди зайти!

Гостя сердечно засміялась.

— Чи ж у нашому становищі не треба мати відваги?

— О, так! — якимсь тихо-розсіяно шепнула Ірина й розвела руками. — Мені просто не хочеться вірити, що ви, це моє друге „я“ з казки, є ось тут, у моїй кімнаті.

Гостя гострим зором обкинула кімнату й звернулась діловито до Ірини:

— Перш усього — у вас є телефон?

— Є! Потребуєте його?

— Ні, не я. Ви мусите доповісти, де треба, що ви вдома.

— Не розумію...

— Так знайте, що вас слідять. Уже від доброї півгодини під вашою брамою крутиться цей самий добродій, що мені передав, призначену для вас, записку. Якщо не маєте нічого проти, то я собі з ним відповідно поговорю пізніше, але тепер треба вам мати доказ, що ви вдома самі.

Ірина бачно глянула на гостю. Гостя це помітила й усміхнулась.

— Я знаю, що ви думаєте! Перше: крім нас ніхто тут не може бути, отже тим самим не може бути свідка, а друге — ви підозріваєте, що я хочу довідатись від вас про такого „свідка“, який міг би бути й свідком нашої розмови й свідком в НКВД, на цю обставину, що у вас нікого не було.

Ірина теж усміхнулася.

— Міркуєте зовсім правильно.

— Ні, так не думайте, бо хоч і можете мене вважати за свою і вашій ідеї віддану, бо в нас спільний ворог, я не хочу знайомитись із технікою вашої праці. Тут не про це йде. Річ у тому, що ви

потелефонуйте до добродія... ну, скажемо, навіть до мого сердечного приятеля (і тут глумлива усмішка заграла на устах гості) товариша Карпова, що, мовляв, чи він не може до вас зараз прийти, бо ви самі й хотіли б із ним дещо порадитись. У вас є, наприклад, якийсь плян...

Очі в Ірини заблисли.

— Дуже добра думка. Годжуся!.. Тільки що буде, як він справді схоче прийти, а я ще маю з вами поговорити!

— Так, це справді незручно, — сказала гостя по хвилині надуми, — в мене теж деякі справи до вас... Треба до когось іншого телефонувати, не до такого, як Карпов, старшого. І найкраще було б його не застати, тільки комусь залишити число телефону...

— Дозвольте, — швидко заговорила Ірина, — я потелефоную до Карпова, його тепер нема в бюрі, бо він переслухує арештованих з приводу вашого письма...

— Яких арештованих?

Ірина сміючись коротко розказала про доручення записки й арешти прохожих.

Гостя сердечно розсміялась.

— Ну й кумедний той Карпов. То він думав, що післанець, кинувши листа до скринки, стоятиме під будинком і ждатиме враження! Ха-ха-ха! Але до речі: листа кинув до скринки ваш брат Ромко.

Ірина втопила очі в обличчя гості.

— Що? Ромко? А він тут?

— Так, тут, передав вам дуже-дуже міцні поцілунки... Гарний у вас брат і добрий бойовик. Ми з ними уже друзі. І може б навіть я вас не відвідала, якби не вони, ваші хлопці... Просили переказати вам, що постійно опікуються вами і нікому не дозволять вас скривдити. Отже будьте спокійні й безпечні. Завтра ми з вашим братом вибираємось до Польщі, тому я конечно хотіла сьогодні

з вами побачитись, познайомитись, і передати привіт від Ромка та від усіх „ваших“ ...

— Ви завтра їдете? — запитала Ірина.

— Так. Мушу бути в Польщі, де маю виконати одне завдання. Колись при нагоді розкажу вам в чому діло, а вірю, що ми ще зустрінемося. Мое прізвище ви собі запам'ятаєте: Мануеля ді Кастро, я сама еспанка, як помічаєте з мови ...

— Але ви дуже добре говорите по-українськи, похвалила Ірина.

— Добре? Це важко сказати, але як казав цей українець, що вчив мене мови, не найгірше ... Але не забуваймо про телефон.

— Ну, то ходім телефонувати, — схопилась Ірина, — я й так мушу Карпову представити плян схоплення. Ходить, телефон у мене в спальні.

— Ці кімнати, якщо не помиляюсь, мають вихід на подвір'я?

— Так, тут нас ніхто не догляне.

Перейшли до спальні. Ірина підійшла до телефону, але Мануеля схопила її за руку.

— Пождіть, а маєте плян схоплення мене?

— Ні!

— Зараз, я вам пораджу. Скажіть, що треба мене якось принадити і треба зробити щось таке, що тільки я могла б виконати.

Ірина з усмішкою хитнула головою, взяла слухавку, накрутила число й по хвилині спитала:

— Хто говорить? .. Тут Ньюта ... Товариш Карпов єсть? .. — Ні, не треба кликати, ви тільки перекажіть ... що? .. казав себе покликати, як дзвонитиму ... ага ... будь ласка, я пожду ... Мануеля підійшла до стіни, легко застукала пальцем і уважно оглядала. А коли Ірина питаючим зором звернулась до неї, показала на вуха: чи немає де тут підслухового апарату.

— Товариш Карпов? — вибачте Миколо Савичу, що вас труджу, але я сиджу тепер дома й обдумую плян схоплення мого двійняка ... ну, ну, не хваліть, бо ще не знаєте як і що ... так, так

і я хочу з вами порадитись, бо в вас голова до таких справ першорядна... так... так... я була б рада, якби ви приїхали до мене... що?... ні, пізніше... десь за годину, між 11 і 12... добре... то я вас жду, гаразд... що такого?... А, зовсім просто, ось послушайте і як знайдете хвилинку часу, передумайте... в чому суть пляну?... просто лапка на мишу, знаєте, ви знаєте, як ловиться мишу, от і для мого двійняка таку придумати лапку... ні, це дуже легко... так, придумати щось таке, що тільки вона могла б зробити... власне... подобається вам? Знаменито! То я вас жду... відчиню вам як подзвоните три рази... Нікому більш не відчиняю, так і знайте! Добре! Жду!

Ірина відложила слухавку й хитнула головою до Мануелі:

— Зловився!

— Але, знаєте, — сказала Мануеля, — не було б погано, якби ви цю лапку на мене зробили уже завтра ніччю або післязавтра. Мені це вже не пошкодить, бо завтра мене тут уже не буде, а для вас буде ще один доказ вашого „віддання справи уряду й партії“.

Перейшли до другої кімнати.

— Одначе тому, що розвідчики завжди приходять раніш, як заповіли, — продовжувала Мануеля — я вже піду. Щоправда, у вас є ще другий вихід, через ганок, і я кожної хвилини могла б вийти звідсіля непомітно...

— Я бачу, що ви докладно познайомилися з моїм мешканням, — завважила Ірина.

— Не я сама познайомилася, а познайомили мене ваші хлопці передтим заки я сюди прийшла. І ще одне, я мушу їм переказати, чи не мали ви неприємности через те, що з тубки, яку схопили в готелі Жоржа, ви витягнули правдиву хемічну речовину, а вложили фальшиву, тобто кредку до уст?

Ірина зам'ялась.

— Ні, великих неприємностей я з цього приводу не мала...

— Будьте одверті, якщо це мало б вам пошкодити, то я маю наказ узяти вас із собою.

— Ні, я ще наразі тут потрібна, — сказала по-важно Ірина.

— Як думаєте! Отже я скажу, що великих неприємностей ще не було.

— І скажіть, що, мабуть, і не буде.

— А друге, що маю вам переказати, це на випадок, якби вам грозила небезпека, покладіть на вікно вазон або флякон з квітами. Якщо небезпека дуже грізна, дві багрянні рожі...

— Добре, дякую!

— От і все, що я мала вам переказати. Але а ргорос Жоржа. Як ви так зникли з готелю, після тієї крадежі? Адже німці так докладно перешукали всі закутини, що неможливо було скритись.

— Я не скривалась в готелі, тільки під готелем, а там німці не шукали.

— Як то під готелем? Таж німці перешукали всі пивниці, всі харчеві склади, найменшу щілинку.

— Німці не знали одної речі, про це взагалі не багато людей знає, що середмістя Львова стоїть на річці Полтві. Під вулицями міста тягнуться довжелезні широкі канали, серединою яких пливе річка, а по боках є хідники й електричне світло. Вистачило з готелю Жоржа вийти на подвіря сусідньої камениці й отвором широкого каналу, не цього, що знаходиться на кожному подвір'ю, з решіткою, а того округлого чи чотирокутного, який бачите на хідниках, зійти вниз. В кожному такому отворі є спеціальні гаки, якими легко зійти до каналу, а там вас уже ніхто не зловить, хто не знає розгалуження каналів Полтви. Підчас українсько-польської війни польські вуличники переводили туди цілі відділи війська, а наше командування не могло надивуватись, звідкіля ворожі стійки дістають допомогу, коли всі вулиці міста замкнені. Щойно пізніше, наші українські „львівські діти“ зорієнтувались. І сьогодні перейти

Львів здовж і впоперек каналами не є ніяка трудність. Ці наші своєрідні львівські катакомби вже за часів польської займанщини були для декого з нас добрим сховком. От, чому я щезла з лиця, землі як дух.

— А, он воно як! А я не могла зрозуміти, яким способом ви зникнули, як у воду впали, а надто, що як казав мені Леман, в усіх сусідніх домах навіть ліжка перешукували. О, це цікаві речі для розвідчика. Ну, чекайте, колись я вам розкажу свої витівки. А в мене їх чимало! Ну, то гаразд, держіться! До швидкого побачення!

— Може вас вивести бічним входом через гапок? — спитала Ірина.

— Ні, я мушу вийти головною брамою, — сказала Мануеля і вийшла на сходи. Хвилину здержалась — було тихо, ніхто не йшов — а тоді спокійно вийшла на вулицю, яка вже була майже пуста, й повернула праворуч, в сторону Єзуїтського городу. Але зараз на розі Сикстуської завважила, що якась тінь відділилась від камениці і притискаючись до муру, пішла за нею. Не зважаючи на це, Мануеля пішла далше спокійно, не поспішаючи, а коли найшлась біля університету, проти головного входу, перейшла вулицю і ввійшла в город. Зараз на вступі був посередині газон, а довкруги нього лавки. Мануеля завернула ліворуч і сіла на першу лавку. Поволі витягнула цигарки і закурила, придержуючи сірник трохи довше, як було треба. Десь далеко грякнув вистріл, за ним другий і третій, Університетською вулицею мигнуло авто. Мануеля сиділа спокійно далше. Її постать зливалась з темінню городу й тільки жевріючий вогник цигарки дозволяв здогадуватися, що тут сидить якась жива істота.

Нагло Мануеля завважила, що тінь, яка ішла за нею аж до городу, стоїть у брамі університету. Якесь військове авто, із ясноосвітченими рефлекторами переїхало вулицею і снопом освітило мури університету. І якби не те, то цю тінь важко

було б відрізнити від чорного отвору зачиненої університетської брами. Та, мабуть, цей, що скрився в брамі зрозумів, що його приявність викрита і зараз же перейшов вулицею і наближався до лавки Мануелі. Мануеля сиділа спокійно, тримаючи в руці цигарку. Тінь наблизилась і з її росту й ходи можна було пізнати, що це той самий знайомий Мануелі, який вручив їй записку під Академічною книгарнею. Праву руку тримав у кешені, з чого можна було догадатись, що він держить револьвер. Чоловік підійшов ближче, став проти Мануелі й якимсь грізним стихеним голосом сказав :

— А тепер, що буде, Нюта?

Мануеля спокійно сиділа на лавці, не відзиваючись ні словом, тільки щохвилини підносила руку з жевріючою цигаркою до уст та глибоко затягалася димом. В цій хвилині з-за плечей Мануелі грякнув стріл і, чоловік захитався, наче хотів бігти, й без слова повалився на землю. В далині, в городі знову почулися стріли. Мануеля кинула цигарку, придусила ногою і встала. З-за дерева вийшло кілька озброєних людей. Мануеля звернулася до них, показуючи на трупа :

— Його треба обшукати.

— Це Ілліч, права рука Карпова, — сказав один з них.

— Обшукайте і перегляньте всі папері, які найдете при ньому, і як щось буде важливе, зробіть копію і знову покладіть в кешеню. Хай і сліду не буде, що це хтось з наших зробив. А ми йдемо? — звернувся до Мануелі.

— Ходім! — сказала спокійно Мануеля і пішла широкою алеєю в город. В той час, коли Мануеля зникала в темряві городу, під каменіцю, де жила Ірина, заїхало авто, з якого виліз майор Карпов. Він уважно оглянув пусту вулицю, хвилину пождав, оглядаючись, врешті пристанув у брамі й легко свиснув. Але ніхто не відізався. Ще раз свиснув тихенько крізь зуби, але знову

ніхто не відповів. Карпов сердито відчинив браму й йдучи сходами вгору подумав:

— От, і сволоч Ілліч. Побачив, що Ірина сидить дома і повіявся кудись! Неодмінно треба буде його покарати! Казав йому ждати, доки не прийду, а він таки не видержав!

Спинився біля дверей Ірини і подзвонив три рази.

18. ГРАНИЧКА

Апарат тріскотів, шипів і задихався, і нічого не можна було розібрати. Ромко скинув слухавки і глянув на Миколу, що ще якийсь час намагався щось зловити, але врешті теж зняв слухавки та поклав їх побіч себе.

Ромко мовчав, задуманий. В землянці, де вони обидва сиділи, було вогко й темно, бо маленька свічечка, що слабо освічувала землянку, уже догоряла. Ромко вдивлявся в останні блиски свічки і сказав до Миколи, який почав розбирати апарат:

— Не залишається нам нічого іншого, як тільки перейти границю й засягнути язика.

— І я так думаю! — погодився Микола. — Сьогоднішній підслух потвердив те, що ми вже знали, але це мало. Ніч дощова й більш уже нічого не довідаємось. Питання: хто з нас іде за границю? Ти чи я?

— Я піду! — вирішив Ромко, — бо крім потвердження, що Сверчевський став головним командантом „чистки від бандитів“, в мене є ще багато інших справ, які треба знати нашому Буй-Турові, заки ми уложимо плян засідки на Сверчевського. А що найважніше, то я вже там був і знаю куди вдатися.

— В такому випадку, — відповів Микола звиваючи драти, — я повідомлю Буй-Тура, що ти пішов і зліквідую розвідчу станицю.

— Ні, не ліквідуй ще, вона може нам ще пригодитись! — кинув оком довкруги Ромко. — Антену залиши. Хай ця розвідча станиця „число 7“

буде наготові. Апарат візьми з собою, все потрібне забери теж, вхід заложимо землею, а решту залишимо.

Микола витягнув з кута шкуряний міх, вложив туди радієвий апарат та повідкручувані частини. Свічка згасла. Посвічуючи ліхтаркою, майже напотемки вийшли обидва з-під землі. Стрінув їх дощ і вітер. Закутані в плащі, з натисненими на чоло шапками, надаремно старались пробити очима темінь ночі. Довкруги якось дивно-таємничо шуміли сосни. Хвилину стояли мовчки, стараючись зловити у тому шумі якийсь інший звук.

— Нема страху! — сказав по хвилині Микола. — В таку ніч ніхто з них навіть голови крізь двері не висуне! Прекрасна нагода перейти граничку.

Великою каменякою, яка стояла оподалік, закрили вхід до землянки. Ромко витягнув руку до Миколи:

— Ну, то будь здоров!

— А де нас шукатимеш? — спитав Микола, подаючи йому руку.

— В цих околицях. Скажи Буй-Турові, що коли мене до трьох днів не буде, то значить, я попався.

— Цього не передбачую! — сказав весело Микола. — Будь здоров!

Ромко підтягнув комір до гори, міцніше натиснув шапку на вуха й поволі почав сходити вниз. Як тільки вийшов з лісу в чисте поле, вихор з дощем з цілою силою вдарив в обличчя, наче втішися, що якась жива істота йде полем. Ромко пристанув на хвилину: міг коротшою дорогою пройти через граничку, але це було небезпечно. Проти цього місця, де він стояв, була, як уже повідомлено їхній відтинок, большевицька застава, а при ній поліційні собаки. Ці пронюхали б його напевно. Може йому і вдалося б вночі втекти, та все ж ризкувати не було глузду. Він рішив йти обходом, трохи щоправда далше, зате безпечні-

ше. Кілька днів тому на цьому шляху один із наших загонів, уже на польській землі, стрінув кількох польських повстанців, але це була стежа, яка теж докладно не знала, скільки в большевиків вояків. Говорили про танкетки, що ними большевики оточили свою заставу, та більше нічого не могли сказати.

Ромко завернув праворуч і почав поволі йти грузною, болотнистою ріллею. Вітер дув збоку, дощ падав безперервно й здавалось, що між темними хмарами, які перекочувались горою і чорною мазею, що хлюпала під чоботами, не було різниці.

— Аби дійти до Бряжі, — думав Ромко, — а звідти вже недалеко на польський бік. Там і засягну язики. Але найкраще було б поїхати до Львова. Там можна б мати певні вістки й про Мануелю й про Ірину. Хоч, — думав Ромко, ледве чи Ірина ще живе. Місяць тому, як повідомили його, на вікні в квартирі Ірини появились дві багрянні рожі. Чи вдалось тоді Ігореві з його групою, яка оперувала у Львівщині вирятувати Ірину, невідомо. Слід застиг за Ігорем, не було теж ніякого повідомлення про акцію Мануелі у Варшаві, хоч Ромко покладав велику надію на неї.

— От і врятували ми його з Іваном від смерти — подумав Ромко, коли прийшла вістка згодом, після славної перемоги під Бірчою, що генерал Сверчевський назначений головним командантом протиповстанської акції. — Краще б він був тоді згинув у Варшаві під шафою, а то ми врятували людині життя, а він опісля масово вирізував українське населення і найбільш жорстокими катуваннями примушував його опускати рідну землю. Адже саме в Бірчі, де сконцентровано большевицькі сили, яких розгромив опісля полковник Коники, звозили польсько-большевицькі старшини награбоване українське добро, туди зганяли з довкільних сіл на муки й катування арештованих українців, над якими виправляли нечувані звірства, ломили руки ребра, вирізували

пояси шкіри, пекли вогнем і рубали сохирами живцем наших батьків, сестер, жінок і дітей...

— Та година помсти прийшла! Покарав їх усіх першим гураганним наступом з'єднаних сил Української Повстанської Армії командир Прут, який по півгодинному бою здобув місто й знищив дві дивізії польсько-большевицьких військ у тригодинному запеклому бою. Червоні польські вояки, які зацілили від погрому, опинились аж у 30 кілометрів віддаленому Перемишлі, куди прибігли обдерті й босі. А цієї самої ночі відділ УПА під командою хорунжого Громенка розбив другу військову базу польсько-большевицької банди. Збройна боротьба Української Повстанської Армії затривожила польсько-большевицький уряд і затривожила Москву, яка доручила генералові Сверчевському зліквідувати повстанців,

Болото жвьякало під чобітьми Ромка, плащ зробився важкий від дощу, вітер прошивав тіло.

Як тільки Ромко й Іван дізналися про призначення Сверчевського командиром протиповстанської виправи та устійнили, що це справді той самий, кого вони врятували від смерті, зразу ж зголосилися до полковника Коники, розповіли йому все й просили дозволу виїхати до Варшави. Але полковник не погодився:

— Ви бороните рідної землі і Варшава тут ні причому. Якщо Сверчевський прийде на нашу землю, то ми покараємо його за всі злочини. Окрім того у ваших руках наша розвідка, ви керуєте нею і вам не вільно покидати свої стійки. Як ви виїдете, то командування не має кому доручити інформаційної служби. У вас є звязки, ви своє діло знаєте й на своїх місцях маєте стояти. Хочете дістати Сверчевського в свої руки, спровадьте його сюди. Я з ним теж з приємністю стрінуся, а тут, у нас досить роботи з цими, що тепер до нас пхаються.

І тоді вони вирішили, зібрати членів розвідки і спровокувати приїзд Сверчевського. Питання

було тільки, як це зробити? Спершу Іван думав, щоб при допомозі польських повстанців перевести цей плян в діло, але на це Ромко не погодився. Польські повстанці могли б у цьому чимало допомогти, але виконавцями пляну можемо бути тільки ми, — сказав до приявних. Рішено, щоб кожний з розвідників обміркував плян, а крім того передано до Ігоря, до Львова, вістку, щоб він якнайшвидше подав усі дані про Свечевського та переказав своїм довіреним у Варшаві бути наготові й держати звязок з Мануелею ді Кастро.

І хоч від цього часу минув уже добрий місяць від Ігоря не було вістки. Роздумуючи над цим, Ромко у монотонному хлюпоті дощу зачув якийсь звук. Його вухо звикле вже до найменшого шелесту, виразно відчуло звук скриплячого воза. Ромко пристанув і почав наслухувати. Звук наче повторився. Вітер трохи втих, тільки дощ монотонно шумів. Ромко завернув ліворуч, значчи, що в цьому місці повинен бути гостинець. І справді, кілька кроків далше, Ромко стояв уже на твердому ґрунті.

— Бряжа переді мною, — подумав Ромко. До тепер це маленьке, спалене й зруйноване большевицько-польською міліцією сільце, якого населення тільки частинно вдалося нашим повстанцям врятувати, бо решту міліція вимордувала, було ніче, одначе большевицько-польські загони боялись туди заходити. Сільце кінчалось лісом і не відомо, чи в цьому лісі не ждали на ворога українські повстанці. Уже кілька разів большевицькі відділи хотіли захопити цей ліс, але як тільки наближались, ліс плював кулеметним вогнем. Одного дня большевицько-польські літаки кинули на ліс кілька бомб, та це зовсім не налякало повстанців, які спокійно сиділи в глибоких землянках під коренистими деревами. І коли після налету, большевицькі міліціонери пішли в наступ на ліс, кулемети знову заграли і, большевики завернули назад, покинувши кільканадцять убитих.

Таким чином Бряжа, хоч і не належала до повстанців, була їхньою власністю і стала, як сміялися повстанці „перев'язочним пунктом“ для повстанських розвідників. Серед руїн жило ще кілька родин, які навіть за ціну життя не хотіли опустити свого села, а це для повстанців було досить вигідно, бо від них можна було дечого довідатися. Ромко йшов далі, але вже трохи обережніше.

— Може це большевики зайняли Бряжу? — думав, — може хочуть під охороною дощу й вітру пробитись через ліс та поширити свою заставу? Треба бути обережним.

В цьому моменті, проти нього далеко заблисло кілька ліхтарок і почувся сміх. Сміялись якісь хлопці, сміялись так щиро й сердечно, як тільки може сміятись безжурна молодь.

Здивований Ромко пристанув знову.

— Що це таке? Невже це наші? Але чому вони такі необережні? Як можна так себе зраджувати! Якби так тут навіялась большевицька стежа, пропали б усі нізащо.

Ромко приспішив ходи. Не оглядаючись на те, що його швидкі кроки, від яких болото розприскувалось на всі сторони, теж не були тихі, він підсвідомо вичував, що це були свої люди, тому вже не йшов а просто біг, щоб тільки дійти туди, де сміх і забава могли перемінитися в зойки й смерть.

Та не пройшов і кільканадцяти кроків, як з усіх сторін неначе з-під землі заступили йому дорогу якісь тіні і з темряви почувся гострий голос:

— Стій! Руки вгору! Клич?

Ромко спинився і йому полегшало на серці. Це були свої стійки.

— Застава ч. 7 — відповів. — Буква Р.

Одна з тіней підійшла ближче й освічуючи ліхтаркою постать Ромка, з усмішкою в голосі сказала:

— А ти чого поночі бродиш, вражий сину? Га? Ромко не вірив своїм очам: ні це неможливо!

Хоч ця суха постать була таки справді Ігорем. Та Ромко ледве міг його впізнати.

— Ігор! — шепнув Ромко. — Ти тут?

— Жодний Ігор, вражий сину, дуля тобі під ніс, а коли хочеш відповіді на твою букву Р то на то на тобі букву І! — і Ігор відчинив рамена.

Обнялись і сердечно привіталися.

— Яким ти чином тут узявся? Невже ти мусів опустити Львівщину? — І чомусь хотілося Ромкові дуже спитати про Ірину, та зрозумів, що тепер незручно.

— А таким чином, вражий сину, що мені хотілося подивитися на тебе й побалакати, — сказав Ігор.

— Та ти лиши жарти! За те, що твої хлопці отам виправляють, треба їм змити голову... — почав був Ромко та Ігор його спинив.

— Не твоя річ, вражий сину, не мішайсь! Ходи швидше, а то цей дощик мене зовсім розпустить! Хлопці, — звернувся до тіней, — я йду й зараз пришлю зміну. Клич незмінений.

— Так, пане сотнику! — відповів якийсь голос, і тіні знову щезли.

— Ходи — продовжував Ігор, ведучи Ромка з собою, — обсушишся, а тоді й побалакамо. Або передтим підемо до мене, хочу тобі щось показати, заки підемо на Богослужбу.

— На яку Богослужбу? — здивувався Ромко.

— От і невіра-бусурмен, таж сьогодні свято — Благовіщення.

— Це все добре, свято святом, але звідкіля тут священик, ну й взагалі...

— Взагалі, успокійся і ходи. Спершу праворуч, біля цієї розваленої стіни, хоч тут темно, а тепер праворуч, — уважай, тут яма, тепер перейдемо навпростець і ось ми у цілі.

Якась тінь пробігла біля них і кинула сніп світла під ноги. Перед Ромком забовваніла чиясь стіна, крізь діру, що мала бути вікном, заткану якимсь лахміттям, пробивалося слабе світелко.

— Дозволь! — звернувся Ромко до Ігоря — ми находимося на краю ліса, я цю хатину знаю — —

Але Ігор не слухав. Посвічуючи ліхтаркою, найшов вхід і сильно застукав.

— Хто там? — спитав якийсь жіночий голос.

— Я, Ігор і ще один молодий юнак зі мною, який хоче з вами бачитись. Можна?

— За хвилинку, сотнику, зараз відчиню.

— Добре, ждемо! — сказав Ігор і нахилиючись до Ромка шепнув: — Зараз тебе познайомлю з гарними дівчатами. Підемо на Богослужбу.

— Нічого не розумію, — знизав плечима Ромко.

— Сказано: розвідчик! — зажартував Ігор.

По хвилині розсунулись дошки, які закривали отвір до хати й цей же самий жіночий голос попросив:

Заходьте, але уважно, посвітить сотнику...

Ігор посвітив. Переступили якийсь перелаз і найшлися в зовсім темних сінках. Дівчини, яка вийшла їм назустріч, уже не було.

— А що тепер? — спитав Ромко й зачув, що хтось шептав десь недалеко.

— Тепер праворуч, туди, — показав ліхтаркою Ігор — і ми вже в кімнаті наших пань.

Та, що впустила їх до середини, голосно засміялась.

— Справжня кімната пань, — повторила. — Ромко глянув довкруги. З сіней ввійшли до напів заваленої, колись просторої світлиці яка мала лишень три стіни. Четверта була завалена. З цього боку стелю підпирали два грубі стовбурі дерев, зрізаних у лісі. Повздовж стін лежали дошки, на них сінники. На дошці воском причіплена свічка. Одна з дівчат, вдягнена в плащ і каптур на голові сиділа на сіннику в кутку, куди світло свічки не доходило, друга теж вдягнена в плащ стояла посередині кімнати.

— Дозвольте, що я вас познайомлю з моїм старим другом, вражим сином, Романом, це ось — сказав Ігор, показуючи рукою на першу дівчи-

ну, — наша звязкова, а колись санітетка, Віра, а це, мабуть, твоя знайома, Ромку, якщо я не помиляюся...

Ромко привітався з Вірою і підійшов до другої дівчини.

— Іра!

— Ромку! — майже рівночасно залунали оклики радості.

А Ігор закурюючи цигарку глянув незаметно вбік Ірини, поклав палець на уста і усміхаючись до Віри, промовив:

— І скажіть, не випадок це?

Віра хитнула головою, аж кучері розсипались:

— Пане сотнику, немає випадку, я вам це говорила вже, навіть те, що я тут, це не випадок!

— Ну й чому ж ти мені не сказав раніш, що ти з Ірою приїхав, Ігоре? От і друг з тебе!

— Псст! Псст! далі не говори, — швидко перебив Ігор. — Чому я тобі раніш не сказав, чого приїхав сюди, чого приїхала Ірина, й чого ти прийшов, на це доволі буде часу й сьогодні вночі й завтра ранком, бо з місця кажу тобі, що завтра вполудне ми обидва ідемо, залишаючи пані тут... Але наразі йдемо. Пізно вже, а на нас не будуть ждати. Готові? — звернувся до Віри.

— Готові.

— Ходім! Подорозі наговоритесь, але ходіть швидко!

Вийшли двійками: Ірина з Ромком, Ігор з Вірою. Дощ падав менший, але вітер не вщух. Вийшовши на гостинець, завернули вбік, щоб навпростець дістатись до ліса, що чорною масою бовванів не далеко, зливаючись з хмарами. Тут і там між деревами наче літали святоїванські хробачки: це ліхтарки повстанців. Швидким кроком дійшли до лісу, де їх залило ясне світло ліхтарки стежі.

— Київ-Львів! — сказала півголосом Ірина, не чекаючи запиту. Ліхтарка ясною смугою світла, в якій перлились краплинки дощу вказала дорогу між деревами і згасла. У лісі майже не було дощу,

тільки вітер свистав і розщипався між деревами, неначе в'язень, що рвався на свободу.

Хтось посвітив ліхтаркою, Ірина подякувала півголосом і пропустила Віру наперед. Ігор залишився позаду. Йому хотілося бути самому, зовсім самому. Так давно не слухав він Богослужби, так давно не розмовляв з Богом. І коли побачив священника, вдягненого в білі ризи, що молився нишком при пні, що служив за вівтар, а побіч стояло двох прислужників-повстанців, що держали в руках смоляні смолоскипи, пригадалися йому катакомби. Глянув довкруги: рядом стояли на колінах повстанці й якась німа задума осіла на їхніх обличчях. Хіба так могли молитись перші християни, хіба так виглядали ті, що йшли колись з іменем Христа на устах на смерть...

Ігор сперся на дерево й думав. Його ніхто не вчив молитися і молитися він не вмів. Вихованець комсомолу, уважав релігію за опіум для народу, може зрештою комусь і потрібний, але не гідний культурної людини. Та коли він утік із советської армії і опинився на Західних Землях, побачив, що Бог живе не тільки серед простих людей, але й серед культурних та освічених. І коли він намагався виправдати себе й підбирав докази, щоб підсилити те, в чому зріс, усе докільля ставало проти нього, а найбільшим доказом існування Того, про Якого він не знав, була смерть, з якою він зжився, як зживаються з собою найкращі друзі. Всі ті, що на його очах клали життя за волю свого народу, всі були віруючі, всі вірили в великого Бога, якого він не знав.

Священик обернувся від свого дерев'яного престолу й поблагословив приявних, а голови всіх повстанців похилилися вниз. Ігор кинув оком на Романа, що оподалік клячав і побачив, що цей хотів схопитись і рука сестри його здержала. Не диво: адже Службу Божу для повстанців служив батько Ромка й Ірини о. Ширський.

— Батько, син і дочка! — подумав і поневолі клякнув.

Хтось легко торкнув його ззаду. Оглянувся, біля нього стояв в селянському одязі хлопчина й один з повстанців.

— Що там? — спитав тихо.

— Колгосп у Кривому куті горить. Просять допомоги.

Ігор глянув на священника, повстанців і вирішив.:

— Ходім!

Вийшли в трійку з лісу і побачили криваву заграву.

— Скільки треба людей взяти, сотнику? — спитав повстанець.

— Більш десятка не треба. Хто нас проведе?

— Я — відізався хлопчина.

— Добре! — погодився Ігор. — Ходім до командира, візьмемо що треба і в коні. Треба зробити несподіваний наскок.

— Всі на Богослужбі, — сказав повстанець, — треба когось закликати.

— Не треба нікого! Поки скінчиться Богослужба, ми скінчимо своє. Повідоми стійку, що що робимо наскок, я веду. Хто зголоситься добровільно, поїде зі мною. Взяти автомати й по п'ять „цитринок“. І коні хай будуть в поготові. Я жду в командира.

Не минуло кілька хвилин, як із села виїздив невеличкий кінний відділ повстанців у напрямі червоної заграви. Ігор їхав на переді. Він помітив, що хлопчина, сідаючи на коня, перехрестився й уже в дорозі нахилився до нього, питаючи:

— Ти чому, Василю, перехрестився, сідаючи на коня?

Василь зразу не відповів, аж згодом спитав тихо:

— А хіба не знаєте чому?

— Ні, — зажартував Ігор, — поясни мені!

— Щоб нам Бог поміг!

— А як перехреститися, то допоможе?

— Напевно!

— Гарно, кажеш, друже — похвалив Ігор. — Либонь правду кажеш! Хто Бога на поміч кличе, тому Бог допоможе. І нам допоможе!

Хлопчина врадуваний засовгався на сідлі.

— Ех, і зрадіють наші, як ми приїдемо!

— Багато большевиків? — спитав у відповідь Ігор.

— Ні, я їх багато не бачив, але може з півсотні буде.

Заграву видно було щораз більше, їдці завернули на гостинець і коли здалеку показався дим і полум'я, Ігор здержав людей і вислав наперед стежу.

— Ти казав, Василю, що праворуч йде пільна дорога, а ліворуч гостинець. Колгосп посередині. Чи від гостинця далеко до забудовань?

— Ні, недалеко. Це майже при гостинці.

— А від пільної доріжки.

— Пільна дорога веде просто в колгосп!

— Хлопці! — звернувся Ігор до повстанців, — частина відділу, яку поведе Грім, вдарить на большевиків від пільної доріжки. Старайтесь при тому захопити язика, шукайте старшин, а я з другою частиною поїду гостинцем і візьмемо їх в два вогні. Куди довша дорога, гостинцем чи пільною доріжкою? — звернувся Ігор до Василя.

— Гостинцем! — сказав Василь.

— Отже Грім виїде швидше. Спершу вживайте ручних гранат, а потім автомати. Коли почуєте збоку гостинця вибух гранати, тоді бийте. Василю, ти поїдеш зі мною. Зрозуміли?

— Зрозуміли?

— Тоді з Богом! — і відділ поділився на дві частини, які зникли у темряві ночі.

Гостинець йшов горою, і коли проїхали кілька-десять кроків, побачили внизу горіючі будинки, біля яких метушилися люди. А перстеном докруги стояли чорні плямки: це жандарми НКВД окружили селян і горіючий колгосп.

Ігор синив відділ.

— Чи коні зійдуть по цьому узбіччі вниз? — спитав Ігор Василя. До Ігора підїхав один з повстанців.

— Пане сотнику, це узбіччя лагідне. Робім наскок зразу.

— Розстрільна! — кинув наказ Ігор. — До наступу готовсь.

Вершники стали в розстрільну і кожний з них держав наготові в руках ґранату. Коли підїхали досить близько Ігор першим кинув ґранату на жандармів і крикнув:

— Наступ!

Вибух ґранати заглушив крик повстанців: „Слава!“

— Тримайся біля мене! — крикнув до Василя Ігор. Коні летіли вихром, а проти них почувся знайомий гук ґранат і цокіт автоматів.

Перстень жандармів розломався, почувось кілька револьверових стрілів, але опанувати лаву жандармів уже важко було. Вони почали втікати на другий бік, але тут зустріли їх автомати Грома. Лава захиталась. До того ж селяни, побачивши повстанців, кинулись на енкаведистів, частуючи їх горючими головнями, які тягнули з вогню. Гурток енкаведистів станув побіч і розпочав пальбу з рушниць. Але одна ґраната змусила їх замовкнути.

Ігор кинув оком довкруги й побачив старшину НКВД, що втікав узбіччям догори, на гостинець. Вказав його Василеві.

— Схопи його! Цього треба взяти живцем!

Василь звернув коня і кількома скоками догнав старшину, на якого наїхав конем. Старшина упав і Василь зіскочив просто на нього. Але коли б не поміч Ігоря, старшину не вдалося б узяти живцем. Його оглушеного зв'язано й Ігор свистком скликав повстанців. Не бракувало нікого.

— Ну, хлопці! — сказав Ігор — хто хоче залишитись тут із селянами?

Піднялось кілька рук.

— Гарзд, Полагодьте все як слід, упорядкуйте що треба та закопайте вбитих. Ми їдемо назад.

І не минуло пів години, як в хаті командира в Бряжі, лежав на долівці зв'язаний старшина МВД, здивованими очима оглядаючи повстанців, що сиділи побіч і покурювали цигарки. На столу лежала зброя командира, мапа, кілька золотих перстенів і пачка паперів, що їх уважно Ігор перечитував.

— Ти звешся Сергій Павлович Резанов, уроджений в Тулі? — спитав, відчитуючи прізвище з паперів, Ігор. — Лейтенант пограничного МВД.

— Да! — сказав похмуро старшина.

— Умгу! — шепнув до себе Ігор і чомусь уважно глянув на нього.

— Розв'яжіть його, хлопці! — наказав Ігор, а потім звернувся знов до полоненого:

— Значить „товариш лейтенант“, ви нам розкажете, яким чином ви з далекої Тули попали аж сюди.

— Нет! — сказав Резанов, розтираючи руки.

— Так спершу всі говорять, — спокійно погодився Ігор, — але пізніш без окремого запрошення все виспівують. Ми до цього звикли. Отже, Резанов, будеш говорити, чи ні? — твердо спитав Ігор.

— Нет! — знову відповів Резанов.

— Ну й добре! Хлопці, відведіть „товариша лейтенанта“ до нашої станиці, хай трохи відпочине. А згодом приведіть його знову до мене.

Два повстанці підійшли до Резанова, коли нагло двері відчинилися й до кімнати ввійшов Ромко.

Ромко якось неуважно глянув на лейтенанта і швидко підійшов до Ігоря.

Ігор здержав його рукою, а повстанці вивели Резанова.

— Ти бачив його? — спитав Ігор.

— Кого?

— Ну, цього „товариша лейтенанта“ Сергія Павловича Резанова?

— Бачив, то щож?

— Нічого! Я собі тільки подумав, що ви трохи наче подібні до себе.

— Можливо! — неуважно потвердив. — Але не в тому річ, я мушу їхати.

— Куди?

— До Перемишля. Прийшли вісти, що Сверчевський у Перемишлі.

— Власне! — шепнув Ігор, підходячи до віконця, крізь яке пробивалось бліде світло світанку. — Власне. Я про це саме думав.

— Що ти думав?

Ігор підійшов до столика, узяв звідтам папері Резанова й подаючи Ромкові, сказав:

— Їдь туди, Сергію Павловичу Резанов, — щасливої тобі дороги!

19. НАД СЯНОМ

Один з броварів на передмістю Перемишля був нечинний. Ромко довідався, що там мала бути централа чи станиця польської боївки, з якою він шукав контакту. І от тепер він ішов вулицею в строю лейтенанта МВД та з виказкою і партійним квитком Сергія Павловича Резанова. Вже другий вечір ходив довкруги, підсвистуючи мелодію з опери „Галька“ „шумйом йодли“, але на це досі ніхто не реагував. До станиці МВД Ромко не хотів іти. Про наскок повстанців у Кривому куті в Перемишлі вже було відомо, не важко було знайти якогось знайомого правдивого Резанова й потрапити куди не слід. Ромко був обережний. Після розмови з Іриною він знав, що справа „двох Мануель“ була розкрита і, якби не швидка допомога Ігора, Ірина сьогодні вже, мабуть, не жила б. Що сталося з правдивою Мануелею, ніхто не знав, але Ромко був певний, що вона свої стійки не опустила.

Від ходження боліли ноги, але Ромко вирішив щераз обійти бровар і як нікого не зустріне, піти спати до готелю. З того готелю, де спав цієї ночі мусів випровадитись і на сьогодні взяти інший, десь на другому кінці міста, але передтим треба було вступити до якогось ресторану, випити „стопку“ горілки, щоб від нього чути було алькоголь. Вдаючи п'яного він міг домогтися „негайно“ кімнати. Заплативши добру ціну, можна було спокійно кілька годин переспатись.

Ромко обійшов довкруги запусканий будинок бровару, пристанув перед забитою дошками бра-

мою, поспівав трохи й повільною ходою пішов далі. По хвилині оглянувся і навіть пристанув, щоб дати можливість тому, хто йшов би за ним, підійти ближче. Але довкруги була тишина. Не чути було ніяких кроків. Тільки назустріч ішло дві особи, мужчина й жінка, говорячи між собою голосно по-польськи. Ромко посвистуючи відому мелодію пішов їм назустріч і кілька кроків перед ними, зупинившись, витягнув цигарку, засвітив сірничка й освічуючи собі обличчя, закурив. Мужчина й жінка наблизились і мужчина підійшов до Ромка:

— Чи можу просити вогню? — спитав по-польськи. Жінка стояла побіч, і чомусь Ромкові здавалось, в правій руці в кешені держала наготові револьвер. Сірник згас. Ромко поволі засвітив другий й коли він розгорівся, подав мужчині, відповідаючи помалу по-польськи:

— З найбільшою приємністю!

Легка усмішка пробігла по обличчю жінки, мужчина закурив і, скидаючи капелюха, чемно подякував і пішов разом з жінкою далі. Ромко хвилину глядів за ними, але вони не оглядалися.

— Повинні бути ті, що їх шукаю, але може це випадок.

Але коли подумав про „випадок“, нагадав собі Віру, що розказувала, як вона врятувалась від смерті і рішуче твердила, що нема випадку. Віра була одною із медсестер санітарного пункту близько Сянока, що його випадково розкрили польські большевики. Добре замаскований санітарний пункт, що находився над гірським потоком, відкрила польська стежа, завваживши одного виздоровленця, що ніс воду. З ним по воду пішла Віра, яка залишилась на хвилину, аж поки виздоровленець не принесе порожних відер. В санітарному пункті находились чотири лікарі, чотири медсестри, п'ять важко ранених і чотири виздоровленці. Як польська стежа побачила виздоровленця, що входив до замаскованого санітарного

пункту, заалармувала військові й поліційні з'єднання. Біля двох сотень поліцистів і вояків та відділ „Обивательської міліції“ оточили землянку. Після 24 годинної облоги й бою добули землянку, але в живих не застали нікого. Хто не загинув від ворожої кулі, розірвав себе ручною гранатою, щоб не впасти живим в руки ворога. Єдина Віра врятувалася чудом і повідомила про знищення станиці. Вона пробралася до загону повстанців в околиці Балигород-Цісна, та повідомила про геройську смерть товаришів зброї. І від тоді вона твердить, що нема „випадку“, а все йде за наміченим пляном, тільки не завжди нам відомо, як уложено цей плян.

— Можливо, — думав Ромко, вступаючи до малого ресторану, з якого доходили звуки „гармошки“, — що й для мене уложений якийсь плян, тому треба шукати спокійно даліше.

Ресторан до якого ввійшов Ромко, був майже порожній. За прилавком дрімав господар, хоч це не була ще пізня пора, а біля двох столиків сиділо кількох, як видно було з одягу, робітників. Біля них стояв музикант та пересував по клявішах гармонії, більш говорячи з ними, як граючи. Коли Ромко ввійшов до ресторану всі розмови замовкли, і замовкли тони гармонії. Господар піднявся з стільця та приступив до прилавку, а музикант відійшов убік, де стояв фортепіан.

Ромко замовив стопку горілки й оселедця, і бездумно оглядав написи на етикетках пляшок, що були розставлені на полицках.

— Подати до столика? — спитав господар, кладучи усе замовлене на підносі.

— Ні! — заперечив Ромко. — Подай сюди.

Господар поклав усе на прилавку перед Ромком. Ромко вищип горілку й закушував оселедцем. Втім відчинилися двері й хтось увійшов. За Ромком почувлись легкі кроки. Хтось станув біля нього. Ромко глянув убік і побачив ту саму пару, яку кілька хвилин тому стрінув на вулиці.

— Справді, — мигнула думка, — правду ли-
бонь каже Віра, що нема випадку. — Але не звер-
тав уваги на прибувших. Їв даліше спокійно сво-
го оселедця.

— Нап'єшся горілки? — спитав мужчина свою
товаришку.

— Так, але солодку, — відповіла жінка, витя-
нула з торбинки маленьке дзеркальце, фарбу до
уст і почала підмальовувати уста. Мужчина тим-
часом замовляв у шинкаря горілку й закуску. Але
дзеркальце держала вона так, що її очі зустрі-
лися з очима Ромка й питально гляділи на нього.

Ромко, вдивляючись у дзеркальце, прижмурю-
вав повіки, повільно їх опускаючи і підводячи.
І зразу жінка заховала дзеркальце та звертаючись
до мужчини, що поклав перед нею чарку лікеру
й закуску, сказала:

— Знаєш, з ума мені не сходить ця арія з „Галь-
ки“ Монюшки, як її прекрасно співав Берскі.

— Думаєш, про „шумйон йодли“, — сказав
мужчина тримаючи чарку, — так, це його попи-
сова річ. Це великий артист. Але випиймо! На
твое здоров'я!

— І на твоє! — відповіла жінка, поволі сма-
куючи лікер.

Ромко не звертав уваги на них. Докінчив своє
їдження, закурив і замовив собі ще одну стопку.

— Чи Монюшко має ще й інші опери? — спи-
тала жінка.

— Знаю ще його „Грабіну“, але вона слабша
від „Гальки“, — відповів мужчина.

— Треба заждати їх на вулиці, а може краще
ждати аж вони вийдуть? — думав Ромко. — Кра-
ще зажду, — вирішив і байдужим голосом зажа-
дав рахунку. Шинкар підійшов, Ромко заплатив
не глянувши навіть на приявних і вийшов
з шинку.

І зразу помітив у себе якийсь неспокій, чи сум-
нів. — Може це провокація, — подумав. Не мав
певности в собі, що слід є правильний, а навпаки.

якийсь внутрішній голос остерігав його, що цій парі вірити не можна. Тому він, вийшовши з ресторану, спершу уважно оглянув вулицю, зайшов аж за ріг і зараз же вернувся аж під двері ресторану. Їх ще на вулиці не було, хоч уже довший час минув від його виходу. Ромко зирнув через скляну шибу до середини і побачив, що чоловік стояв біля прилавку, а жінки коло нього не було. Зацікавлений перейшов на другий бік дверей і крізь щілину побачив жінку, що говорила телефоном, закриваючи слухавку й рот рукою.

— Невже це справді провокатори? — подумав і наче в відповідь почув десь далеко гуркіт вантажного авта. Мигом перебіг вулицю і станув біля тину, що окружав дім. В цій хвилині двері ресторану відчинились, чоловік з жінкою вийшли та, звертаючи в бік, пішли поволі в напрямі міста. Назустріч їм їхало вантажне авто, з гуркотом переїхало побіч ресторану й щезло в темряві ночі.

— У страха великі очі, — подумав Ромко і вийшов на хідник. Чоловік й жінка йшли далі, не оглядаючись, а Ромко пішов за ними у певній віддалі, але так щоб не втратити їх з очей. Вулиця була порожня.

— Ідуть до міста, — подумав Ромко, — отже виглядає, що це не провокатори, бо хіба в місті не будуть робити облави, коли мають можливість зловити тут. Тільки куди вони мене ведуть?

Доходили до моста. Міст був освічений і видно було декілька прохожих. Але нагло Ромко завважив, що по обох боках мосту стояла якась стійка, з двох, в робітничому одягу, людей. Стояли при самому вході. Уважний глядач відразу помітив би, що це не робітники, а військові. Ромко спинився в тіні дерева й пильно спостерігав чоловіка й жінку, які доходили до мосту. Перед самим мостом жінка пішла вперед, а чоловік спинився на мить, щось заговорив до робітника і зараз пішов далі.

Тимчасом на мості появилася ще двоє військових, потім якась старша жінка з дитиною і знову

нікого. Тільки двоє робітників, з одного й другого боку мосту стояло даліше.

— Не має сумніву, що це мухолапка, — подумав Ромко, але ждав, що далі буде. На мості знову появилoся кілька військових, що байдуже пройшли побіч робітника і знову не було нікого, аж врешті надійшов той, на кого так терпеливо ждав Ромко: якийсь жандарм МВД. І Ромко помітив, що робітник, який досі нічим не цікавився, приступив до жандарма і щось йому сказав, після чого жандарм пішов швидко даліше.

Справа була ясна: на мості перевіряли тільки тих, що були в формі МВД, яку мав на собі і Ромко.

— Хитрий ти, брате, але й на хитрого попав, — гордовито й задоволено сказав до себе Ромко, обернувся і пішов помалу берегом Сяну вділ.

— Треба переодягнутись і починати наново. Сергій Павлович Резанов перестав існувати!

20. СМЕРТЬ ГЕНЕРАЛА W

В тому самому часі, коли Ромко ствердив, що він дальше як „товариш лейтенант“ діяти не може, при вулиці Набережній 76. з вікон дому, на якому видніла металева табличка: „дентист д-р Станіслав Бельовські“ било ярке світло. Крізь напів за-слонені білими завісами вікна, уважний прохожий міг побачити, що зубний лікар, вдягнений в білий халат, порався коло якоїсь жінки, що сиділа на лікарському фотелю. Через недослонені вікна видно було, як лікар підходив до шафки з інструментами, підносив або знижував над головою електричну лампу, мив руки біля умивальки тощо.

Але коли б хтось підслухав, що лікар говорив із своєю пацієнткою, то вельми здивувався б. Розмова йшла в англійській мові, лікар стояв перед пацієнткою і тримаючи в руках якусь світлину, говорив:

— Плян мені дуже подобається і має всі дані, щоб вдатися — — —

— Пане полковнику, — усміхнулася жінка, — плян уже вдався. В цій хвилині МВД перешукує мою квартиру при вулиці Францішканській. Думаю, що генерал Свєрчевський є при тому, а як нема, то він нетерпеливо жде на вислід ревізії.

— А дальше?

— Дальше зовсім просто. Знаходять цю світлину, яку ви маєте в руках. І генерал Свєрчевський без вагання спробує відвідати мене там, де ця світлина зроблена.

— Ви аж такі певні його бажання побачити вас?

— О! — засміялась жінка. — Не перебільшуючи, скажу вам, полковнику, що на звук мого прізвища — Мануеля ді Кастро — Свєрчевський нервово здригається і не може опануватись.

Лікар, якого Мануеля звала полковником, підійшов до бічного столика, взяв впорскавку й підносячи її до світла, сказав:

— Уявім собі, що так буде, як ви бажаєте. Але як ви туди дістанетесь? Адже Балигород звідси досить далеко.

— Так, але до світанку, як запевнили мене повстанці, будемо на місці. Комунікація наладжана.

Лікар поклав впорскавку на стіл.

— А чи ви не забагато вірите повстанцям?

— Ні, я їм не забагато вірю, може й замало. Що більше, полковнику, мушу вам сказати, що ніхто з нас не знає, яка це сила ця Україна...

— Так, — сказав півголосом, — бойовики з них чудові, це правда, але політики й дипломати...

— Цих виховує і вишколює держава, а вони її тепер не мають.

— Починаю вірити, графине, що ви вже більше українка, як еспанка.

— Ні, я завжди залишуся еспанкою, бо моїй батьківщині я життя своє віддала, але ви, полковнику, як військова людина, знаєте, що найсильніші вузли, це вузли крові. Я з українськими повстанцями зв'язана вузлами крові. За мою голову й голову української розвідниці назначено 10.000 рублів нагороди. Скажіть, чи може бути більше зобов'язуюче посвоячення?

— Вибачте, що я буду одвертий, ви ж знаєте, що ми, американці часом аж занадто одверті, але ви... дуже цікавий тип.

— Ха-ха-ха! — розсміялась жінка. — Полковнику, коли б ви європейській жінці навіть жартом таке сказали, не попереджуючи, що ви американець, то вона вас без слова викинула б задвері.

— Власне, власне, графине, тому я вас попередив. Я взагалі всіх попереджую, бо з цього при-

воду маю клопоти часом, мене беруть за людину, якщо невиховану то принайменше недорозвинуену. Але не залежно від цього ви... такі дуже цікава людина, і якби не те, що у вас нема часу, мені хотілося б про дещо вас розпитати...

Жінка відгорнула рукав плаща й глянула на ручний годинник.

— О, будь ласка, в мене ще хвилинка часу, питайте, бо по мене й так будуть телефонувати.

— Ні, не розумійте мене зле, графине! Я думаю не про те, що, мабуть, маєте на думці... Я думаю про ваше життя повне пригод і поневолі порівнюю його з повістями Джека Лондона.

— А ви любите пригоди?

— Хто з американців їх не любить? Але я ось думав, що еспанський граф це якась жива мумія, тимчасом показується, що ваш чоловік, граф ді Кастро, званий Золотим зубом, був бандитом. Чи це не цікаво: граф-бандит?

— Ви помиляєтесь, полковнику, мій чоловік не був бандитом, він був тільки ідеалістом. І що далше я від нього віддаюся, то краще бачу його. Може й ваша правда: сьогоднішній світ називає ідеалістів бандитами, а бандитів ідеалістами. Я колись належала теж до таких, що не могли зрозуміти, як аристократ міг покинути свою сферу й піти між злодіїв й пачкарів. Сьогодні я свого чоловіка може краще розумію, як він сам себе розумів тоді...

Лікар почав ходити по кімнаті.

— Скажіть, графине, ви працювали у розвідці вашої країни, в англійському Інтелідженс Сервіс, служили в німців, а тепер служите нам? Чому?

Жінка легко зморщила брови.

— Передусім, полковнику, маленька заввага: я не служила і не служу нікому, а докладніше сказавши, то ви мені служите. Я належу до тих розвідчиків, які служать ідеї, а не якомусь урядові. І тому я ціную українців, що нікому не служать, і тому ви їх вважаєте нездарними політиками.

Я служу одній ідеї: поборення комунізму. І не спочину, доки його не звалимо. І тому я співпрацюю з вами. Але вірте мені, з хвилиною, коли б ви почали співпрацювати з большевиками, мене у вас не було б, я була б проти вас. До недавна єдиною силою, що могла повалити комунізм, була Німеччина. Сьогодні ви.

— А як нас не буде?

— Тоді я буду вчитись ще одної мови.

— Цікаво, якої саме?

— Японської, — відповіла Мануеля, уважно вдвляючись полковникові в очі.

Хвилину полковник мовчав, а згодом підійшов до висячої лампи й підніс її високо догори. Мануеля усміхнулася.

— Але все таки, ви не забуваєте, полковнику, де ми находимось.

— О, ні! — усміхнувся теж полковник. — Союзники, велика річ! А ми в країні союзників! Та все ж, графине, я хотів би зустрітись з вами, скажемо, в Нью Йорку. Там ми собі поговорили б доволі.

— Може ще й зустрінемося!

— Сумніваюся. Як ви, що так любите пригоди, підете між лісовиків, то звідти вас ніхто не витягне.

— Це теж можливе. А надто, що могтиму співпрацювати з ними тією зброєю, якої вони не мають.

— А саме?

— Зв'язками з світовою розвідкою.

— І це правда.

— А мої повстанці цього потребують, може навіть більше як політиків і дипломатів. Різкий дзвінок телефону врізався в розмову. Полковник взяв слухавку.

— Слухаю, тут дентист Бельовський.

— — — — —

— Дякую!

Полковник відставив слухавку й звернувся до Мануелі:

— Було сказано: За пів години коло станції автобусів.

Мануеля підвелась з крісла.

— Але дозвольте, тут є кілька автобусових станцій.

— На Балигород-Сянок тільки одна.

— Може вам дати охорону, графине?

— Дякую, непотрібно. Я під охороною повстанців.

Полковник згасив велику лампу, залишаючи тільки малу в куті.

— Невже в них так все добре наладнано?

— Так дуже добре, може ні, але що докладно, то так. Дуже часто трапляється, що по дорозі зв'язкові гинуть і тоді не завжди можна наладнати справи, але це буває зрідка.

Мануеля підходила до дверей. Полковник ішов за нею.

— Чув я, що їхні зв'язкові мають наказ, попавши в руки поляків чи большевиків, відбирати собі життя, правда це?

— Так, правда, бо не всі можуть видержати страшних тортур, які винайшла сьогоднішня цивілізація.

Полковник похитав головою.

— Я не згідний з вами, що це витвір нашої цивілізації, але вам либонь уже час...

Мануеля витягнула руку на працання.

— Бувайте здорові, полковнику. Умови ті самі?

— Ті самі, графине, — відповів полковник, стискаючи їй руку. — Телеграма до нашого посольства в Варшаві з підписом Глостер — Вашингтон, Ді-Сі.

— Дякую. Як довго ви тут ще будете працювати?

— Не більше як кілька днів. Контракт з правдивим доктором Бельовским кінчається за кілька

днів. Думаю, що нам не треба буде його відновляти. А чому питаєте?

— Бачите, невідомо, як довго я буду серед повстанців. І коли б мені було вас треба...

— О, так, це правда, але можемо домовитися так: десять днів ми ждемо від вас вістки тут, а по десятих днях у Варшаві, добре?

— Добре дякую і бажаю повних успіхів.

— До побачення, графине, але виходьте другим боком.

Мануеля посміхнулась і вийшла. Перейшла кухонку, зійшла бічними сходами на подвіря, потім через город увійшла в другу каменицю і брамою на вулицю. Прохожих на вулиці майже не було. Йшла побіч залізничної станції, де сопів поїзд, і пішла далше на край міста. Тут було зовсім пусто, тільки в деяких дімках світилося, а вулиця була зовсім темна. На ходу Мануеля витягнула з кешені револьвер, відчинила безпечник і знову сховала в кешеню. Потім почала числити бічні вулички з правого боку і коли дійшла до четвертої завернула вбік. Ніч була безмісячна, але видна, весняне небо було густо нацвяховане зорями. Приглядаючись уважно дімкам, Мануеля шукала чогось, що могло б називатися автобусом. Коло одного з цих домів мав стояти автобус, тобто якийсь авто або селянський віз, але не бачила покищо нічого. Пішла далше. Минула знову кілька дімків і знову не побачила „автобуса“. Вже хотіла повернути назад і щераз уважно перевірити, але здалеку почула якісь військові кроки, гострі й рівномірні. Незабаром доглянула і самих людей, одягнених в строї польського війська. Завертати вже було небезпечно й підозріло, тому йшла спокійно далше. Вони вже були близько. Було їх четверо і йшли поруч серединою вулиці.

— На мене одну досить, — подумала про себе Мануеля.

Вояки розлучилися, щоб пропустити Мануелю серединою, але вона, зрозумівши їх намір, скру-

тила праворуч, щоб один бік мати вільний. Та два з них приспішили ходу і пішли їй просто назустріч. Їх уже годі було виминути. Мануеля витягнула спокійно револьвер, ховаючи його в рукав плаща й пристанула. Вояки пристанули теж, тільки один з них, підійшов до неї близенько й поздоровляючи її по військовому, сказав:

— О, добрий вечір! Ми вже давно вас ждемо.

Мануеля спокійно замкнула безпечник і сховала револьвер до кешені.

— А, це ви, добрий вечір, — привіталась, — я думала, що мені вже треба буде вжити зброю. Але що це, чи я зблудила, чи це справді наша „автобусова станція“.

— Так, ось тут, — показав рукою один із вояків на сусідній дім.

— Ну, то ходім швидше, бо перед нами, мабуть, ціла ніч дороги.

— Так, це правда, але ми будемо швидше на місці, бо напад заплановано перед Балигородом. Ми доїдемо туди за 4—5 годин. Тільки маємо клопіт, Ромка нема.

Йшли помалу в напрямі дому, біля якого під деревами бовваніло щось велике.

— Неможливо? — Пристанула Мануеля. — Як же це? Я ж подала вам вістку, де маємо на себе ждати.

— Вістка до нас не дійшла. Звязкову схопили, мабуть, подорозі, бо ми теж нічого не знали. Та дізнались, коли Ігор і Ірина прийшли до нас, і сказали, що Ромка вже кілька днів тому вирушив до нас.

— І не був у вас?

— Ні, не був.

Мануеля не відповіла, тільки перед самим дімком спинилась на хвилину й показуючи на те, що стояло побіч, спитала:

— А це що?

— Автобус, — відповів один з вояків. — Прав-

дивий військовий автобус з відповідними знаками й документами. І навіть дуже дешево.

— Кілько?

— 100 доларів за 24 години.

— Справді дуже дешево.

— Ми ідемо в одностроях, а жінки, як медсестри.

Обійшли довкруги дімок, що стояв оподалик і був останній на цій вуличці й увійшли до середини. Назустріч їм вийшла Ірина й сердечно привіталась з Мануелею.

— Будьте спокійні, — сказала до неї Мануеля. — Ромком не журіться, він завжди дасть собі раду. Я зовсім спокійна за нього.

— Я теж, — сказала Ірина, — вірю в його зарадність. Тільки бентежить мене те, що він не показався у нашій заставі над Сяном. Як селяни подали нам вістку, що зловлено вашого звязкового (тобто ми зразу ж догадались, що це ваш) ми негайно з Ігорем вибрались туди. Тут нас повідомили, що з вами все договорено, але про Ромка ніхто не чув і не бачив. Виглядало б, що зліквідували або перед тим, заки він дійшов до Перемишля або в самому Перемишлі.

— Він прибув до Перемишля в перебранню?

— Так. В однострою лейтенанта МВД, Сергія Павловича Резанова з його автентичними документами.

Мануеля рішуче заперечила головою.

— Перед півгодиною я попрощалась з людиною, що має безпосередні звязки з МВД і ця людина ні словом не згадала, що зловлено якогось повстанця в емведівському строю. І Ромко напевне прибув до Перемишля, бо ні до вас ні до мене не дійшла вістка, щоб він десь зник подорозі. Якщо він був в однострою, то виключено, що щоб ми про його схоплення, або про його смерть не знали. Але що ви урадили?

— Ігор вислав стежу до нашої застави, чи Ромко туди не приходив, ми ждемо на їх поворот.

Заки одначе вони прийдуть, ходімо переодягатись в однострої медсестер, бо довго ждати не будемо.

По хвилині Ігор вдягнений у військовий однострій шофера вітався з двома медсестрами, які вийшли з бічної кімнати.

— Прийшла стежа? — спитала живо Ірина.

— Прийшла, але нікого не бачили й в заставі нікого не знайшли. Цікаво, що стійки, яку ми залишили, не було. Не будемо довше ждати, бо немає часу. Мусимо перед сходом сонця бути на місці.

— Так! — potwierдила Мануеля. — Їдьмо! Потім я поїду з вами шукати Ромка.

Вийшли з хати й підійшли до автобусу. Повстанці в одностроях польських вояків з автоматами, один по одному всідали до неосвіченого автобусу. Мануеля з маленьким пакуночком, що його положила до лікарської торби, перевішеної через плече, разом з Іриною примістились на одному сидженню. Ігор сів останній, зачинив двері й спитав коротко:

— Усі?

— Так! — відповів голос ззаду.

По хвилині загуркотів мотор, заблисло світло ліхтарень і автобус виїхав на шосе та помчав вперед.

Минали неосвічені, неначе мертві, дімки. Мануеля нахилилась до Ірини:

— Невже тут ніхто не живе? — спитала.

— Ні, ніхто! — potwierдила Ірина. — Ця частина міста виселена й тому ми тут, як треба робимо стрічу. Все, що діється тут, може діятись лишень за дозволом вищої влади, отже кому прийшлоб на думку, що тут діється щось нелегальне?

— Зовсім правильно! — хитнула головою Мануеля. — Найбезпечніша квартира для шпигуна — квартира комісаріату поліції.

Авто гнало вперед, шлях був пустий. Перед маленьким ліском Ігор звільнив біг і звернув на біч-

ну дорогу, попід ліс. Пізнати було, що це не шосе, тільки дорога, бо почало сильно підкидати.

— Ми звернули вбік? — кинула Мануеля.

— Це найближчий шлях до нашої цілі, лісом. Урядово заборонено туди їздити, бо наша застава нераз кочує в тому лісі, який зараз напівніч лучиться уже з великими лісами.

Та в цьому моменті ліхтарні авта кинули ясний сніп світла на дорогу, гамульці заскрипіли пронизливо, повстанець, що з автоматом сидів біля шофера миттю відчинив двері і вискочив з окликом:

— Стій!

Авто нагло спинилось. Ззаду впав наказ:

— Готуйсь! — і у відповідь заклацали замки автоматів.

— Та чого горлаєш? — відізвався хтось на шляху спокійним голосом, — не бачили яка шаржа їде?!

— Ромко! — крикнула мимоволі Ірина й усвідомивши де вона, закрила уста рукою.

По хвилині до автобусу ввійшов Ромко в уніформі старшини МВД, за ним повстанець всунув ровер і авто знову пігнало вперед. Ромко напомацки шукав місця, Мануеля присунулась ближче до вікна, до неї притиснулась Ірина й біля неї сів Ромко.

— Де ти був? — спитала пошепки Ірина. — Що з тобою сталось?

— Пізніше все розкажу, — відповів Ромко. — Я щойно від стійки довідався, яка справа, отже треба було змінити документи, добути ровер, щоб вас перехопити. А кудю ви будете їхати, то я вже сам здогадувався.

— Невже документи Сергія Павловича Резанова непевні?

— Вони вже в Сяні, замало не завели мене в пастку. І тепер щераз переконуюся, що в нашій роботі не треба спішитись.

— Це правда, — потвердила Мануеля. — Саме

з приводу ваших слів мені нагадалася одна подія, в якій я брала участь. Це було в Іспанії, тоді, коли перше полум'я комуністичної революції охопило мою батьківщину. Я спершу, як зрештою ми всі, була захоплена ідеями комунізму, але коли пізнала нечесну гру, а в першу чергу те, що цілком комунізму було тільки закріпощення моєї країни, виповіла їм послух. Це було небезпечне для них, бо я знала багато тайн і вони придумали пекельну кару для мене, але Господь мене чудом врятував. І тут саме починається те, що ви сказали: не завжди треба спішитися. Ця людина, що мене врятувала від жахливої смерти, світової слави лікар-хірург Самані, йшов із своїм приятелем, лікарем Валлядаресом, керівником одного з відділів нашої протикомуністичної розвідки на те місце, де мене врятовано, щоб затерти сліди. Подорозі їх стрінули два чільні комуністи, з яких один був виконавцем кари смерти, просто кат, популярно званий Тін, а другий шефом комуністичної централі. Ні Самані, ні Валлядарес не знали Тіна, ані шефа, але шеф, стрінувши їх на цвинтарі, сфотографував їх. Валлядарес це зразу завважав і не думаючи довго, покинув Самані самого й побіг за ними. В короткому бою, наспіх замість шефа Валлядарес застрілив Тіна, а шеф із світлинами втік. Ці світлини принесли нам чимало лиха, бо Валлядарес був на якийсь час зовсім у своїй роботі спаралізований, але до того дім, куди мене завіз д-р Самані і який міг бути доброю криївкою, негайно був викритий й не минуло двох днів, як до цієї хати мені принесли присуд смерти, виданий генералом Вальтером, докладніше кажучи, генералом Сверчевським...

— Тобто вашим чоловіком... — докинув тихо Ромко.

Ірина здригнулася. Мануеля, що тісно сиділа побіч, завважила це й на її уста сплила якась дика усмішка. Авто гнало невпинно вперед.

— Скажіть, — шепнула по хвилині Ірина — як

ви могли вийти заміж за такого... Свєрчевського? — І похопившись, що питання було не намісті, відразу додала: — але вибачте за таке питання, може це вам робить прикрість, то й не відповідайте.

— Як могла я вийти заміж за Свєрчевського? — спитала по хвилині Мануеля, неначе не завважаючи перепрошення Ірини. — Бачите, я собі сама нераз ставила це питання, а особливо тоді, коли лежала жива в замкненій домовині, засуджена на страшну смерть. Я була сирота, виховав мене мій стрий, учений, який за своїми книжками не бачив світу. Не знав життя і не хотів його знати. Темпераментна, повна життя дівчина, якою я була прагнула іншого життя. І я вийшла заміж за графа ді Кастро, який знову ж був зовсім іншою людиною, як мій стрий, але й не менший чудак. Мій чоловік не любив ні свого титулу, ні своїх величезних маєтків, ні свого світу, серед якого жив. А я хотіла жити повним життям, бо в чотирьох стінах нашого замку я вижитись не могла. А коли в нас найшлась донечка Заїра, я її зненавиділа, бо вона не давала мені вижитись. Мій чоловік, який вірив, що відродження світу принесуть найнижчі сфери, що правдивих чеснот треба шукати серед тих, за якими гонить поліція і які сидять в тюрмах, бо кожний закон нівечить божеську істоту, якою є людина й тільки закони Бога мають право обмежувати волю людини, а більш ніхто, мій чоловік залишив мені свій титул, маєтки й усе інше, а сам десь щез з малою Заїрою. Просто покинув мене. І скажу вам сьогодні, а вже минуло багато років, він справедливо мене покинув, бо зі мною він не міг жити. Я кинулась у вир пригод, бо прагнула життя і... стрінула Вальтера. Красунь він не був, але мав сталеву волю, якою так мене поневолив, що я стала його слугою. І це мене заспокоїло. Я сповняла усі його накази й тішилася з того. Але одно я мушу завдячувати своєму стрієві: чесність, яка мене завжди хоронила від

болота, над берегом якого я нераз стояла: у всіх справах я була чесна й ніколи на ніщо нечесного не йшла. Я дальше була графінею ді Кастро і Вальтер використовував мене у всіх справах. Але коли я кілька разів завважала, що він мене використовує в нечесних справах, я стала уважніша. І прийшов момент, коли я побачила на власні очі гідоту цього комуністичного вожаки. На одному засіданні тайного комуністичного суду, якого я була членом, а Вальтер предсідником, він зажадав кари смерти для молодої жінки, Дольорес ді Саляс Барбаділльо. Згодом, уже після її смерти, я довідалась, що вона була дружиною якогось лікаря, якого прізвища я не знала. В цьому світі до якого я мала доступ, Дольорес була відома, як дочка одного із найстарших і найшляхетніших родів Барбаділльо. Домагання смерти для Дольорес Вальтер мотивував політичними доказами. Я мала виконати присуд і отруїти її одною із страшних еспанських отруй, які діють довго і доводять до смерти після кількох місяців. І я це зробила на одному із двірських балів. Але стежки Божого Провидіння нерозгадані: в рік після того, її чоловік, доктор Самані, врятував мені життя. А незабаром після смерти Дольорес, я довідалась, що вона хоч і належала до протикомуністичної партії, вся вина її була в тому, що вона, випадково познайомившись з генералом Свєрчевським, не хотіла стати його коханкою і одного разу вибила його по лиці і викинула з хати.

Мануеля замовкла. Авто гнало невпинно вперед. По одному боці лентою бігли поля, по другому чорною смугою ліси.

Ні Ірина, ні Ромко не промовили ні слова. Тільки Ірина якось щільніше присунулась до Мануелі й узяла її за руку, наче б хотіла потішити її.

— Ви не знаєте еспанок, — тихо говорила Мануеля, — ви не знаєте, що для еспанки честь найдорожча. Ні батьки, ні рідня, ні чоловік, ні дитина не є такими святощами, як честь. А моя честь була

зганьблена, і то так, що її можна було змити тільки кров'ю. Нам обидвоім не було місця на світі: він або я.

Два дні не приходив він до нашого мешкання і два дні я нікуди не виходила з хати, не їла й не спала. Дві ночі я вдивлялась у темінь нашої спільної кімнати, пригадуючи усе наше минуле, кожний мій крок, кожну найменшу дрібницю, яку я зробила, будучи на службі „партії і уряду“. Це був мій іспит совісти, іспит що я його напередодні присуду смерти для нього й для мене, зробила. Біля мене лежав під подушкою схований револьвер, який мав вирішити нашу розмову. Роблячи цей свій іспит совісти, я щойно тоді усвідомила собі, скільки я, оп'яніла просто комуністичною дурійкою, зробила кривди другим, скільки я сповнила злочинів, скільки в мене крові й бруду на руках. Я почала гидитись собою. І зараз же після першої ночі роздумалась, я взяла телефонну слухавку до рук і закликала до телефону мого друга й приятеля ще з дитячих років, графа Педра. Я знала, що він один із бійців протикомуністичної партії і з цього часу, коли зв'язалась з Вальтером, ми не стрічались і я пірвала з ним старе знайомство. Але я знала теж, що він людина криштально-чесна. І я подзвонила до нього, щоб він до мене зайшов.

— Хочу просити у вас поради, — сказала я йому. — Не знаю, що зі мною буде й тому прохаю вас зайти до мене.

— Я вже йду! — була його спокійна відповідь.

І він негайно прийшов. Я розказала йому все, як на сповіді, усе докладно, з найменшими подробицями. Дон Педро вислухав й відповів:

— Я знав про це, може не так докладно, як знаю тепер, але менш-більш я і догадувався, що так буде. Чесна, незасліплена людина в рядах комуністів працювати свідомо не може. — І Дон Педро зразу попрохав мене працювати в протикомуністичній підпільній боївці. Щиро,

одверто назвав мені цілу низку осіб, з якими я була чи то своїм родом, чи товариськими зв'язками, споріднена. Я зразу погодилась. Щаслива, що можу відпокутувати свої минулі гріхи, я обіцяла йому співпрацю. Та коли дон Педро відійшов, я все таки рішила розмовитись з Вальтером. І коли знову прийшла ніч, я роздумуючи над усім, постановила таки застрілити Вальтера. Продовж чергового дня я кілька разів говорила телефоном з дон Педром, не зраджуючи одначе свого пляну й, не знаючи, на жаль, що всі мої телефони були вже підслухувані. Дон Педро, що правда, просив, щоб я була уважна і навіть зазначив, що післав мені охорону, талановитого розвідчика Каратті. Та я щойно згодом дізналася, що його комуністи забили.

І коли Вальтер прийшов, я попросила його сісти біля мене й спокійно розказала йому все. Це був передсмертний спокій, бо я знала, що після нашої розмови не може бути ніякого іншого рішення, тільки смерть. Вальтер сидів проти мене й підчас розмови, а радше підчас моїх слів, бо він спершу мовчав, узяв маленьку статуетку слоника з бронзу, що стояла на столику, і бавився нею. Я не знала, що це було приготуванням з його боку, щоб мене убити. І коли я скінчила, питаючись, що він тепер задумує робити, він почав реготатись, глузуючи з мене і з моїх „буржуазних забобонів“, до яких на його думку належить честь та інші цього роду видумки нашої відгнилої вже доби. Кров вдарила мені до голови. Не надумуючись, я витягнула захований револьвер і стрілила в нього. Але він був приготований на це. В тому моменті, коли я потиснула язичок револьвера, він кинув у мене статуеткою. Я почувала шалений біль і зомліла.

Пробудилась я в якійсь пивниці. Біля мене сиділо троє чоловіків: Вальтер, Тін і ще один із катів нашої громадянської війни, генерал Гергардт, права рука Вальтера. Я лежала на якомусь сін-

нику. Мені казали встати і Гергардт спитав, чи я присягаю поправитись і надалі працювати з ними? Я не відповіла нічого. Тоді Вальтер моргнув на Тіна й цей вийшов з пивниці. Гергардт вдруге спитав мене, чи я обіцяю поправу. Я знову не відповіла, рішена на смерть. Тоді почав говорити Вальтер. Він обіцяв мені, що про мій бунт і непослух ніхто не буде знати, суд, який вони саме тепер творять у трійку, обіцяє мені дарувати життя і прощення усіх моїх провин, якщо я своїми майбутніми вчинками для добра нашої партії й уряду докажу свою прив'язаність до справи. Щоб більше, суд простить мені і те, що я нав'язала зв'язки з монархістичною партією, але під цією умовою, що я їм видам на смерть тих, яких вони мені вкажуть. Вальтер говорив довго, переконливо й навіть старався пригадати мені перші дні нашої спільної праці, коли ми були нерозлучними друзями. Але я не відповідала. Його слова, від яких я колись просто п'яніла, не робили ніякого враження на мене, вони трапляли в порожнечу. Він це відчував і розумів, що з'єднати мене він уже не зможе. Тоді Гергардт спитав мене, чи мені відомо, як наша партія карає зрадників. Мені це було відомо, навіть дуже добре, але чомусь ці страшні муки, які придумували комуністи для своїх ворогів, були мені зовсім байдужі. Я сиділа на сіннику в обличчі смерті й була зовсім спокійна.

Увійшов Тін і сказав, що все приготоване. Тоді Вальтер підніс руку й заявив, що він як суддя надзвичайного суду проголошує кару смерті й звернувся до Гергардта з питанням, чи він погоджується. Гергардт заперечив, заявляючи, що він не погоджується з внеском Вальтера. Він казав, що я безсумнівно заслуговую на кару смерті, але з уваги на те, що моє минуле проходило й мусіло проходити в інших умовах, якби це було в комуністичній країні, що на моєму вихованню лежить печать капіталістичного ладу і я цього не

могла відразу визбутись, а між тим, я, як член комуністичної партії, дала чимало доказів доброї волі й прив'язання до партії, він пропонує, щоб присуд смерти мені відложити на 24 години. Покарати мене треба, але ця кара мусить бути не тільки карою, але теж і упізнанням. Бо комуністична партія до кожного свого члена ставиться з любов'ю й пошаною. Партія не тільки карає, але й виховує. І може це упізнання видаватиметься дуже гостре, воно все таки принесе певну користь. Тому він пропонує, щоб мене за кару назначити буквою W. Це є кара, але це є рівночасно і признание. Окрім того я маю перебути 24 години в домовині, а потім я зможу, передумавши докладно, сказати чи я хочу жити чи вмерти.

Це була, очевидно, огидна комедія, як усі комуністичні суди. Мене треба було позбутись, бо я, як член надзвичайного комітету, знала забагато, тому я була небезпечна. Всі ті упізнання, любовні заяви партії до членів тощо, це все було тільки маскування, за яким крилася найфантастичніша жорстокість. Я мала згинути в домовині, помалу, свідомо, притомно задушитися. Смерть, якою кіпчаються всі муки на землі, мала бути для мене розложена на двадцять чотири години, якщо не більше. А що до цього знаку W, то мушу згадати, що спершу, як тільки Москва прислала генерала Вальтера з його опричникami, нас усіх огорнуло захоплення. Як знаєте, еспанці захоплюються дуже швидко. Сотні дівчат і хлопців випалювали собі цей знак в доказ відданости Москві і генералові на долонях, раменах і грудях, щоб заявити себе, що вони готові боротись і вмерти під цим знаком, що є першою буквою улюбленого представника першої пролетарської держави на світі. Я сама була свідком — може це захоплення було й одною з причин, що я стала співробітником Вальтера — як до нього приходили хлопці й дівчата голоситися до війська, і з гордістю відслонювали випалений або витатуйований

знак W. Клич „генерал W“ був на устах усіх. Я була теж свідком, коли на одному мітингу жінки взаємно виколювали собі шпильками букву W, бо хто має знак W на своїм тілі, цей належить до гвардії „генерала W“.

Згодом, буква W стала знаком порозуміння, а пізніше й кари. Коли знайдено трупа із знаком W на видному місці, (майже завжди на чолі), це було доказом, що та людина згинула з наказу „генерала W“.

На внесок Гергардта Вальтера (ніби не знаючи про те) погодився зразу, Тін, теж. До мене підійшов Тін і хотів взяти мене під руку. Я з огидою відтрутила його і хоч почувалася дуже знесилена, кинулася на Вальтера. Але Тін підбив мені ноги, і я впала. Мене занесли до другої кімнати й тут випалили знак ганьби. Я зомліла вдруге й пробудилась в домовині.

І чомусь, коли я собі усвідомила, що я в домовині, прийшла мені на думку нещасна Дольорес. Ще з дитинства я пригадала собі, що духовник нашої родини, завжди навчав нас, що найуспішнішими молитвами є молитви за душі в чистилищі. Я почала молитись за душу Дольорес, палко, жагуче, як може ніколи в життю. Не допускаючи до себе думки, що ось-ось скінчиться моє життя, що я задушуся, я старалася якнайменше віддихати й молилась, молилась. Але згодом мені забракло повітря. Хоч місця в домовині було зовсім мало, я все таки старалася обернутись і знайти якусь щілину, куди могло б проходити більше повітря. Але й цього було замало. Тоді я почала бити колінами й руками у віко, може хтось почує. Але довкруги було тихо. Ніхто мені не відповідав. А повітря було щораз менше і я знову впала в обморок. Сьогодні я не можу вам сказати, як довго це тривало, коли я почула якийсь далекий людський голос. Не знаю, що це були за слова, але стукіт у віко домовини впевнив мене, що коло мене є якісь люди, і можу бути врятована. Я зно-

ву почала душитись і знову впала в обморок і пробудилась уже на волі. Коло мене стояв доктор Самані. Коли б мене хтось спитав сьогодні, що мене врятувало, я присягну, що це була покійна дружина доктора Самані, Дольорес, яку я невинно вбила...

Крізь віконце автобусу небо робилося біле. Починало сіріти. Довкруги стояли тихі задумані ліси. Наближався ясний, весняний ранок. Після дощу сніг зник і свіжа зелень манила очі. Автобус спинив біг, підїхав до лісу й став.

По хвилині з лісу вийшов повстанець і наближився до автобусу. Двері відчинились і назустріч повстанцеві вийшов з автобусу зв'язковий. По хвилині розмови повстанець вернувся до лісу. Зв'язковий ждав. Минуло кілька хвилин, коли з лісу вийшло двох повстанців. Вони привітались із зв'язковим і всі три підїшли до авта.

Один з повстанців увійшов до автобусу й сказав кілька слів Ігореві, показуючи йому стежинку, яка вела в ліс. По хвилині двері зачинилися, повстанець сів біля Ігора, а інші два вернулись до лісу. Авто тихо рушило.

Їхали помалу аж побачили праворуч ширшу пільну дорогу і тоді завернули вбік. Переваляючись збоку на бік, їхали помалу й врешті, коли ліс згустів, спинились. Повстанець дав наказ висідати. Усі висіли й усталились на маленькій галлявинці між деревами. Повстанець казав тут заждати, а сам з Ігорем поїхав далше. Ціла чота стояла спокійно. Ірина з приємністю вдихала свіже весняне повітря. Мануеля стояла побіч не порушно із кам'яним виразом обличчя. По хвилині Ігор і повстанець вернулись назад, але без автобусу. Автобус був замаскований і можна було йти в ліс.

— Друзі! — звернувся Ігор до повстанців, — сюди їхатимуть сьогодні високі большевицькі старшини на інспекцію району. Прийшла хвилина помсти. Приготуємось до гідного прийняття

гостей. Повстанці зайняли становища здовж шосе. Ми займаємо ріг цього лісу. Стежа повідомила, що з Балигороду виїхали чотири панцерні й чотири вантажні авта з військовою охороною. Між ними їдуть двома особовими автами большевицько-польські старшини. Друзі, увага! Стріляти тільки тоді, коли я почну із скорострілу. Усі панцерні й вантажні авта пропустити без стрілу. На мій знак стріляти тільки в особові авта й щойно на мій оклик: бий! стріляти в охорону. Кожний мусить замаскуватись так, щоб його ворог навіть із віддалі кількох кроків не міг побачити. Курити й говорити не вільно. Хто хоче закурити, хай закурить тепер. За дві хвилини рушаємо. Коли я скажу „готово“, хай кожний з вас розташовується берегом лісу, рівнобіжно до шосе, п'ять кроків один від одного. Зрозуміли?!

— Зрозуміли! — тихо зашуміли повстанці, дехто закурив, а дехто балакав. Ромко закурив теж і, дивлячись на Ірину й Мануеля, звернувся з усмішкою до Мануелі.

— Якось так зложилось, що ні одна, ні друга Мануеля не курить. Навіть і в тому ви до себе подібні.

Ірина всміхнулася до Мануелі й взяла її під руку.

— Це ж мене й виховували так, — сказала.

— Я знаю, — хитнула головою Мануеля, — це був чортівський плян большевиків. Ви собі уявляєте, що то було б, якби ми не познайомились і не почали спільно працювати. Але я ще й досі не спитала вас, чи в цій розвідчій школі, в якій ви були, знали щось ближче про мене?

— До цього часу, доки ви були із Сверчевським, знали докладно про вас. Я й забула вам сказати, що до нашої розвідчої школи приїжджав Сверчевський. І якби не те, що в школі був дуже гострий правильник, хто знає, що було б зі мною. Кожна з нас мала день і ніч при собі вчительку, яка пильнувала всі наші рухи, як ми їмо, як хо-

димо, як говоримо, кожний найменший рух. Ранком до кожної приходили вчителі й учительки й вчили історії, географії, товариської оглади, танків, рухів, як вдягатись і т. д. Мене вчили гербів і родоводів еспанської шляхти, показували світлини королів і князів і я це все мусіла вивчати напам'ять. Мене вчили спеціально вдягатись в усі відміни національних строїв Еспанії.

— Добра школа, — кинула крізь зуби Мануеля.

— О, — всміхнулась Ірина, — я там багато чого навчилась і скажу вам секретно, не кажіть цього нікому, мені дуже подобалась ця школа. Перш усього, містилась вона в Криму, в чарівній околиці, а радше в пустелі, бо довкруги все населення було виселене. Ми їздили кінно, фехтувались, купалися — це належало до предметів навчання, кожного дня слухали опери в радіо, а після цього писали завдання з цього. Ми мусіли читати всі найкращі твори світової літератури й з цього теж писали завдання. А крім цього, нас зразу привчали й до розвідчої роботи: кожна курсантка переводила ревізію в кімнаті другої (це заздалегідь було умовлене) але так, щоб ця не знала коли і як — це вже належало до сприту — й мусіла викрасти якийсь документ, все одно який. Ми спершу фотографували маленьким фотоапаратом, який містився в перстені, фотографували всі речі в шуфляді, відтак їх перешукували. знову укладали й знову фотографували. Потім викликували обидва фільми, побільшали їх і коли між першим і другим фільмом була якась неточність, була кара.

— Гостро карали? — спитав Ромко.

— Дуже гостро! Бити не вільно було, хіба у виїняткових випадках і то тільки тоді, коли лікар дозволив. Нас щоденно оглядав лікар; крім цього мусіли відбути курс масажу. Кари були жорстокі, але тільки такі, які не шкодили тілові.

— І ви там пізнали Вальтера? — спитала Мануеля.

— Так. Одного ранку мене викликали до вітальні. Я думала, що це іспит, бо іспити відбувались не в якійсь окремо визначеній порі, але доривотно. Вас викликували, наприклад на обід і коли ви ввійшли до вітальні, вас представляли чотирьом, чи п'ятьом особам, які мали бути вашими гістьми, а ви були графиня Н. За 15 хвилин ви мали відповідно до пори дня вдягнутись, зійти знову до їдальні й наказати лакеєві подати обід. Ви мали розмістити гостей, відповідно до їх ранг і становищ, сісти на першому місці й увесь час бавити гостей розмовою. Спершу ви мали спитатись, якою мовою має йти розмова й в цій мові ви під час обіду (а поруч вас сиділи вчителі й учительки!) мали розмовляти на всі можливі теми. По обіді, ви подавали гостям в сальоні чорну каву а потім верталися до своєї кімнати і ждали на вислід іспиту. І так одного дня мене покликали до вітальні. Я зійшла вниз (шкільні залі містились на першому поверсі) і побачила якогось чоловіка, вдягненого в цивільне, який глянув на мене й зжахнувся. Пригадую, що перше його питання було, чи в мене на грудях немає якої близни. Моя „пістунка“ (ми так називали жінок, які були нашими „ангелами хоронителями“) заявила, що ні. Видко було, що він не міг з дива вийти, спитав лише, чи я можу бути часом звільнена на один-два дні, бо він мене конечно буде потребувати. Але керівник заявив, що доки я не скінчу курсу, вихід з цього дому заборонений. І на тому скінчилися відвідини Сверчевського.

— Так, ви мали щастя, — шепнула Мануеля.

— Я взагалі маю щастя, — всміхнулася Ірина, — а найбільшим щастям є те, що я тут, — і Ірина показала рукою на повстанців і ліс.

— Готуйсь! — почувся тихий оклик Ігора і за хвилину чота повстанців тихим кроком, один за одним пішла лісом. Надворі було вже зовсім ясно. Здавалось, що ось-ось з туману, що покривав вершки дерев, вигляне сонце. Ромко йшов попереду,

зараз за Ігорем, за ним Мануеля, за нею Ірина, а далі решта повстанців. На краю лісу бовванів, захований за деревом і присипаний листям та галузками, важкий скоростріл, біля нього сидів повстанець. Коли Ігор наближився, повстанець мовчки показав рукою на скоростріл, і кивнувши рукою, зійшов узбіччям ліса вниз на шосе. Ігор спинив рукою Ромка й обидвох жінок, а решті показав шлях за повстанцем. Усі перейшли шосе і зникли між деревами. На цьому боці залишилися тільки Ігор, Ромко, Мануеля й Ірина.

— Ми два примістимось біля скорострілу, — велів Ігор, — а ви можете захватись у лісі — звернувся до жінок.

— Ні, я буду біля вас, — заперечила Мануеля і вийняла з торбинки якусь пачку завинену в папір і револьвер. Показуючи його Ігореві, сказала: Я поклялася цьому моему приятелеві, що куля з нього попаде у Вальтера. Це — дарунок від нього. І він б'є на більшу віддадь, як оця між нами і шосе.

— Будь ласка, — сказав Ігор, — коли так дуже хочете...

— Дозвольте тільки, що я переодягнусь, — сказала Мануеля.

Ігор здивувався.

— Переодягнетесь? Навіщо?

Ромко й Ірина теж здивовано гляділи на Мануелю.

— Я навмисне привезла з собою цю сукню, в якій мене Вальтер велів похоронити. Хочу в ній бути тепер на його похоронах — сказала Мануеля з якоюсь дикою усмішкою.

Дрож пробігла спиною в Ірини, мужчини переглянулися мовчки між собою, а Ромко сказав спокійно:

— Невідомо, графине, чи генерал W ще й сьогодні не врятується втечею?!

Блиска заграла в чорних очах Мануелі.

— Ні! — заперечила рішуче. — Сьогодні не

врятує його жодна пекольна сила, навіть коли б ми мали згинуть разом...

І Мануеля обернулась і пішла в ліс. Ігор витягнув із свого клунка лопатку, підсипав землю довкруги кулемета. Ромко помагав йому. Ірина нанесла галуззя і заки вернулась Мануеля, узбіччя було вже замасковане. Глянули на Мануеля. Сходяче сонце першими своїми, ще несміливими проміннями, освічувало її постать, вдягнену в чорну сукню, якої один рукав і пола на коліні були подерті. Побачивши їхній погляд, Мануеля пояснила:

— Це від того, що я ліктями й колінами хотіла відчинити віко домовини.

— Будь ласка! — запросив Ігор. — Сховок приготований. Сонце сходить, незабаром наші гості повинні бути тут.

Усі залягли побіч себе. Здавалось, що в лісі по цьому й тому боці шосе, що тепер у блиску сходячого сонця виглядало як біла лента, крім пташок немає нікого. Пташечки неначе знали, що своїм співом вони маскують існування повстанців. Як тільки показалися перші промені сонця, ліс наповнився їх щебетом. І навіть найбільш сторожкий спостерігач не міг би догадатись, що тут хтось криється.

— Чи за нами є ще хтось? — спитав Ромко Ігоря після довгої мовчанки.

— Ні, ліворуч і праворуч заховані три чоти. Бачиш, ліворуч шосе легко закручує. При допомозі далековида ми доглянемо авта на цьому саме закруті. — І Ігор трохи піднявся та глянув через далековид.

Але шосе було порожнє. Широкою білою лентою, яка ще більше ясніла на фоні зеленіючих лісів, воно закручувало вбік і гинуло в далечині.

Хвилини минали, Ігор подав далековид Ромкові, цей знову віддав його Ігорові й знову царила тиша.

— Може хочете глянути через далековид? — спитав тихо Ігор Мануеля.

— Ні, дякую, — шепнула Мануеля.

Знову залягла тиша. Десь над їхніми головами низенько пролетіла пташка, дрібненько запокотіла і зникла. Туман розвіявся, весняне сонце показалося над лісами.

Ігор відняв далековид від очей, глянув голими очима на шлях і знову підняв далековид.

— Їдуть! — шепнув і подав далековид Ромкові.

Ромко хвилину дивився через далековид і потвердив:

— Так, їде два авта.

— Передня сторожа! — докинув Ігор тихо.

Мануеля почала крізь листя дивитись на шосе, але голими очима ще нічого не було видно. Щоплиш кілька хвилин пізніше легкий блиск бляхи дав знати, що передня сторожа наближається.

Два панцерні авта їхали помалу одне за одним, а за ними в недалекій віддалі два великі вантажні авта з вояками, що з готовими до стрілу автоматами пильно стежили за найменшим рухом по обидвох боках шляху. Але ніщо ні де не дало знаку життя. Лише пташки перелітали з дерева на дерево й із здивуванням гляділи на людей, що непорушно стежачи з авт, вдивлялись в темні лісів обабіч шляху.

Помалу, крок за кроком авта проїхали. Передня охорона була переконана, що в лісі спокій. Глибока тиша, що залягла довкруги, переконувала їх, що їхати безпечно. Ігор і Ромко бачили докладно вояків із свого сховку, їх навіть можна було порухувати...

Авта помалу зникли, а за хвилину на закруті шосе, ліворуч, появилось особове авто. Воно їхало трохи швидше. За ним у недалекій віддалі їхало ще одне вантажне авто з вояками, а на кінці знову два панцерні авта. Через далековид можна було бачити, що в особовому авті сиділо троє люда, а по виложених медалями грудях можна

було здогадуватись, що це високі старшини. Два з них зняли шапки. Один щось весело балакав, а решта сміялась.

— Увага! — шепнув Ігор, поклавши далековид біля себе, й узяв ручку скорострілу в руки. Ромко узяв далековид, хвилину дивився крізь нього, а потім, відложивши його підсунувся ближче до узбіччя і дивився крізь куці на шосе.

— Увага! — кинув по хвилині Ромко й в цій хвилині Мануеля піднялась з місця на весь ріст та звернула револьвер на особове авто. Її чорна постать у блиску сонця відбивалась виразно на узбіччю ліса.

В цій хвилині авто заїхало в засяг обстрілу скорострілу. Один із старшин, який доглянув чорну постать Мануелі, яка мов ангел помсти з'явилась на узбіччю ліса, встав і крикнув щось до своїх.

— Вогонь! — крикнув Ромко. Цокнув револьвер Мануелі й рівночасно зацокотів скоростріл.

— Бий! — стократним гомоном залунав лісом оклик.

Ліс війнув кулеметним вогнем. Під градом куль авта спинились. У відповідь залунали стріли з вантажного авта. Посипалось листя з дерев.

— На землю! — крикнув Ромко до Мануелі, яка все ще стояла випрямлена на весь ріст. Із злими блисками в очах Мануеля приклякнула. Між тим старшина, який піднявся був на зустріч Мануелі, захитався і схопившись рукою за груди звалився долі. Тимчасом другий старшина, на зважаючи на стрілянину, вискочив з авта й показуючи рукою до вояків, які відстрілювались, наказав їм висісти і стріляти з-за авта. Але зараз же поцілений кулею, упав на землю.

Кулемет сік густо, автомати не вмовкали, ліс дрижав. По кількох хвилинах вогню ні один з вояків, які їхали автом, не лишився в живих. І ні одного живого не було й в особовому авті, тільки панцерні авта грали кулеметами, відтягаючись назад. Ігор звернув свій кулемет на них

і вже хотів дати наказ до рукопашного бою, коли з другого боку підповз до них зв'язковий.

— Наказано припинити вогонь і відійти в ліс.

— Чому? — крикнув сердито Ігор, безперервно стріляючи.

— Стежа повідомила, що залога Балигороду вирушила на відсіч і що не видко передньої сторожі, яка завершила сюди.

Скоростріл замовк. Це було б безглуздя вдаватися в рукопашну боротьбу з переважаючим числом і озброєнням ворогом, після того, як головне завдання було виконане.

Скоростріл замовк, за ним замовкли й автомати. Настала тиша. Панцерні авта, побачивши, що стріли вмовкли швидко обернулись і помчали до Балигороду.

Мануеля встала і з диміючим ще револьвером в руках збігла узбіччям вниз, на побоевище. За нею збігла Ірина. Підійшли до розбитого авта, в якому лежали два трупи в одностроях високих польських старшин, третій старшина лежав з простріленою головою біля авта. Шофер, якому скоростріл просік грудну клітку, похилився мертвий на керму розторощеного авта.

Мануеля підійшла до трупа Сверчевського. Уста її наче хотіли щось промовити, рука, в якій тримала револьвер, дрижала. Але не сказала ні слова.

Ірина, не підступаючи до Мануелі, пішла далша. З протилежного узбіччя збігло кілька повстанців, збираючи автомати та зброю. Ранених не було, були тільки мертві, як вирішила Ірина. Біля розторощеного вантажного авта Ірина начислила 35 убитих.

— Помстились ми за наш „вигтертий“ санітарний пункт, правда? — усміхнувся до Ірини один з повстанців.

Різкий свист пронизав повітря: наказ відходити в ліс.

Ірина оглянулася: Мануеля все ще непорушно

стояла над трупом генерала W: чорна пляма на білій, сонцем залитій шосі.

Ірина вернулась і підійшла до Мануелі. З узбіччя ліса Ромко й Ігор показували в сторону автобусу, на знак, що в цей бік відходить їх відділ. Ірина хитнула головою і приступивши до Мануелі, взяла її ніжно за руку.

— Ходім! — шепнула

Мануеля здригнулась і якимись непритомними очима глянула на Ірину.

— Ходім! — повторила Ірина. — Нас ждуть. Тут не вільно залишатись.

— Залишіть мене! — холодно, крізь зуби відповіла Мануеля. — Я хочу залишитись сама. Ідіть від мене!

— Ні, — ніжно промовила Ірина. — Ваше діло тут скінчене. Але тільки тут! — сказала з притиском. — А вас же ще щось більше.

— Більше, — повторила тихо Мануеля, вдивляючись тупо в застигле обличчя генерала Вальтера.

— Так, багато більше. Тільки один відтинок скінчений. А це мало.

Чорні очі Мануелі знову загорілись.

— Мало, кажете? — кинула крізь затиснені зуби. — О, так, ваша правда, це — і тут показала рукою, в якій держала револьвер на лежачі трупи — ще занадто мало, це таки дуже-дуже мало. Ваша правда.

І Мануеля підняла голову до гори.

— Куди йдемо? — спитала гостро.

Ірина показала рукою на ліс, над яким в повному блиску стояло сонце.

— Туди!

— Ходім!

Але вже на ході Мануеля спинилась:

— Ви знаєте, хто це? — спитала в Ірини, показуючи на труп череватого старшини, що лежав побіч.

— Ні, — —

— Це воєнний товариш Свєрчевського, права рука з еспанської громадянської війни, генерал Гергардт.

Увійшли в ліс, Мануеля накинула на себе плащ, взяла торбинку й сховавши револьвер, перевісила через плече.

— Знаєте, — звернулась до Ірини, — якби я знала, що це моя куля поцілила генерала W, я була б зовсім спокійна. А так... — і Мануеля нагло замовкла й спинившись, надслухувала.

Здалеку лісом нісся спів, якийсь дивний, таємний. І невідомо було хто це співає, ліс чи повстанці.

— Що це? — спитала Мануеля.

— Це наша українська земля співає! — сказала Ірина.

Дерева, повітря, облаки й земля повторяли слова повстанчої пісні:

Я син лісів із серцем партизана,
На мене жде з побідою мій край!

К і н е ц ь

З М І С Т:

	Стор.
1. Голос з гробу	5
2. „Ніч не має кінця“	27
3. Нічні птахи	33
4. Сестра Терезита	43
5. Багряні рожі	53
6. Хуанів щоденник	63
7. Генерал Вольфштайн	76
8. Нічний дижур доктора Валлядареса	84
9. Кінець Амалії	94
10. Генерал W	102
11. Сотник Генке	115
12. В галицькому селі	129
13. На руїнах Варшави	146
14. Нічна робота	156
15. Присуд смерти	165
16. Дві Мануелі	174
17. Стріча	184
18. Граничка	200
19. Над Сяном	215
20. Смерть генерала W	221

ЧИ ВИ ВЖЕ ДУМАЛИ, що подарувати Вашим рідним і приятелям на Різдво під ялинку?

Коли ні, то **запам'ятайте**, що найкращим і напевно найприємнішим подарунком буде

Слово о Полку Ігореві

ювілейне видання, яке залишиться пам'яткою на ціле життя. Тож зробіть таку пам'ятку тим, кого любите й шануєте.

Маєте до вибору: дешевше видання в полотняній оправі за **\$13** (а передплатники журналу „Київ“, що мають заплачену ціло річну передплату за 1951 рік, за \$10) і дорожче видання в шкіряній оправі і на найкращому папері (нумерований примірник) за **\$25** (+ \$2 футерал, як хто бажає).

Замовляти на адресу:

“K Y I W”, 859 N. Franklin St., Phila 23, Pa.

Н О В А К Н И Ж К А

Вже вийшла з друку збірка поезій

Миколи Зерова — CATALEPTON

в якій зібрані всі недруковані досі та маловідомі поезії, пародії, епіграми, жарти та висловлювання цього найвизначнішого представника української неоклясичної поезії, талановитого літературного критика та перекладача.

Книжка друкована на доброму папері і має 80 сторінок друку.

Ціна \$1.00, а для передплатників „Києва“ \$0.70. Поштова пересилка 10 ц.

Маємо надію, що кожний передплатник і читач „Києва“ придбає собі цю книжку, щоб мати в своїй бібліотеці найвизначніших українських поетів і письменників.

“KYIW”, 859 N. Franklin St., Phila. 23, Pa.

ВИ КОНЕЧНО ПОВИННІ ПЕРЕДПЛАТИТИ СОБІ НАШ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ЖУРНАЛ-ДВОМІСЯЧНИК „КИЇВ”

в якому друкуються визначні українські
поети, письменники, літературознавці
й мистці.

Річна передплата (на 6 чисел) \$3.00
Передплатники „КИЄВА“ одержувати-
муть всі видання нашого В-ва по зни-
женій ціні.

“K Y I W”, 859 N. Franklin St., Phila 23, Pa.

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

Серед різних своїх закупів і видатків не забудьте і про рідну книжку.

Гроші і так скоро минуться, минуться і речі, які Ви за них купите. **Тільки книжка не минеться, вона Вам залишиться і перетриває десятки і сотні років** та свідчитиме повсякчасно, що Ви активно ставилися до розвитку української культури і підтримували її всіма своїми засобами.

Купуючи книжку, Ви й своїх дітей навчите любити її, а діти в свою чергу будуть Вас з пошаною згадувати, як людину, що трудилася для рідної культури.

Пропонуємо Вам такі книжки нашого видання:

СЛОВО О ПОЛКУ ГОРЕВІ

ювілейне видання за редакцією **С. Гординського** і з ілюстраціями **Я. Гніздовського**. В полотняній оправі **\$13**, в шкіряній оправі на вибагливому папері (нумеровані примірники) **\$25**.

Микола Зеров — САТАЛЕРТОН
збірка добірних поезій, ціна **\$1.00**,
з пересилкою **\$1.10**.

Євген Маланюк — В Л А Д А
збірка поезій.

Л. Оленко — І Р К А
повість з життя української підсоветської молоді перед німецько-советською війною.

"K Y I W"
859 N. Franklin St.
Philadelphia 23, Pa.

